

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Ευαγγελία Τατόλου

«Φοροδιαφυγή και φοροαπαλλαγή στους μη λογοτεχνικούς παπύρους»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2024

Ευαγγελία Τατόλου

A.M: 212376545609

Φοροδιαφυγή και φοροαπαλλαγή στους μη λογοτεχνικούς παπύρους

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: Α. Κορολή, Αναπληρώτρια
καθηγήτρια τομέα Κλασικής Φιλολογίας

ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Α. Παπαθωμάς, Καθηγητής τομέα Κλασικής Φιλολογίας

Μ. Θωμά, Αναπληρώτρια καθηγήτρια τομέα Κλασικής Φιλολογίας

ΤΑΤΟΓΛΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

Φοροδιαφυγή και φοροαπαλλαγή στους μη λογοτεχνικούς παπύρους

Copyright ©, Τατόγλου Ευαγγελία, 2024.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

-Στην Ελένη.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο κόσμος της αρχαιότητας αποτελεί σημερινό γνωστικό αντικείμενο καθώς έχουν αναπτυχθεί επιστήμες που ασχολούνται με την αρχαιογνωσία εν γένει, με πολλές διακλαδώσεις στις επιμέρους μελέτες και έρευνες. Η παπυρολογία συγκεκριμένα, είναι η επιστήμη που μελετά τα αρχαία κείμενα γραμμένα σε πάπυρο, και άλλους συναφείς φορείς γραφής. Η μελέτη των κειμένων εκτείνεται στην ανάγνωση, την ερμηνεία και την αξιοποίησή τους. Η ξηρή κλιματική ζώνη της Αιγύπτου διατήρησε χιλιάδες παπύρους που προσφέρουν έναν θησαυρό πληροφοριών, ο οποίος δεν έχει ακόμα ερμηνευθεί στην ολότητά του, αφήνοντας έτσι την απορία στους παπυρολόγους για τις πιθανές πληροφορίες και αρχαία έργα που δεν έχουν ανακαλυφθεί και ερμηνευτεί ακόμα. Τα κείμενα αυτά καλύπτουν μια ευρεία χρονική περίοδο, καθώς τα χρονολογικά όρια της παπυρολογίας εκτείνονται από την εποχή του Μ. Αλέξανδρου το 323 π.Χ. έως τη πρώιμη αραβική περίοδο το 800 μ.Χ. Πρόκειται για ένα χρονικό διάγραμμα που συμπεριλαμβάνει τις κρίσιμότερες περιόδους της ιστορίας της Αιγύπτου που αφορούν στη πτολεμαϊκή εποχή, τη ρωμαϊκή κατάκτηση, την εποχή του Βυζαντίου και την αραβική κατάκτηση, περιλαμβάνοντας πολύτιμα λογοτεχνικά έργα, διοικητικά έγγραφα, επιστολές, νομικά κείμενα και προσωπικές σημειώσεις. Η γλώσσα των κειμένων που επικεντρώνει το ενδιαφέρον της η παπυρολογία είναι τα ελληνικά και τα λατινικά, ενώ η μελέτη παπύρων που έχουν γραφτεί σε άλλες γλώσσες αποτελεί γνωστικό αντικείμενο ξεχωριστών επιστημονικών κλάδων.

Η παπυρολογία αποτελεί πολύτιμο εργαλείο για τη διεπιστημονική μελέτη της ιστορίας της γλωσσολογίας και της ανθρωπολογίας, προσφέροντας άμεση πρόσβαση στη φωνή των ανθρώπων του παρελθόντος και αφήνοντας τους αναλλοίωτους στο πέρασμα του χρόνου. Μέσα από την αποκωδικοποίηση των κειμένων, μία επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία, οι παπυρολόγοι αποκαλύπτουν άγνωστες πτυχές της καθημερινότητας, όπως οι εμπορικές συναλλαγές, δικαστικές υποθέσεις, ιατρικές συνταγές, και λογοτεχνικά έργα. Αυτή η μελέτη όχι μόνο εμπλουτίζει την πολιτισμική μας κληρονομιά, αλλά και προσφέρει σημαντικά δεδομένα για τη διαχρονική εξέλιξη των κοινωνικών και οικονομικών συστημάτων.

Το ενδιαφέρον μου για την παπυρολογία γεννήθηκε ήδη από το τρίτο έτος των προπτυχιακών σπουδών μου μέσα από τα αντίστοιχα μαθήματα παπυρολογίας και επιγραφικής του προγράμματος σπουδών. Ούσα φοιτήτρια κλασικής ειδίκευσης στο Πανεπιστήμιο Πατρών, είχα την τιμή να διδαχθώ την εισαγωγή της Παπυρολογίας από τον κ. Ανδρέα Αντωνόπουλο, πλέον Επίκουρο καθηγητή του τμήματος Ιωαννίνων, ο οποίος αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και θαυμασμού για την επιστήμη αυτή. Επίσης, είχα την τιμή να διδαχθώ Παπυρολογία και επιγραφική από την κ. Αγγελική Σύρκου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του τμήματος Πατρών, η οποία στους δύσκολους καιρούς της καραντίνας κατάφερε να διατηρήσει την σπίθα του ενδιαφέροντος της παπυρολογίας μεταλαμπαδεύοντας τις γνώσεις της στο αντικείμενο. Οι δύο αυτοί καθηγητές ενθάρρυναν το ενδιαφέρον και την επιθυμία μου να ασχοληθώ σε μεταπτυχιακό επίπεδο με την παπυρολογία, γνωστοποιώντας μου τα εφόδια που θα αποκομίσω από την ενδελεχή μελέτη των παπύρων. Το μεταπτυχιακό πρόγραμμα ΠΜΣ

Παπυρολογίας και Κλασικής Γραμματείας βρισκόταν ήδη στον δεύτερο κύκλο προγράμματος και έσπευσα να κάνω αίτηση.

Η παρούσα εργασία στοχεύει στην ανάδειξη και τη μελέτη των φαινομένων της φοροδιαφυγής και της φοροαπαλλαγής κατά την αρχαιότητα, εξετάζοντας τα μέσα, τις αιτίες και τις συνέπειες που αυτή συνδέεται. Με επίκεντρο τα μη λογοτεχνικά κείμενα, η εργασία επιχειρεί να αποκαλύψει τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις που αντικατοπτρίζονται μέσα από αυτές τις πρακτικές. Η εργασία φιλοδοξεί να προσδιορίσει τον τρόπο με τον οποίο οι αρχαίες κοινωνίες αντιμετώπιζαν αυτά τα φαινόμενα, μέσα από τις ποινές, τις πολιτικές και τα κίνητρα που χρησιμοποιούσαν. Η φοροδιαφυγή ήδη εμφανίστηκε από τα χρόνια της Πτολεμαϊκής εποχής και υφίσταται έως και σήμερα. Αν και ως φαινόμενα έχουν ρίζες στην αρχαιότητα, παραμένουν επίκαιρα και στη σύγχρονη εποχή. Η διαχρονική αξία του θέματος προκύπτει από τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που οδηγούν στη φοροδιαφυγή, τις οικονομικές ανισότητες, τις αδυναμίες της εξουσίας, τα κίνητρα. Οι ίδιες αιτίες παρατηρούνται και σήμερα, αναδεικνύοντας κοινά μοτίβα μεταξύ παρόντος και παρελθόντος.

Συνεπώς, η εν λόγω διπλωματική εργασία δεν αποτελεί μόνο μια συμβολή στην κατανόηση των οικονομικών και πολιτικών πτυχών της αρχαίας Αιγύπτου αλλά και ένα τρόπο να φωτίσει τις σύγχρονες συζητήσεις για τον τρόπο που τα κράτη διαχειρίζονται την φορολογία, τις κοινωνικές ανισότητες και ως επί το πλείστον την παραβατική συμπεριφορά των πολιτών. Αναδεικνύεται έτσι η διαχρονική φύση του φαινομένου και η ανάγκη για αποτελεσματικές και δίκαιες φορολογικές πολιτικές, εμπνευσμένες τόσο από το παρελθόν όσο και την σημερινή πραγματικότητα.

Σε αυτή την προσπάθεια είχα την απεριόριστη βοήθεια της κ. Αικατερίνης Κορολή, Αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, η οποία μου συμπαραστάθηκε σε όλες τις εκφάνσεις και τα στάδια της διεκπεραίωσης της διπλωματικής μου εργασίας, συμβουλεύοντας με και δίνοντας μου λύσεις, τόσο για το δυσεύρετο περιεχόμενο του θέματος όσο και για την δομή της εργασίας. Ευχαριστίες επίσης οφείλω στον Κ. Αμφιλόχιο Παπαθωμά, Καθηγητή της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας, και την κ. Μαριάννα Θωμά Αναπληρώτρια Καθηγήτρια τομέα Κλασικής Φιλολογίας, που αποτελούν τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής. Τέλος, καθ' όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος, μας υποστήριξαν και μας μεταλαμπάδευαν ανεκτίμητες γνώσεις οι άρτια καταρτισμένοι καθηγητές, κ. Αμφιλόχιος Παπαθωμάς, η κ. Αικατερίνη Κορολή, η κ. Μαριάννα Θωμά, η κ. Νικολέττα Καναβού και η κ. Ροζαλία Χατζηλάμπρου. Τους ευχαριστώ όλους θερμά.

Τατόγλου Ευαγγελία

Αθήνα, Νοέμβριος 2024.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....σ.5

Περιεχόμενα.....σ.7

Μέρος Πρώτο

I. Εισαγωγή.....σ.7

Μέρος δεύτερο

II. Οι αναφορές στα επιλεγέντα κείμενα.....σ.10

II.1 Μαρτυρίες στους παπύρους της πτολεμαϊκής εποχής.....σ.10

II.2 Μαρτυρίες στους παπύρους της ρωμαϊκής εποχής.....σ.15

II.3 Μαρτυρίες στους παπύρους της βυζαντινής εποχής.....σ.20

II.4 Μαρτυρίες στους παπύρους της πρώιμης αραβικής εποχής.....σ.22

Μέρος τρίτο

III. Συμπεράσματα.....σ.27

III.1 Κατανομή των περιπτώσεων.....σ.27

III.2 Παράγοντες που οδηγούσαν σε φοροδιαφυγή.....σ.29

III.3 Προφίλ Φοροδιαφυγόντων.....σ.32

III.4 Τρόποι φοροδιαφυγής.....σ.34

III.5 Τρόποι αντιμετώπισης της φοροδιαφυγής από την εξουσία.....σ.43

III.6 Συνέπειες φοροδιαφυγής.....σ.49

III.7 Νόμιμες μορφές φοροαπαλλαγής-Το προφίλ των φοροαπαλαχθέντων...σ.51

Μέρος τέταρτο

Σε παπύρους.....σ.55

Μέρος πέμπτο

Επίλογος.....σ.89

Βιβλιογραφία.....σ.91

I. Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τα φαινόμενα φοροδιαφυγής και φοροαπαλλαγής, δύο έννοιες συναφείς αλλά με διακριτές διαφορές που απασχόλησαν τα φορολογικά συστήματα της αρχαιότητας και συνεχίζουν να υφίστανται στην σύγχρονη εποχή. Η φοροδιαφυγή αφορά στην μη καταβολή φόρων μέσω απόκρυψης εισοδημάτων ή περιουσιακών στοιχείων και αντιστοιχεί σε αθέμιτες και δόλιες πρακτικές που παραβιάζουν τους νόμους. Αντίθετα, η φοροαπαλλαγή αναφέρεται στις νόμιμες ελαφρύνσεις, μειώσεις ή εξαιρέσεις από τη φορολογία που παρέχονται από την κεντρική εξουσία για λόγους πολιτικής ή κοινωνικής ανάγκης. Στις εποχές που μελετά η παρούσα εργασία φαίνεται να υπάρχουν ευνοϊκές ρυθμίσεις για τους πολίτες που πληρούν τα κριτήρια, ωστόσο η άρχουσα τάξη, οι εύποροι γαιοκτήμονες έβρισκαν τις κατάλληλες ευκαιρίες να τις εκμεταλλευτούν ώστε να μειώσουν τις δικές τους υποχρεώσεις.¹ Οι δύο έννοιες συνδέονται με τη δυναμική μεταξύ των φορολογούμενων και του κράτους, αλλά αντανακλούν διαφορετικές στρατηγικές, σκοπούς και συνθήκες που δεν πρέπει να συγχέονται.

Οι πληροφορίες για την καταγραφή, τη μελέτη και την κατανόηση της φοροδιαφυγής και της φοροαπαλλαγής κατά την αρχαιότητα έχουν αντληθεί από μη λογοτεχνικά κείμενα, όπως διοικητικά έγγραφα, επιστολές και δικαστικά πρακτικά, που σώζονται κυρίως σε παπύρους και ελάχιστους άλλους φορείς γραφής όπως όστρακα, τα οποία προσφέρουν μοναδική μαρτυρία για τα δύο φαινόμενα. Μέσα από αυτές τις πηγές, αναδεικνύονται οι τρόποι που κατέφευγαν οι πολίτες στη φοροδιαφυγή και τα μέσα αποφυγής ελέγχου, η κοινωνική υπόσταση των φοροδιαφυγόντων, οι συνέπειες αυτής στην κρατική εξουσία καθώς και οι πολιτικές φοροαπαλλαγής που υιοθετήθηκαν για τη διαχείριση οικονομικών κρίσεων ή κοινωνικών ανισοτήτων.

Η μελέτη έχει εστιάσει κυρίως στην καταγραφή των φορολογικών συστημάτων της αρχαιότητας και επικεντρώνεται στα δημοσιονομικά συστήματα της Πτολεμαϊκής, Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και πρώιμης Αραβικής εποχής της ελληνόφωνης Αιγύπτου, ένα διάστημα δηλαδή που καλύπτει από το 323 π.Χ. έως το 800 μ.Χ. με βάση το παπυρολογικό χρονολογικό σύστημα.² Η βιβλιογραφία που έχει χρησιμοποιηθεί αναλύει τους μηχανισμούς φορολόγησης και τη σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας καθώς και παραδείγματα φοροδιαφυγής. Η συστηματική κατηγοριοποίηση των περιπτώσεων φοροδιαφυγής και φοροαπαλλαγής που να σχετίζονται με τις εποχές, τις γεωγραφικές περιοχές συντήρησης του φαινομένου καθώς και την κοινωνική διαστρωμάτωση που επηρεάζει τα δύο φαινόμενα είναι ανεπαρκώς μελετημένη.

Η εργασία αυτή φιλοδοξεί να καλύψει αυτό το κενό με στόχο, την κατηγοριοποίηση των περιπτώσεων φοροδιαφυγής και φοροαπαλλαγής που καταγράφονται στα αρχαία παπυρολογικά έγγραφα, τη διεύρυνση των λόγων που οδηγούσαν τους πολίτες να φοροδιαφύγουν καθώς και τις συνέπειες για τα φορολογικά

¹ K. A. Yassin, A. K. El-desokey (2021) 220-221.

² Α. Παπαθωμάς (2016) 22-23.

συστήματα. Για αυτό, θα βασιστώ στην χρονολογική και γεωγραφική διαφοροποίηση απαντώντας σε ερωτήματα όπως: Σε ποιες περιοχές της Αιγύπτου καταγράφονται οι περισσότερες περιπτώσεις και πώς εξελίσσονται τα παραδείγματα ανάλογα με τη χρονική περίοδο;

Το corpus της έρευνας περιλαμβάνει έγγραφα από τη Πτολεμαϊκή, τη Ρωμαϊκή, τη Βυζαντινή και τη πρώιμη αραβική περίοδο, με τη δεύτερη να ποικίλλουν τα φαινόμενα φοροδιαφυγής ενώ στη Βυζαντινή ανευρέθηκαν ελάχιστα έγγραφα που να αφορούν στη φοροδιαφυγή. Από ειδολογικής άποψης τα κείμενα οριοθετήθηκαν σε διοικητικούς παπύρους, επιστολές, νομικά κείμενα και διατάγματα που σχετίζονται με την αναχώρηση κατοίκων, τη φοροδιαφυγή, τη παραβίαση φορολογικών νόμων, ενώ αντλήθηκαν από συγκεκριμένες βάσεις δεδομένων όπως Papyri.info, HGV και ταξινομήθηκαν με βάση τη χρονολογία από το 323 π.Χ. έως το 800 μ.Χ. Η εστίαση στα κείμενα έγκειται σε λέξεις κλειδιά που κυρίως αφορούν στην φοροδιαφυγή, στην αναχώρηση, στα τάλαντα και στις δραχμές.

Η ανάλυση των κειμένων βασίστηκε στη συγκριτική μελέτη των εγγράφων, με έμφαση στη χρήση εργαλείων για τη γλωσσική και κοινωνικοπολιτική κατανόηση του περιεχομένου και του νοήματος. Τα κείμενα παρουσιάζονται κατά περίπτωση (φοροδιαφυγή-φοροαπαλλαγή), με στόχο την ανάδειξη των διαφορών και των κοινών στοιχείων, ενώ κάθε ενότητα πλαισιώνεται από την εποχή της γραφής και το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο.

Με αυτόν τον τρόπο, η εργασία φιλοδοξεί να προσφέρει μια συνεκτική εικόνα των φαινομένων αυτών, φωτίζοντας άγνωστες πτυχές της σχέσης μεταξύ κράτους και φορολογουμένων στην αρχαία Αίγυπτο, σχετιζόμενη με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και τους πόλους επιρροής των φαινομένων.

II. Οι αναφορές στα επιλεγέντα κείμενα.

II.1 Μαρτυρίες στους παπύρους της πτολεμαϊκής εποχής.

Προτού αναλυθεί εκτενώς το φαινόμενο της φοροδιαφυγής κατά την αρχαιότητα, θα αρκεστώ στο να σκιαγραφήσω τα βασικότερα σημεία του φορολογικού συστήματος της Αιγύπτου στα χρονικά πλαίσια που εκτείνεται η Παπυρολογία κατά την πτολεμαϊκή εποχή (323 π.Χ.- 30 μ.Χ.). Στόχος της συνοπτικότητας αναφοράς στη φορολογία της Αιγύπτου δεν είναι η πλήρης κατανόηση του φορολογικού συστήματος, αλλά η δυνατότητα να αντιληφθεί ο αναγνώστης κάποια από τα προβλήματα και τις αδυναμίες του συστήματος που ωθούσε τους κατοίκους των επαρχιών της ελληνόφωνης Αιγύπτου στην εκούσια μη πληρωμή των φορολογικών τους υποχρεώσεων.

Ξεκινώντας από την δυναστεία των Πτολεμαίων (323 π.Χ.- 30 μ.Χ.), το φορολογικό σύστημα ήταν καλά οργανωμένο και πολύπλοκο, κάτι που δήλωνε την ανάγκη των Πτολεμαίων να επεκτείνουν την κυριαρχία τους.³ Ο Πτολεμαίος Β' ο Φιλάделφος διαρρύθμισε διαφορετικά το φορολογικό σύστημα της γης, προκαλώντας δυσκολίες κατανόησης της συνολικής εικόνας του φορολογικού συστήματος της εποχής.⁴ Ο κύριος φόρος της πτολεμαϊκής εποχής ήταν επί της καλλιεργούμενης γης, ιδιαίτερα στα δημητριακά. Ο συγκεκριμένος φόρος πληρωνόταν συνήθως σε είδος, με την παράδοση ποσοστού στους φοροεισπράκτορες, και το ακριβές ποσό αυξομειωνόταν ανάλογα με την έκταση της καλλιέργειας. Στην αγροτική ζωή, χρειαζόταν να πληρώνεται και ο φόρος των ζώων, βοοειδών και προβάτων, ανάλογα με τον αριθμό που είχαν στην κατοχή τους οι αγρότες. Ο κεφαλικός φόρος δεν είχε αναπτυχθεί τόσο όσο στην ρωμαϊκή εποχή, όμως οι ενήλικοι άνδρες χρειαζόταν να πληρώνουν φόρο για τα περιουσιακά τους στοιχεία.⁵ Γενικά, την εποχή των Πτολεμαίων το φορολογικό σύστημα ήταν αυστηρά οργανωμένο αλλά δεν επιβάρυνε τους πολίτες σε τόσο μεγάλο βαθμό όπως στη ρωμαϊκή εποχή. Η κρατική γραφειοκρατία ήταν αρκετά ανεπτυγμένη, υπήρχαν συγκεκριμένοι αξιωματούχοι υπεύθυνοι για την είσπραξη των φόρων. Επρόκειτο για ένα βασίλειο πλούσιο σε φυσικούς πόρους, ασήμι και χρυσό με διάφορες πηγές εσόδων, μία από τις οποίες ήταν και τα έσοδα που αποκόμιζε το κράτος μέσω της φορολογίας, που εξελίχθηκε στην πιο σημαντική.⁶ Χρησίμευε για τη χρηματοδότηση του κράτους, της στρατιωτικής δύναμης καθώς και των δημοσίων έργων.⁷

Οι αποδείξεις για το φαινόμενο της φοροδιαφυγής κατά την πτολεμαϊκή εποχή ανευρεθήκαν κυρίως σε επιστολικά παπυρολογικά κείμενα και επίσημα έγγραφα εντολών. Παρακάτω επισυνάπτεται πίνακας με τα επιλεγέντα κείμενα που φανερώνουν

³ R. Bagnall, "Money and Measures" (1993) 331-333.

⁴ K. Vandrorpe, (2007) 1.

⁵ Αναλυτικότερα βλ. σ.σ. 15.

⁶ D. Thomson (2020) 242.

⁷ R. Bagnall "The Hellenistic Period" (2004) 163-176.

πληροφορίες σχετικά με τις αιτίες της φοροδιαφυγής, την προσωπική υπόσταση των φοροδιαφυγόντων και για τις συνέπειες της.

ΚΩΔΙΚΟΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΕΙΔΟΣ	ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ
BGU VIII 1815	60 π.Χ.	Επιστολή	ἀσθενῶς διακειμένων βασιλικῶν τελουμένων ἄρουρων ἀνακεχωρηκῶτων βασιλικά παραδοῦναι
P. Tebt. III 1.707	118 π.Χ.	Επίσημο έγγραφο εντολών	τῶν ἐπιβαλλόντων ἐκκεχωρηκῆναι περισπᾶσθαι προς ἰδιωτικά χρέα
P. Heid. IX 431	158 π.Χ.	Επιστολή	ἀπεδίδομεν Συμβαλλομένων Τάλαντα Τοκάδας προσλαβεῖν ἀφειλέτο ἡμῶν
P. Cair. Zen. III 59310	250 π.Χ.	Επιστολή	ἀνακεχώρηκεν καταλιπῶν προσώφειλεν φόρον συλληφθέντες διεγγηθῶσιν
P. Sorb. I.10	268 π.Χ.	Επίσημη επιστολή	Ζυτικά ἐγγύους ὀφείλοντα

Από τα παραπάνω επιλεγέντα κείμενα που αφορούν στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής κατά την ελληνιστική-πτολεμαϊκή εποχή προκύπτουν απαντήσεις στα ερωτήματα που έθεσα παραπάνω, τα οποία είναι μείζονος σημασίας προκειμένου να αντληθούν οι απαραίτητες πληροφορίες για το φαινόμενο. Με τον πάπυρο BGU VIII

1815 του 60 π.Χ. από τον Ηρακλεοπολίτη νομό, «χωρίς δὲ τούτων ἐτέρων γεωργῶν ἀνακεχωρηκῶτων γεωργούντων ἄλλας ἀρού(ρας) ρκ πρὶν ἢ τὰ τούτων βασιλικά παραδοῦναι καὶ μηκέτ» προκύπτει το συμπέρασμα ὅτι την εποχὴ της ετήσιας απογραφῆς και συγκεκριμένα τον μήνα Φαρμουῦθι⁸, κάποιιοι από τους γεωργούς αναχώρησαν από την επικράτεια, με σκοπὸ να μην πληρώσουν τις βασιλικές εισφορές και ἔτσι να αποφύγουν την φορολογία, δεδομένου ὅτι εἶχαν καλλιεργήσει μεγάλο ποσὸ 120 ἄρουρων⁹, ὁπότε θα επιβαρύνονταν φορολογικά πολὺ περισσότερο από τους γεωργούς που ἔμειναν πίσω, ἔχοντας καλλιεργήσει 48 ἄρουρες και συγκεντρώνοντας 29 αρτάβες¹⁰ ὡς βασιλική εισφορά.

Για τον ἴδιο λόγο, δηλαδή την συνηθισμένη εκούσια αποφυγὴ φόρων, ο Πετώς το 250 π.Χ., από το παπυρολογικὸ εὔρημα P. Cair. Zen. III 59310 που βρέθηκε στην Αλεξάνδρεια, αναχώρησε λόγω φορολογικῶν υποχρεώσεων, «ὅτι Πετώς \ὀ/ ὕφορβὸς ἀνακεχ[ώρ]ηκεν κ[α]ταλ[ι]πὼν ἱερεῖα ζ καὶ δελφάκ[ια] .]εἴχ[ε]ν δ' ἡμῖν υ ἱερεῖα ἔμφ[ο]ρα [τέλεια, καὶ δελ]φάκια [π]ρ[ο]σ[ώ]φειλε[ν] εἰς τὸμ φ[ό]ρον σια». Ὡς χοιροβοσκὸς ἀθέτησε τη συμφωνία του να παραδώσει 20 πλήρως ανεπτυγμένα ιερά ζῶα και κάποιους επιπλέον χοίρους, καθὼς θα ἔπρεπε να πληρώσει 110 τάλαντα, ποσὸ αρκετὰ μεγάλο για την εποχὴ. Αποφασίζοντας λοιπὸν να αναχωρήσει, ὄχι μόνο αποφεύγει τις προσωπικές του υποχρεώσεις κερδίζοντας χρήματα, ἀλλὰ προκαλεῖ ζημία στα δημόσια οικονομικά, ἀφοῦ ἀφησε πίσω και 7 ιερά ζῶα από τα 20 που ὀφείλε.

Ἄλλη μία περίπτωση φοροδιαφυγῆς προκύπτει από τον P. Sorb. II0 με BL V 128 και BL VI 187, πρόκειται για επίσημη ἐπιστολή του 268 π.Χ. που βρέθηκε στην Οξύρρυγχο και τον ἀρχαιότερο για την ἔρευνα της φοροδιαφυγῆς για την πτολεμαϊκὴ εποχὴ. Δεν ἀναφέρεται το ἀκριβές ἐπάγγελμα ἢ ο λόγος της φοροδιαφυγῆς που διέπραξε ο Πολέμωνας, «Πολέμωνα τῶν Ἀντιόχου ἀνέγραψεν Χρῦσιππος [ὀφείλο(?)ν]τα ζυτικά [τ]ῶν ἐπάνω χρόνων (δραχμὰς) φ» πάντως ὑπάρχει οικονομική ἐκκρεμότητα που βαραίνει την οικονομία της Αιγύπτου.

Μία διαφορετική και ἔμμεση περίπτωση φοροδιαφυγῆς ξετυλίγεται μέσα από τις ἀράδες του P. Heid. IX 431, του 158 π.Χ. στον Ηρακλεοπολίτη νομό. Πρόκειται για ἓνα ἐπιστολικὸ κείμενο προς τον βασιλικὸ γραμματέα Διονύσιο, από κάποιους χηνοβοσκούς. Ο Σαραπίωνας ἀπαιτοῦσε περισσότερα από τα κανονικά ὀφειλόμενα ποσὰ από τους χηνοβοσκούς, γεγονός που υποδεικνύει κατάχρηση ἐξουσίας για ἰδιωτικὸ κέρδος. «αὶ Σαραπίωνος παραγεννηθέντ[ος] εἰς τὴν κώμην ἀφείλετο ἡμῶν τὰ σύμβολα καὶ ἠνάγκασεν ἡμᾶς δοῦναι αὐτῷ το[κάδ]ας π ὦν τιμὴ (τάλαντα) ζ Γ καὶ πρᾶσσόμεθα κατ' ἐνιαυτὸν ἀπὸ τοῦ κᾶ (ἔτους) διαρπάζων τὰς οἰκίας» Ἐάν οι επιπλέον εισφορές δεν καταχωρούνταν ἐπίσημα, τότε οι δημόσιοι υπάλληλοι θα μπορούσαν να ἐκμεταλλεύονται τους κατοίκους για προσωπικὸ οικονομικὸ ὄφελος, ἐνισχύοντας ἔτσι τη φοροδιαφυγὴ και την ἀδιαφάνεια στο σύστημα. Οι χηνοβοσκοὶ καταγγέλλουν ἓνα σύστημα που οι φόροι δεν εἶναι οὔτε

⁸ Πρόκειται για τον 8^ο αἰγυπτιακὸ μήνα, που συμπίπτει με το δικὸ μας χρονολογικὸ σύστημα στις 27 Μαρτίου ἔως τις 25 Ἀπριλίου. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το σύστημα μέτρησης του χρόνου βλ. Α. Παπαθωμάς, «37. Συστήματα μέτρησης χρόνου στην ἐλληνορωμαϊκὴ Αἴγυπτο», (2016) 284-287.

⁹ Μέτρο ἐμβαδοῦ, πρόκειται για τετράγωνο με μήκος πλευρὰς 100 πήχεων. Βλ. Α. Παπαθωμάς, «35. Μέτρα», (2016) 274.

¹⁰ Το μέτρο για τα στερεὰ προϊόντα, περσικῆς προέλευσης που ἀντιστοιχοῦσε σε 80 περίπου λίτρα. Βλ. Α. Παπαθωμάς, «35. Μέτρα» (2016) 275.

δίκαιοι ούτε διαφανείς, κάτι που πιθανόν θα οδηγούσε και τους ίδιους να επιχειρούν να διαφύγουν από τέτοιες αδικαιολόγητες πράξεις.

Ο τελευταίος πάπυρος που αφορά σε ζήτημα φοροδιαφυγής κατά την πτολεμαϊκή εποχή είναι ένα επίσημο έγγραφο εντολών του 118 π.Χ. από τον Αρσινοΐτη νομό. Πρόκειται για τον P. Tebt. III 1.707, απευθύνεται στους υπεύθυνους επιστάτες, προειδοποιώντας τους για την αυστηρή τήρηση των γεωργικών υποχρεώσεων. «ἐπεὶ πλέονες τῶν βασιλικῶν γεωργ[ῶν προσηγγελμέ]νοι εἰσὶν ἐκ τῆς [ἰ]δίας ἐκκεχωρηκέναι χάριν τοῦ οὐκ [ἀγομένους ἐφ'] οὓς δεῖ εἰς ἕτερα [κ]ριτήρια περισπᾶσθαι πρὸς ἰδιωτικὰ [χρ]ῆα παρὰ τὰ περὶ ἑαυτῶν προσ[τ]εταγμένα». Πολλοί από τους βασιλικούς γεωργούς έχουν αναφερθεί ότι απομακρύνθηκαν από τη δουλειά τους για να ασχοληθούν με άλλες υποθέσεις και με ιδιωτικά χρέη αντί για τις επιβεβλημένες υποχρεώσεις τους, λόγω αυτού του ζητήματος, της άρδευσης και των άλλων εργασιών και για να είναι βέβαιο ότι θα παραμείνουν στην υποχρέωσή τους, αποφασίζεται πως δεν θα δεχτούν κανέναν που θα αποσυρθεί από τις υποχρεώσεις μέχρι την περίοδο του ποτίσματος. Η διατήρηση της γεωργικής παραγωγής στα βασιλικά κτήματα θα απέφερε φορολογικά έσοδα για την εξουσία.

Η φοροδιαφυγή ήταν, σε πολλές περιπτώσεις, αποτέλεσμα της έλλειψης φόρων. Μέσα από τα παραπάνω παπυρολογικά ευρήματα, δίνονται στοιχεία για το κοινωνικό προφίλ των φοροφυγιάδων, εξάγονται ορισμένα χαρακτηριστικά και στοιχεία που συνθέτουν την κοινωνική και οικονομική τους ταυτότητα. Οι περισσότεροι από τους φοροφυγάδες φαίνεται να ήταν αγρότες, άνθρωποι που βρίσκονται σε δυσμενή οικονομική κατάσταση, να προέρχονται από κατώτερα κοινωνικά στρώματα όπως μικροκαλλιεργητές που δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν τα αναγκαία, και έτσι η πληρωμή των φόρων γινόταν δευτερεύουσα προτεραιότητα. Αυτοί οι άνθρωποι δεν φαίνεται να ήταν φοροφυγάδες από πρόθεση ή ανηθικότητα, αλλά από στρατηγική επιβίωσης. Σε μία κοινωνία όπου οι οικονομικές ανισότητες ήτα έντονες, οι άνθρωποι των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων ίσως ένιωθαν αδικημένοι από το σύστημα που επέβαλλε φόρους στους οποίους δεν θα μπορούσαν να ανταπεξέλθουν ούτως ή άλλως. Η μόνη περίπτωση που το προφίλ του φοροφυγά διαφοροποιείται είναι στον πάπυρο P. Heid. IX 431, που ο Σαραπίωνας εκμεταλλευόταν τους χηνοβοσκούς προς όφελος του. Εδώ, διαπιστώνονται διαφορετικά κίνητρα φοροδιαφυγής, όπως η απληστία και η ανηθικότητα, αφού όχι μόνο φέρθηκε παντελώς χρησιμοθηρικά καταχραζόμενος την κρατική εξουσία, αλλά έφερε και σε ακόμα πιο δύσκολη θέση τους χηνοβοσκούς.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως από τα κείμενα διεξάγονται πληροφορίες ακόμα και για τις συνέπειες της φοροδιαφυγής. Από τον πάπυρο P. Cair. Zen. III 59310, γνωρίζουμε ότι αναζητούν τον Πετώ που όφειλε φόρους και λαμβάνουν μέτρα εναντίον των εγγυητών και για να εξασφαλίσουν ότι θα πληρωθούν τα οφειλόμενα. Σε περίπτωση που κάποιος χρεώστης διαφωνούσε ή φοροδιέφευγε, ήταν υποχρεωμένος να ορίσει εγγυήσεις για το διπλό ποσό. Οι εγγυητές ή ο ίδιος θα τιμωρούνταν με σύλληψη ή λήψη εγγυήσεων «καὶ τοὺς ἐγγύους δὲ οἵτινες ἠγγύηται αὐτόν, ἵνα ἢ συλληφέντες ἀπαχθῶσιν ἢ διεγγυηθῶσιν ἕως ἂν γένηται ἡμῖν τὰ δίκαια». Μία ακόμη συνέπεια φανερώνεται μέσω του P. Heid. IX 431, που με την επέμβαση του βασιλικού γραμματέα θα διευθετούταν η κατάσταση ώστε να ανακατανεμηθούν τα χρήματα σύμφωνα με τη δικαιοσύνη. «ὕπόμνημα δεδῶ[κα]μην . . . ενπ[-.....-]ε εἰσδοῦσινγ[-...-]ε . . . Τεβέτνοι [. διὸ ἀξιοῦ]μεν ἔαν φαίνηται

συν<τ>άξα[ς] καταστ[ή]σαι τὸν ἐγκ]αλούμενον ἐπὶ σὲ διακοῦσ[αι]». Αυτό θα σήμαινε τη νομική επιβολή των υποχρεώσεων, με πιθανή εμπλοκή των αρχών για την είσπραξη. Ιδίως από τον P. Tebt. III 1.707 αντλούμε πληροφορίες για τις κυρώσεις της φοροδιαφυγής, ο πάπυρος αναφέρει ότι αν οι οφειλέτες δεν πλήρωναν, τότε οι αρχές είχαν το δικαίωμα να προβούν σε αναγκαστική είσπραξη, «μηθένα παραδώσειν τῶν τοιούτων ποιείσθαι». Αν το χρέος παρέμενε απλήρωτο τότε οι αρχές μπορούσαν να προβούν σε κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων, οικονομικών κυρώσεων «περιβληθησομένων». Η διαπόμπευση και η έκθεση της αφερεγγυότητας των οφειλετών ήταν μία από τις συνέπειες που θα έπρεπε να υποστούν.

Συνολικά, η πτολεμαϊκή εποχή της ελληνόφωνης Αιγύπτου διακρίνεται ως μία κοινωνία με έντονες οικονομικές πιέσεις και αυστηρές απαιτήσεις από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Οι πολίτες κατώτερων κοινωνικών τάξεων αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν σε αυτές τις υποχρεώσεις δημιουργώντας έτσι μία σειρά από περιστατικά φοροδιαφυγής, που ως κίνητρο είχαν την οικονομική τους ανακούφιση, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων που επρόκειτο για διαφθορά και καταπάτηση της κρατικής εξουσίας. Όσο το φαινόμενο διαιωνιζόταν, τόσο οι αρχές έπρεπε να λαμβάνουν μέτρα καταπολέμησης του, τα οποία κυμαίνονταν στα πλαίσια της περεταίρω οικονομικής επιβάρυνσης.

Π.2 Μαρτυρίες στους παπύρους της ρωμαϊκής εποχής.

Αργότερα, στην επικράτεια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στην Αίγυπτο, κατά τη διάρκεια της υψηλής αυτοκρατορίας υπήρχαν αυστηρές κυρώσεις για οποιαδήποτε αποτυχία εγγραφής. Σύμφωνα με το παπυρικό εύρημα BGU 5. 1210 του 149 μ.Χ. από τον Αρσινοΐτη νομό, η κρατική εξουσία έπαιρνε από τους πολίτες το ¼ της περιουσίας τους, και αν δεν είχαν εγγραφεί δύο φορές στο κεφαλικό έτος, δικαιούνταν να διπλασιάσουν το ίδιο πρόστιμο. Η επαρχιακή απογραφή στην Αίγυπτο διεξαγόταν κάθε 14 χρόνια και ξεκινούσε με την καταγραφή όλων των ατόμων (κατ' οικίαν απογραφή)¹¹, έτσι σιγά σιγά άρχισε να αναπτύσσεται ο κεφαλικός φόρος λαογραφία, που πλήρωναν οι άνδρες άνω των 14 ετών. Στην Αίγυπτο, κάθε επαρχία οργανωνόταν σε νομούς και ο στρατηγός- κυβερνήτης του νομού έπαιζε κρίσιμο ρόλο στην είσπραξη των φόρων. Οι φοροεισπράκτορες ή αλλιώς *publicani*, τελούσαν το έργο τους έως τον 2ο αι. μ.Χ., αφού αργότερα μετατοπίστηκε η ευθύνη προς τη κοινότητα, λόγω της εκμετάλλευσης από τους φοροεισπράκτορες. Η φορολογία έπληξε τη μάζα του αγροτικού και βιοτεχνικού πληθυσμού της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας πολύ σκληρότερα από το συγκριτικά μικρότερο στρώμα των πλουσίων. Η Λαογραφία κυμαινόταν από 16 έως 40 δραχμές ανά έτος, η πλειοψηφία αποδείξεων βρέθηκε στο Φαγιούμ¹² και για περίπου έναν αιώνα είχε δημιουργήσει ολόκληρο διαπληκτισμό μεταξύ παπυρολόγων, για το εάν ο φόρος ήταν καινοτομία του Οκταβιανού μετέπειτα Αυγούστου ή προερχόταν από τους Πτολεμαίους αλλά αναπροσαρμοσμένος.¹³ Πιο συγκεκριμένα, ο Wilcken υπέθετε ότι οι Ρωμαίοι χρησιμοποιούσαν τον όρο αναχρονιστικά από τους Πτολεμαίους, οι Grenfell και Hunt επιβεβαίωσαν αρχικά τον Wilcken, ωστόσο αφού μελέτησαν τον πάπυρο P. Tebt. 1. 103 επανατοποθέτησαν την άποψη τους. Ο Wallace στο βιβλίο του¹⁴ διαφώνησε με τις παραπάνω απόψεις καθώς υποστήριξε πως οι Πτολεμαίοι δημιούργησαν έναν επταετή κύκλο απογραφής ώστε να συλλέξουν τον κεφαλικό φόρο τον οποίον τότε ονόμαζαν συντάξιμον¹⁵. Τέλος, την γνώμη του Wallace μάχονται οι Tcherikover και Evans καθώς θεωρούν πως πρόκειται για Ρωμαϊκή καινοτομία¹⁶. Ο πάπυρος P. Tebt. 1. 103 είναι μία λίστα ονομάτων που πλήρωσαν τον φόρο, ενώ ο πάπυρος P. Tebt. 1. 189 είναι ένας λογαριασμός για αυτούς που πλήρωσαν το συντάξιμον και το επιστατικόν καθώς ο λογευτής, δηλαδή ο κρατικός υπάλληλος της Αιγύπτου που συγκέντρωνε τους φόρους, έπρεπε να μαζέψει από 272 άνδρες (σοβ) 900 τάλαντα. Επομένως συμπεραίνουμε πως η εμφάνιση της ορολογίας λαογραφία στα κείμενα της ύστερης Πτολεμαϊκής εποχής δικαίως προκάλεσε αυτή την αμφιβολία, ωστόσο είναι βέβαιο πως οι Πτολεμαίοι αναφέρονταν στον φόρο λαογραφία όχι σαν κεφαλικό φόρο αλλά σαν μερισμό, δηλαδή ένα ποσό το οποίο διαιρούταν σύμφωνα με τον αριθμό των ατόμων που όφειλαν να το πληρώσουν και δεν λάμβανε υπόψιν το εισόδημα του καθενός, όπως η λαογραφία, που την χρησιμοποιούσαν για να δείξουν το συνολικό ποσό των φόρων στην κυβέρνηση.

¹¹ Βλ. P. Lond. 3/904.

¹² Βλ. P. Tebt. 1. 103, P. Tebt. 1. 189.

¹³ A. Monson (2014) 127-128.

¹⁴ S. Leroy Wallace (1969) 119-120.

¹⁵ Μέθοδος πληρωμής του υψηλού κεφαλικού φόρου.

¹⁶ V.A. Tcherikover (1950) 179-207; J.A.S. Evans, "The Poll-Tax in Egypt," pp.259-265.

Εκτός από τη λαογραφία, υπήρχαν και άλλοι φόροι που έπρεπε να πληρώνουν οι πολίτες της Αιγύπτου, όχι μόνο άνδρες. Οι υφαντές, άνδρες και γυναίκες, γενικά μέλη χαμηλότερων εισοδηματικών μονάδων πλήρωναν φόρο επιτηδεύματος (χειρωνάξιον). Η ετήσια φορολογική επιβάρυνση ενός ακτήμονα άνδρα υφαντή ανάλογα με τον τόπο κατοικίας ανερχόταν στις 122 δραχμές + 4 οβολώνες τουλάχιστον. Όπως και σήμερα, οι άνθρωποι πλήρωναν τον φόρο αποφοράς, δηλαδή τον φόρο ακίνητης περιουσίας, πλήρωναν επίσης την ύϊκή¹⁷ για τους χοίρους που είχαν στην κατοχή τους, τον φόρο εισοδήματος, και περίπου 100 καταγεγραμμένους φόρους. Κατά προσέγγιση, τα ετήσια έξοδα ενός άνδρα για φαγητό, ρούχα και σπίτι ανέρχονταν στις 158 δραχμές για τον 1ο αι., στις 226 δραχμές για τον 2ο αι. και στις 338 δραχμές για τον 3ο αι. μ.Χ.¹⁸ Η φορολογία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ήταν η πιο επιβαρυντική για τους πολίτες και μάλιστα σημειώθηκαν τα περισσότερα κρούσματα φοροδιαφυγής, κάτι που οδήγησε εν μέρει στη πτώση της.

Παρακάτω παρατίθεται πίνακας με μία λίστα παπυρολογικών κειμένων που συντάχθηκαν κατά τη ρωμαϊκή εποχή, τα οποία δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για τα κρούσματα φοροδιαφυγής και τις αυστηρές ποινές που επιβάλλονταν.

ΚΩΔΙΚΟΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΕΙΔΟΣ	ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ
P. Oxy II 252	19-20 μ.Χ.	Επιστολή	ἀπογραφόμενος ἀνεχώρησεν
P. Mich. X 580	30 μ.Χ.	Επιστολή	ἀναγραφόμενος μηδένα πόρον ἔχων ἀνεχώρησεν εἰς την ξένη
P. Mich. IX 524	98 μ.Χ.	Αίτηση	ὄφιλομένοις ἀφανῆτι
P. Koln. III 148	117-153 μ.Χ.	Επίσημο έγγραφο	ἀπαρενοχλήτους ἐπηρεᾶσθαι μετόχων τραπέζης
O. Strasb. II 842	134 μ.Χ.	Επίσημο έγγραφο- αναφορά καταγραφής	Ἵπέρ μερισμοῦ ἀνακεχωρηκῶτων
BGU III 902	180-192 μ.Χ.	Επίσημο έγγραφο	ἐγλελοιπέναι ἀνακεχωρηκέναι ἄνδρας ὀφείλειν πραχθῆναι
P. Oxy. XLV II 3364	209 μ.Χ.	Διάταγμα	Καταλιπόντας οἱ δὲ αὐτοῦς ὑποδεχόμενοι ὑπόφορος

¹⁷ Ο κτήτορας έπρεπε να δηλώνει το μέγεθος του κοπαδιού κάθε χρόνο, για να ικανοποιεί τον εισπράκτορα ότι τα κοπάδια μεγάλωναν.

¹⁸ S. Leroy Wallace (1969)121-123.

			ζήτη[σι]ν τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν ὃ ἀντίγραφον ἔν τε ταῖς πόλεσι καὶ ἐν τοῖς ἐπισήμοις τῶν νομῶν τόποις φροντίσατε
--	--	--	---

Με βάση τις παραπάνω πληροφορίες για τις επιβαρυνμένες φορολογικές υποχρεώσεις των πολιτών την ελληνόφωνης ρωμαϊκής Αιγύπτου, και με τις πληροφορίες που προκύπτουν από την ανάλυση των παραπάνω παπυρολογικών κειμένων, προκύπτει ότι οι άνθρωποι της εποχής φοροδιέφευγαν επειδή δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν οικονομικά και όχι τόσο λόγω διαφθοράς και εκμετάλλευσης. Συγκεκριμένα, ο P. Oxy. II 252 με BL III 130 του 20 μ.Χ. από την Οξύρρυγχο, είναι μία επιστολή προς τους τοπογραμματοείς Θέωνα και Ευτυχείδη από τον Θεώνιο, ο οποίος αναφέρει τον αδελφό του Αμμώνιο που αναχώρησε για το εξωτερικό. Ο Αμμώνιος, είχε αγοράσει κάτι από μία γυναίκα με τις απαραίτητες εγγυήσεις, ωστόσο αμέσως μετά αναχώρησε επειδή δεν είχε άλλες οικονομικές πηγές, «παρὰ [Δησότης] γυναικὸς Μ[..... τοῦ] [Σαραπίω]νος ἀκολουθ[ῶ]ς ταῖς εἰς] [αὐτήν] ἀσφαλείας, ἀνεχώρησεν [εἰς τὴν] ξένην μηδενὸς ἑτέρου [αὐτῷ πόρου] ὑπάρχοντος». Πρέπει να διαπιστωθεί και σε αυτόν τον πάπυρο και στους υπόλοιπους ότι παρατηρείται ως συχνό φαινόμενο οι συγγενεῖς των αναχωρούντων να τους αναφέρουν στις αρχές προκειμένου να μην χρειαστεί να πληρώσουν οι ίδιοι τις ζημιές των συγγενών τους. Ήταν αναγκαία η επίσημη καταγραφή της απουσίας ενός ατόμου από τον τόπο καταγωγής του, πιθανώς για να διευθετηθούν ζητήματα περιουσίας ή φορολογίας.

Ακόμα πιο αναλυτικά το παραπάνω φαίνεται από τον P. Mich. IX 580 βλ. BL VII 112 της ίδιας χρονιάς, από την Οξύρρυγχο. Είναι μία επιστολή προς τους ίδιους τοπογραμματοείς παραλήπτες, στην οποία ο Σοίριος ζητά την επίσημη καταγραφή του γιου του Απολλώνιου στην τάξη των ανθρώπων που έχουν εγκαταλείψει την περιοχή, αναφέροντας ότι έφυγε λόγω οικονομικών δυσκολιών, «ὁ υἱὸς μου Ἀπολλώνιος Θεῶνος ἀναγραφόμενος ἐπὶ λαύρας ῥύμ[ης] Ὀννώφρ(εως) μηδένα πόρον ἔχων ἀνεχώρησεν εἰς τὴν ξένην ἔτι πρὸ πλείονος χρόνου». Βέβαια, η αποχώρηση φαίνεται να έχει γίνει εδώ και αρκετό καιρό και παρακαλεί για τη σχετική καταγραφή στο έτος της ηγεμονίας του Τιβέριου «Καίσαρα ἀξιῶι τοῦτον ἀναγράψασθαι ἐν[τῆ] τῶν ἀνακε-
]χωρηκῶτων τάξει [ἀπὸ τοῦ] τοῦ ἔτους Τιβερίου Καίσαρος», που σημαίνει ότι ο Σοίριος περίμενε μήπως επιστρέψει ο γιος του ώστε να αναλάβει τα οικονομικά του καθήκοντα προς τις αρχές. Προκειμένου όμως να μην χρειαστεί να τις πληρώσει ο ίδιος εφόσον δεν έχει επιστρέψει ο γιος του, στέλνει αυτή την επιστολή, δείχνοντας τη γραφειοκρατική διαδικασία στην ρωμαϊκή Αίγυπτο με σκοπό να ενημερώσει τις αρχές και να απαλλάξει το άτομο από υποχρεώσεις προς τον τόπο καταγωγής του. Άλλωστε μέχρι τον 2^ο αι. μ.Χ. οι φοροεισπράκτορες που τελούσαν τα καθήκοντά τους, αν χρειαζόταν έπαιρναν με τη βία τα οφειλόμενα από τους συγγενεῖς των φοροδιαφυγόντων.

Άλλη μία πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τη φοροδιαφυγή της ρωμαϊκής περιόδου αποτελεί ο P. Mich. IX 524 του 98 μ.Χ. από την Καρανίδα, μία αίτηση από τρεις αδελφούς, τον Πετεσούχο, τον Πεσίρη και τον Πνεφερώ, οι οποίοι ζητούν βοήθεια από τον στρατηγό Κλαύδιο Άρειο, εξηγώντας ότι έχουν πληρώσει δεκαπέντε αρτάβες σιτηρών στο δημόσιο ταμείο εκ μέρους του νεότερου αδελφού τους, ο οποίος έχει εξαφανιστεί από την επαρχία, «τυγχαρομεν ἀπ[ο] δεδωκότες ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν Πετεσούχου νεωτέρου εἰς τὸν τῆς Καμηλιανῆς οὐσίας λόγον πυροῦ ἀρτάβας δεκαπέντε διὰ τὸ ἀφανῆι αὐτὸν γεγονέναι.» . Ζητούν από τον Κλαύδιο να επιτρέψει στον επικεφαλής της Καρανίδας να αναλάβει την αναζήτηση και εύρεση του αδελφού τους, ώστε να διευθετηθούν οι οφειλές που δημιουργήθηκαν εξαιτίας της αναχώρησής του.

Το κείμενο P. Köln III 148 βλ. BL 8 156, είναι ένα αποσπασματικό έγγραφο, μεταγενέστερο από τα προηγούμενα (117-153 μ.Χ.), που φαίνεται να περιλαμβάνει ομολογία ή δήλωση κάποιου ατόμου προς άλλους τραπεζίτες «γῶ κατὰ προσφ]ώνησιν τῆς ἐπὶ τοῦ[πρὸς Ὁξυρύγγων πό]λει Σαραπείου[...]υρίωνος καὶ τῶ[ν] με[τ]όχων τρ[απέ]ζης». Λόγω της αποσπασματικής φύσης του παπύρου, πολλές λεπτομέρειες είναι ασαφείς, αλλά πιθανόν η ομολογία αφορά δημόσια υποχρέωση σε σχέση με την πόλη της Οξυρύγχου. Ο γράφων με το έγγραφό του, προσπαθεί να διασφαλίσει ότι δεν θα υπάρξουν ενέργειες δημόσιας διαπόμπευσης ενάντια στην περιουσία του ή τον ίδιο, λέγοντάς τους να παραμείνουν αδιατάρακτοι «πρὸς τὸ ἀπαρενοχλή[τους] ὑμᾶ[ς] εἶναι ὑπὲρ δημοσίων μου πάντων καὶ μηδὲν [ἐ]πηρεάσθαι ὑπὲρ τούτων».

Κάποια χρόνια αργότερα, το συχνό φαινόμενο που παρατηρείται στη ρωμαϊκή εποχή, να δηλώνουν οι συγγενείς των φοροδιαφυγόντων την αναχώρησή τους συνεχίζεται και διαπιστώνεται από το κείμενο O. Strasb. II 842, του 134 μ.Χ. Πρόκειται για επίσημο έγγραφο αναφοράς πληρωμής ποσού, βρέθηκε στη Θηβαΐδα, και σχετίζεται με αναχωρήσαντες που έπρεπε να πληρώσουν φόρους που όφειλαν «ὑπ(ἐρ) μ[ε]ρι[σ]μοῦ) ἀνακ(εχωρηκῶν) ιη ρύπ(αράν) δραχ(μὴν)[μ]ῖα[ς] (ὄβολοὺς 4) ». Η πληρωμή και η κατανομή υποδηλώνει την προσπάθεια είσπραξης ποσών που σχετίζονται με αυτούς τους οφειλέτες, κάτι που μπορεί να μαρτυρά την οφειλή φόρων.

Ένα ακόμη επίσημο έγγραφο του 180-192 μ.Χ. είναι ο BGU III 902 με BL VIII 37, που αναφέρεται σε άνδρες που έχουν αναχωρήσει λόγω φοροδιαφυγής. Οι φόροι συνέβαλαν στην χρηματοδότηση των τοπικών κοινοτήτων και ήταν σημαντικοί για την επιβίωσή τους και τη λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών. Γι' αυτό, δίνεται μεγάλη έμφαση στον αριθμό των ανδρών που έχουν αναχωρήσει από την κοινότητα «κατην[τη-]κέναι ἄνδρας ι, ἀφ' ὧν ἀνακεχωρηκ(έναι) ἄνδ(ρας) η». Το έγγραφο πληροφορεί ότι πρόκειται για γνωστή πρακτική που πρέπει να αντιμετωπιστεί από τις αρχές, «ἐξ ὧν δῆλ(ον) γ(ίνεται) ὀφείλ(ειν) π[ρα]χθῆναι αἱ αἰ-]ροῦσαι τοῖς συμμε[νοῦσιν] καὶ αἱ λοιπ(αἱ) ἐπισχεθῆν[αι . . .] τοῖς ἀνακεχωρη[κόσιν]».

Το τελευταίο και μεταγενέστερο κείμενο που αφορά αυτή την έρευνα για τη ρωμαϊκή εποχή είναι ένα διάταγμα που δίνει πολύτιμες πληροφορίες για την επιβολή της ρωμαϊκής διοικητικής τάξης. Είναι το κείμενο P. Oxy. XLV II 3364 με BL VIII 270 και BL IX 202 και BL X 153 του 209 μ.Χ. από την Οξύρρυγχο, στο οποίο οι αξιωματούχοι επιθυμούν να διατηρήσουν την τάξη και τη συνοχή στην επαρχία της Αιγύπτου, προωθώντας την επιστροφή των κατοίκων στους τόπους καταγωγής τους

«προαγορευόμεν πᾶσιν ἐπὶ τοὺς ἰδίους νομοὺς κατιέναι» και αποθαρρύνοντας τη μετακίνηση και διαμονή σε άλλες πόλεις ή χώρες. Κατά το έτος απογραφής, συνηθιζόταν να καλούν όλους τους κατοίκους των επαρχιών να γυρίσουν στη πατρίδα τους, δωροδοκώντας τους με μικρότερη αποπληρωμή των οφειλών τους. Αυτό βέβαια, δεν θα επιβάρυνε τόσο πολύ την επαρχία, όσο θα την επιβάρυνε η απόλυτη φοροδιαφυγή από τους πολίτες.

Η φοροδιαφυγή κατά τη ρωμαϊκή εποχή πλήττει την Αυτοκρατορία της Αιγύπτου καθώς το φαινόμενο παρατηρείται περισσότερο από κάθε άλλη εποχή. Από τα παραπάνω παπυρολογικά ευρήματα προκύπτει και το κοινωνικό προφίλ των φοροδιαφυγόντων, που προέρχονται από διάφορα κοινωνικά στρώματα και δεν συμπίπτει απόλυτα με τα κατώτερα, όπως στην πτολεμαϊκή εποχή. Τα προφίλ που ήταν πιο επιρρεπή σε πρακτικές φοροδιαφυγής φαίνεται να ήταν, γαιοκτήμονες και εύποροι πολίτες (P. Oxy. II 252), προσπαθούσαν να αποκρύπτουν την πραγματική αξία των εκτάσεών τους. Αγρότες, που προσπαθούσαν να αποκρύψουν μέρος της σοδειάς τους ή μετανάστευαν για να αποφύγουν τα τέλη. Άτομα με ισχυρές θέσεις που προστατεύονταν από τις τοπικές αρχές και εκμεταλλεύονταν προς όφελος τους τις διασυνδέσεις τους (P. Köln III 148). Μέσα από τα κείμενα προκύπτει το συμπέρασμα ότι η φορολογία επιβάρυνε τους πολίτες, αλλά έχει αρχίσει δυναμικά η οικονομική διαφθορά των πολιτών που δρουν εις βάρος των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Εφόσον το φαινόμενο είχε πολλαπλασιαστεί στην επικράτεια, οι αρχές είχαν λάβει τα δικά τους μέτρα προκειμένου να αντιμετωπίσουν τη φοροδιαφυγή και να τιμωρούν τους φυγάδες. Στα παραπάνω κείμενα γίνεται λόγος για επιβολή ποινών με χρηματικά πρόστιμα ακόμα και στους συγγενείς των φυγάδων σε περίπτωση που τους κάλυπταν. Στα διατάγματα φανερώνεται καταναγκαστική επιστροφή στη πατρίδα και την συμμόρφωσή τους με τις φορολογικές υποχρεώσεις. Να σημειωθεί ότι αν δεν επέστρεφαν, τότε το χρέος μοιραζόταν στους πολίτες που βρίσκονταν στην πατρίδα, επιβαρύνοντάς τους ακόμη περισσότερο. Ακόμη μία συνέπεια ήταν η κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων, αγαθών, κτημάτων και η δημόσια διαπόμπευση με τη μορφή της δημόσια αναγγελίας που λειτουργούσαν αποτρεπτικά. Συνολικά, οι συνέπειες δείχνουν μία αυστηρά οργανωμένη διοίκηση με οργανωμένα μέτρα ώστε να αποτρέπεται η φοροδιαφυγή.

Π.3 Μαρτυρίες στους παπύρους της βυζαντινής εποχής

Η φορολογία της Αιγύπτου κατά την εποχή του Βυζαντίου (284-641 μ.Χ.), είχε επίσης σημαίνουσα θέση στην οικονομική σταθερότητα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η Αίγυπτος ήταν μία από τις πλουσιότερες επαρχίες του Βυζαντίου, κυρίως λόγω της γόνιμης γης και των σημαντικών γεωργικών πόρων. Ο βασικός φόρος που επιβαλλόταν στους αγρότες και τους γαιοκτήμονες ήταν ο φόρος επί της γης, ανάλογα με την έκταση της γης, τη παραγωγή η οποία επηρεαζόταν από τις καιρικές συνθήκες.¹⁹ Ο κεφαλικός φόρος που είχε αναπτυχθεί από τη ρωμαϊκή εποχή, συνέχισε να υφίσταται και στο Βυζάντιο, επιβαλλόταν σε όλους τους ενήλικες άνδρες και συνέβαλε σημαντικά στα κρατικά έσοδα. Η μεγάλη διαφορά στους φόρους ήρθε με την διάδοση του Χριστιανισμού ως θρησκεία και την ίδρυση εκκλησιών. Η εκκλησία είχε μεγάλη επιρροή στα έσοδα του κράτους, είτε με εθελοντική συνεισφορά σε περιόδους κρίσης και πολέμου, είτε αναλαμβάνοντας την χρηματοδότηση και την υλοποίηση δημοσίων έργων. Οι φόροι συλλέγονταν από τοπικούς διοικητές, γνωστούς ως πραιτόρες, που ήταν υπεύθυνοι για τη συλλογή και την αποστολή των εσόδων στη κεντρική διοίκηση. Ακόμα και στο Βυζάντιο η φορολογία ήταν αυστηρή και οι φόροι βαριοί, κάτι που προκαλούσε κοινωνικές εντάσεις.²⁰ Γενικά, το οικονομικό εποικοδόμημα του κράτους δεν ερχόταν σε αντίθεση με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, αλλά συνυπήρχαν. Ωστόσο, η φορολογία ήταν αποτελεσματική και συστηματική παίζοντας κρίσιμο ρόλο στη διατήρηση της ισχύος και της σταθερότητας της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Τον 12ο αι. το Βυζάντιο ήταν πλούσιο, άνθιζε και ήταν πολιτισμένο, ανοίγοντας δύο καινούργιους δρόμους, νέα πολεοδομική και φεουδαρχική οργάνωση, αλλά δεν αναπτύχθηκαν.²¹

Το υλικό των παπυρολογικών κειμένων της βυζαντινής εποχής που να αφορούν στην φοροδιαφυγή είναι μηδαμινό, κάτι που εμπόδιζε την πλήρη κατανόηση του συστήματος, του φαινομένου και των συνεπειών του. Παρακάτω παρατίθεται πίνακας με τα δύο παπυρολογικά ευρήματα.

ΚΩΔΙΚΟΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΕΙΔΟΣ	ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ
SB XXVI 16353	500-599 μ.Χ.	Καταγραφή ληξιπρόθεσμων οφειλών	Χρυσίου τῶν φυγόντ(ων) γεωρ(γῶν)
CPR XXII 3	600-799 μ.Χ.	Εγκύκλιος επιστολή	περὶ τῶν φυγοτων τῆς παραρχ(ίας), μερίσατε τὸ ποσὸν τῶν δημοσίων προθεσμίας

¹⁹ T. M. Hickey (2012) 289-305.

²⁰ C. Morrisson, (2010) 34-46.

²¹ A. Kozhdan (1993) 85-90.

Ο πάπυρος SB XXVI του 6^{ου} αι. μ.Χ. από τον Ηρακλεοπολίτη νομό, φαίνεται να αναφέρεται σε κάποια οικονομική συναλλαγή που σχετίζεται με την καταβολή κεράτιων για την αποπληρωμή φόρων ή χρεών. Οι φυγόντες γεωργοί προσπαθούν να αποφύγουν τη φορολογία πιθανόν μεταφέροντας την περιουσία τους σε άλλες περιοχές, χωρίς να το δηλώσουν στις αρχές, «ἔστιν ἐν λοιπάδ(ι) χρυσίου ἐποικ(ίου) Μαγδώλ(ων) πρὸς τὰ χαρ(τία) τοῦ λογιστηρ(ίου)». Επίσης, η αναφορά σε πρωτοκόμητους μπορεί να υποδηλώνει την εμπλοκή ενδιάμεσων ατόμων που να διευκολύνουν τις πληρωμές των φόρων, κάτι που θα μπορούσε να συσχετιστεί με στρατηγικές που στοχεύουν στη μη πληρωμή των φόρων.

Το παπυρικό εύρημα CPR XXII 3, 600-799 μ.Χ. από τον Ηρακλεοπολίτη νομό, είναι ένα έγγραφο με πολύτιμες πληροφορίες αφού πρόκειται για την αποστολή ενός αξιωματούχου για τη παραρχία, που ζητά να μην χλευάζονται οι πολίτες για την απουσία του. Επισημαίνει ότι έχει προηγηθεί ένα ταξίδι για θέματα φοροδιαφυγής που οι πολίτες αμέλησαν και δεν ανήγγειλαν τις δημόσιες απαιτήσεις, παρά μόνο μετά την υστέρηση της προθεσμίας «ὅτι ἀπέλθον πρὸς τὸν λί(βα) εἰς τὸ χω(ρίον) Ἴσιώ Κάτω περὶ τῶν φυγοτων τῆς παραρχ(ίας), καὶ ἡμελήσατε καὶ οὐκ ἠνύσατε δημόσια εἰ μὴ τὴν ὑστέραν ἕκταγῆν». Στο τέλος, ζητάει να διανεμηθεί το ποσό μέχρι την προθεσμία, ώστε να διασφαλιστεί η έγκαιρη αποπληρωμή των χρεών των διάφορων επαρχιών.

Από τις λίγες πληροφορίες που αντλούνται από τους δύο παραπάνω παπύρους, γίνεται αντιληπτό πως έχει εξαλειφθεί το φαινόμενο της διαφθοράς ως αιτία φοροδιαφυγής. Πρόκειται για ανθρώπους κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, που δεν εκπληρώνουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, γεωργούς και τοπικούς κατοίκους που υπεκφεύγουν ή μετακινούνται σε άλλες περιοχές. Η αναφορά στους πρωτοκόμους υποδηλώνει ότι οι τοπικές διοικητικές δομές ενδέχεται να ήταν υπεύθυνες για την καθυστέρηση ή την αδυναμία είσπραξης φόρων. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, οι φοροφυγάδες ήταν αυτοί που εκμεταλλεύονταν αυτές τις καθυστερήσεις.

Από τους παπύρους δεν διεξάγονται ποικίλα συμπεράσματα σχετικά με τις συνέπειες των φοροδιαφυγόντων, βέβαια διέφεραν από εκείνες της ρωμαϊκής εποχής, καθώς έλαβαν αυστηρότερα μέτρα μαθαίνοντας από τα λάθη των προκατόχων τους. Αν και δεν αναφέρονται εδώ λεπτομέρειες στις ποινές, γίνεται λόγος «ἀλλὰ ἀπὸ τῆς σήμερον μερίσατε τὸ ποσὸν τῶν δημοσίων», για μερισμό των υποχρεώσεων μέχρι να εντοπίσουν τους οφειλέτες ώστε να μην υπερχρεωθεί η επικράτεια. Μετά την κατηγορία των αυτοκρατόρων για απληστία, η ρότα της είσπραξης φόρων άρχισε να αλλάζει, αφού διαφοροποιήθηκαν τα κοινά έσοδα (της αυτοκρατορίας) από τα δημόσια (του λαού), που δεν ανήκουν στον αυτοκράτορα. Έτσι, η βίαιη είσπραξη φόρων όπως εκείνη της ρωμαϊκής εποχής άρχισε να φθίνει και να μισείται ως τυραννική ανηθικότητα, ενώ οι λογικές και καλοπροαίρετες φορολογικές απαιτήσεις θα έπρεπε να τιμώνται ως κηδεμονία.²²

²² K. Smyrlis (2006) 64.

II.4 Μαρτυρίες στους παπύρους της πρώιμης αραβικής εποχής

Αργότερα, στην αραβική κατάκτηση της Αιγύπτου από το 641 μ.Χ., το φορολογικό σύστημα υπέστη σοβαρές αλλαγές, διατηρώντας κάποια από τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής περιόδου λόγω πολέμου, εξυπηρετώντας τις ανάγκες του νέου ισλαμικού κράτους. Οι Άραβες τους αφήνουν να ακολουθούν τον ρωμαϊκό και βυζαντινό νόμο στη καθημερινότητα έως και τον 7ο αι.²³ Ο κεφαλικός φόρος συνεχίζει να υφίσταται, αλλά οι ενήλικες άνδρες υποχρεούνται να τον πληρώνουν κάθε χρόνο, ανάλογα με την οικονομική κατάσταση του καθενός. Οι άνδρες που πλήρωναν τον κεφαλικό φόρο εξαιρούνταν από τη στρατιωτική θητεία. Ο φόρος επί της γης επιβαλλόταν στους ιδιώτες γης ανεξαρτήτως της θρησκείας τους, συνδέθηκε στενά με την παραγωγικότητα της γης. Ενώ αντικατέστησε το βυζαντινό φόρο γης, εξελίχθηκε σε ένα σύστημα που οι φόροι καταβάλλονταν είτε σε είδος είτε σε χρήμα. Στον πάπυρο P. Mich. Inv. 5578, ο αποστολέας Najid γράφει στον παραδότη του γράμματος πως πρέπει να συλλέξει το φόρο γης και να φορολογήσει τη παραγωγή που καλλιεργήθηκε στην περιοχή του. Ο Najid ζητάει από τον ειδικό να δώσει τους φόρους στον επιστολοκομιστή.²⁴ Επίσης, στον πάπυρο P. Mich. Inv. 5632, ο Jarid B. Asad, γράφει στον Abd Allah, δίνοντάς του οδηγίες για τη μεταφορά σιταριού από διάφορα χωριά στις σιταποθήκες. Οι χωριάτες πρέπει να εποπτεύουν τη συλλογή και τη μεταφορά του σιταριού. Ο αποστολέας γράφει ότι θα λάβει ένα μοίρασμα του σιταριού ως πληρωμή για την μεταφορά ζώων και για τη διαχείριση σιταριού, δίνει έμφαση στο να μην πάρουν τίποτα παραπάνω. Μόνο οι ισχυρότεροι άνδρες των χωριών πρέπει να κάνουν αυτή τη δουλειά και να καταγραφούν. Υπήρξε ακόμη ένας επιπλέον φόρος «διάγραφον»²⁵, που οι φορολογούμενοι καταγράφονταν σύμφωνα με το φόρο γης, το ενοίκιο που πληρώνουν για τη δημόσια γη «πάκτον». Το φορολογικό σύστημα υπό την αραβική διοίκηση, διατηρήθηκε σε μεγάλο βαθμό τοπικό, με τους Αιγύπτιους να συνεχίζουν να συλλέγουν τους φόρους, αλλά υπό την εποπτεία των Αράβων διοικητών. Οι Άραβες ηγέτες είχαν επωφεληθεί από την ήδη καλά ανεπτυγμένη διοικητική υποδομή που είχαν κληρονομήσει από το Βυζάντιο, αν και με το πέρασμα του χρόνου το σύστημα έγινε πιο συγκεντρωτικό. Η αραβική φορολογία στην Αίγυπτο είχε σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις, με τους νέους φόρους να επιβαρύνουν αρκετά τους μη μουσουλμάνους, οδηγώντας μερικούς στους ισλαμισμό ως δίαυλο αποφυγής του κεφαλικού φόρου. Η Αίγυπτος παρέμεινε οικονομικά ζωτικής σημασίας επαρχία, αφού συνεισέφερε στα οικονομικά του αραβικού κράτους.

Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για αυτή την έρευνα που να αφορά στην φοροδιαφυγή είναι ικανοποιητικό και δίνει σημαντικές πληροφορίες για τις αιτίες, το προφίλ των φοροφυγάδων καθώς και κάποιες συνέπειες της. Παρακάτω παρατίθεται πίνακας.

²³ P. Sijpesteijn (2013) 671.

²⁴ P. Sijpesteijn (2013) 439.

²⁵ Ευκαιριακός φόρος, για να συλλέξουν χρήματα για τον πόλεμο. Οι Άραβες από φόβο εγκατάλειψης εισήγαγαν ιδιωτικά διαβατήρια, επέτρεπαν να μπαίνουν μόνο αν μπορούν να πληρώσουν το φόρο.

ΚΩΔΙΚΟΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΕΙΔΟΣ	ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ
CPR XXXVI 31	643-644 μ.Χ.	Επιστολή	τούς φυγόντας ὑπὲρ τῶν ἀποσπασθέντων
CPR XXII 1	644 μ.Χ.	Διάταγμα	ἀπαιτηθῆναι φοβήσῳσίν τ[ε] καὶ φύγῳσιν παραφυλ(ακὴν)
P. Apoll. 13	676 μ.Χ.	Επιστολή	τῶν φευγόντων ἀνθρώ[πων χρυσί[ον]
P. Ross. Georg. V 71	700-799 μ.Χ.	Αίτηση	Ταλιπόντες ἐξηγητεύσ[αντος
P. Lond. IV 1332	708 μ.Χ.	Επίσημη επιστολή	Προσφεύγοντας Καθυπετάξαμέν ὀφείλοντα τῶν φυγάδων
P. Lond. IV 1383	708-710 μ.Χ.	Επιστολή	τοῦ]ς φυγάδας ὀφείλο[ν]τ[ας πα]ρ[α]λ[α]βεῖν κα]τ[ά]γραφον δ]απανη
P. Lond. IV 1384	708-710 μ.Χ.	Επιστολή	ἀπαιτηθῆναι φυγάδας ὑπο[μνηματισμὸν]
P. Lond. IV 1461	709 μ.Χ.	Επίσημο έγγραφο	ὑποταγ[η] παγαρχ[ίαν]
P. Lond. IV 1344	710 μ.Χ.	Επιστολή	Φυγάδων Παραχώρησίν ἀποστροφῆς

Ο πρώτος πάπυρος που εξετάζεται σε αυτή τη χρονική περίοδο είναι ο CPR XXXVI 31, γράφτηκε το 643-644 μ.Χ. και βρέθηκε στην Οξύρρυγχο. Περιγράφεται μία κατάσταση στην οποία γίνεται αναφορά σε φορολογούμενους που είχαν αναχωρήσει από την επαρχία και κατ' επέκταση από τις υποχρεώσεις τους. Το κείμενο μάλιστα αποκαλύπτει τις προσπάθειες των αρχών να εντοπίσουν τους φοροφυγάδες «τούς φυγόντας Ὁξ[υ]ρυγχίτ[ας οὐς εὔρες», να τους συλλάβουν και να τους επιστρέψουν «εὐθέως καὶ πέμψον μοι», για να ικανοποιηθεί το φορολογικό τους χρέος. Αυτή η πρακτική υποδηλώνει τη σοβαρότητα με την οποία οι αρχές προσέγγιζαν τη φοροδιαφυγή, ιδίως σε περιόδους κρίσης.

Ένα χρόνο αργότερα το 644 μ.Χ., γράφεται ένα διάταγμα στην Ερμούπολη, το CPR XXII 1, το οποίο αναφέρεται στην αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής. Ο ηγεμόνας διέταξε να απαιτηθεί ο φόρος στην Ερμούπολη και επεδίωξε την δημιουργία φυλακής για να μη γίνει διαφυγή. Περιγράφεται η δημιουργία φρουρών «τοιαύτην οὖν παραφυλ(ακὴν) ποιήσον» και η αυστηρή παρακολούθηση της περιοχής για να

αποτραπούν πιθανές φυγές ατόμων «ἵνα μηδεὶς παρέλθῃ τοῦ σκέλους σου καὶ κινδυνεύσῃς» που είχαν φορολογικές υποχρεώσεις. Οι κάτοικοι υπό τον φόβο των απαιτήσεων αυτών προσπαθούσαν να διαφύγουν από τις αρχές. Οι συνέπειες περιλαμβάνουν τη δημιουργία ενός δικτύου επιτήρησης για τη σύλληψη όποιου επιχειρούσε να διαφύγει, πράγμα που δείχνει την αυστηρή διοίκηση των Αράβων και την προσπάθεια να διατηρηθεί ο έλεγχος.

Ο P. Apoll. 13, είναι μία επιστολή του 676 μ.Χ. γραμμένη την 4^η Ινδικτιώνα στην Απολλωνόπολη, που γίνεται προσπάθεια ανίχνευσης και αντιμετώπισης των φοροδιαφυγόντων. Ο πάπυρος αναφέρεται στην ανάγκη συλλογής πληροφοριών για ανθρώπους που αναχώρησαν για να αποφύγουν οικονομικές υποχρεώσεις και στη διαταγή να επιστραφούν και να καταγραφούν άμεσα. Φαίνεται ότι γράφτηκε σε περίοδο καταγραφής λόγω του κεφαλικού έτους. Η επιστολή απευθύνεται στον πάγαρχο, ζητώντας να εξασφαλίσει ότι οι διαφυγόντες και οι ξένοι θα πληρώσουν τον απαιτούμενο φόρο, ο οποίος ανέρχεται σε τρία νομίσματα για κάθε άτομο «ἀπαιτήσατε τοὺς ξένους ἀπὸ τρειῶν νομισμάτων ἑκάστου». Γενικότερα, υπογραμμίζεται η πίεση των αρχών στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν τον έλεγχο και να διασφαλίσουν την είσπραξη εσόδων.

Στον P. Ross. Georg. V 71 του 8^{ου} αι μ.Χ., είναι μία αίτηση από τον Αρσινοΐτη νομό, που καταγράφονται ονόματα ατόμων που εγκατέλειψαν τις εργασίες τους, για να αποφύγουν τη φοροδιαφυγή. Ενδέχεται οι φοροφυγάδες να είχαν σημαντικές διοικητικές θέσεις που υποδεικνύει εκμετάλλευση σε οικονομικές συναλλαγές «ὑπὸ Πολυτρόπου [τ]ο[ῦ] Πολυκ[ράτους] Αὐρηλίου Ἑρμεία ἐξηγητεύ[αντος] καταφρονήσας τοῖς ἡμετέρ».

Μέσα από τον P. Lond. IV 1332 με BL XI 64 του 708 μ.Χ. από τον Ανταιοπολίτη νομό, πληροφορούμαστε την διοίκηση περιοχών και την αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής. Συγκεκριμένα, ζητείται να στείλουν ένα άτομο, να τους βρει, να τους ταξινομήσει και να καταγράψει τα στοιχεία και τον τόπο καταγωγής τους. Υπογραμμίζεται ότι απαγορεύεται να λάβει οφέλη από τους φυγάδες ώστε να μην καταγραφούν, αλλιώς θα έχει κυρώσεις «μὴ λαβεῖν παρά τινος τίποτε τὸ σύνολον ὑπὲρ σπορτούλο». Τέλος, δίνονται οδηγίες για τα μέτρα αποφυγής της φοροδιαφυγής και της διασφάλισης της συμμόρφωσης των πολιτών με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις «ἀπόστειλον πρὸς τοὺς εἰρημένους ἐπικειμένους τῶν φυγάδων καὶ μὴ εὖρω σε ὅτι ἐνεπόδισας εἰς' τοῦτο ἢ ὅτι ὑστέρησες». Οι διοικητικές αρχές απαιτούσαν πλήρη ενημέρωση για τους φυγάδες, με έμφαση στη καταγραφή των ονομάτων. Οι υπεύθυνοι για την επιβολή του νόμου αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο σοβαρών συνεπειών εάν δεν εκτελούσαν τις εντολές. Συνολικά, ο πάπυρος αποκαλύπτει το πλαίσιο αυστηρού ελέγχου και επιβολής των αρχών κατά της φοροδιαφυγής.

Άλλη μία επιστολή της ίδια χρονολογίας και προέλευσης είναι ο P. Lond. IV 1383 με BL VI 64 και BL I 301, που αναφέρεται στη παράδοση επιστολών για τους φυγάδες της διοίκησης, οι οποίοι ή απέφυγαν τους φόρους ή απέκρυψαν τα έσοδά τους για να μην πληρώσουν το φόρο. Το κείμενο, γραμμένο στο όνομα του Θεού, φαίνεται να απευθύνεται στο Βασίλειο. Ο Κόρρα διατάζει τον αποδέκτη να εντοπίσει τους φυγάδες από τις περιοχές Αρσινόη, Ηρακλεόπολη και Οξύρρυγχο «ὕ]ς φυγάδας τῆς διοικήσεώς σο(υ)[ἀπὸ τοῦ Ἀρσιν]οίτο\υ/ καὶ Ἑρακλέους καὶ Ὁξυρύγχο\υ/». Γίνεται αναφορά στην

« ἀν]ύων τὴν αὐταρκοῦσαν δαπάνην», υποδηλώνοντας ὅτι ἴσως οἱ συλληφθέντες ἔπρεπε νὰ συνεισφέρουν στα ἐξόδα τους. Ἡ ἐντονη ἐστίαση στὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν παρακολούθηση φυγάδων υποδηλώνει ἕνα διοικητικὸ σύστημα ποῦ ἐπιθυμοῦσε νὰ περιορίσει τὶς κοινωνικὲς ἢ οικονομικὲς ἀναταραχὲς. Οἱ συνεχιζόμενες προσπάθειες γιὰ τὴν καταστολὴ τῆς φοροδιαφυγῆς ἐνδέχεται νὰ συνδέονται με τὶς πιέσεις τῆς ἀραβικῆς κατάκτησης.

Στὸν P. Lond. 1384 με BL VI 64 καὶ BL I 301, παρέχεται διοικητικὴ ἀλληλογραφία ποῦ σχετίζεται με τὴ διαχείριση τῶν φυγάδων καὶ τῶν ἀνθρώπων ποῦ τους παρέχουν καταφύγιο. Τὸ κείμενο περιγράφει τὴ διαδικασία συλλογῆς χρηματικῶν ποσῶν ἀπὸ φυγάδες καὶ ἀπὸ ἐκεῖνους ποῦ τους φιλοξενοῦν. Αναφέρονται συγκεκριμένες χρεώσεις, ὅπως δέκα νομίσματα γιὰ κάθε ἀνδρὰ ποῦ διαφεύγει καὶ πέντε νομίσματα γιὰ τὸν ἴδιο τὸν φυγάδα «ὕπὲρ' ἐκάστου ἀνδρ' ὅς νομίσμ[α]τ[α] δέ]κα κα[ὶ] τ[ὸν] φυγόντα] νομίσματα πέν' τε καὶ τοὺς διοικητὰς κ[αὶ] μείζονας] καὶ φύλακας τοῦ χωρίου κ[α]ἰ . [νομίσματα πέντε]». Οἱ τοπικοὶ διοικητὲς, οἱ φύλακες καὶ οἱ μεγαλύτεροι τοῦ χωριοῦ ἔχουν τὴν υποχρέωση νὰ ἐντοπίζουν τοὺς φυγάδες, νὰ καταγράφουν τὰ ονόματα καὶ τὶς πατρωνυμίες τους, καὶ νὰ ἐνημερώνουν τὶς ἀρχὲς «αἰ φύλακας' τῶν χωρί[ων] τῆς δι[οικησέως] σου] καὶ ὑπαναγνώση' αὐτοῖς' τὰ γρ' ἀμμ[α]τα κελεύων] αὐτοὺς' μεταγ' ῥάσαι τὸ ἴσον ἐκάστῳ χωρίῳ]». Ἐπίσης, προβλέπεται ἀποζημίωση γιὰ ὅσους ἀναφέρουν τὴν παρουσία φυγάδων. Σὲ περίπτωση ἀποτυχίας, προβλέπεται ἐκτός ἀπὸ χρηματικὸ πρόστιμο, σωματικὴ τιμωρία τῶν φυγάδων με χρῆση βίας «πολλαχῶς εἴρηται καθηλῶν τε ξυλομ[α]γγάνοις».

Ἐνα ἐπίσημο ἐγγράφο ἀπὸ τὸν Ἀνταιοπολίτη νομὸ τοῦ 709 π.Χ., καταγράφει ονόματα καὶ ἰδιοκτησίες γιὰ τὴν εἰσπραξὴ φόρων. Πρόκειται γιὰ τὸν P. Lond. IV 1461 με BL I 303, ἕνα κείμενο ἀρκετὰ ἀποσπασματικὸ ποῦ ἀφήνει κενὰ καὶ ἀσάφεις γιὰ τοὺς λόγους τῆς φοροδιαφυγῆς καὶ τὶς συνέπειες αὐτῆς, ὁμῶς καταγράφει κτήματα, περιοχὲς καὶ οικογενειακὲς σχέσεις, πιθανόν νὰ ἀφοροῦν θέματα φοροδιαφυγῆς.

Τὸ τελευταῖο παπυρικὸ εὔρημα ποῦ ἔχει συμβάλλει στὴν κατανόηση τῆς φοροδιαφυγῆς ὡς φαινόμενο κατὰ τὴν ἀραβικὴν κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου εἶναι ὁ P. Lond. IV 1344 βλ. BL VI 64. Εἶναι μία ἐπιστολὴ τοῦ 710 μ.Χ. ἀπὸ τὸν Ἀνταιοπολίτη νομὸ, ποῦ τονίζει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς προσπάθειας γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν φυγάδων στὴν κοινότητα. Πιθανολογεῖται ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῆς παρουσίας ἢ ἡ ἐπανένταξη τους στὴν κοινότητα προκειμένου νὰ τακτοποιηθοῦν οἱ φορολογικὲς τους υποχρεώσεις. Ὁ Κόρρα, ὡς σύμβουλος ἐπικοινωνεῖ με τὸν διοικητὴ τῆς κοινότητας καὶ τοῦ ζητᾷ νὰ ὀργανώσει τὴν ἐπιστροφὴ τῶν φυγάδων τοῦ Ἀρσινοῖτη νομοῦ «ἐνεκε τῆς ἀποστροφῆς τῶν φυγάδων το(ῦ) Ἀρσινοῖτου», ποῦ ἀν δὲν συμμορφώνονταν θὰ εἶχαν συνέπειες γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ἐπιβολὴ φόρων ἢ ἄλλων κυρώσεων «ἐὰν φανείης' παραμε[λ]ή[σα]ς τι τὸ καθόλου ἐκ τῆς ἐπιτροπῆς ἡμῶν». Ὁ διοικητὴς καλεῖται νὰ παρακολουθήσει καὶ νὰ φροντίσει τὴ σωστὴ καταγραφή τῶν φυγάδων, ἐνῶ σὲ περίπτωση ἀποτυχίας θὰ υποστεί συνέπειες νομικοῦ χαρακτῆρα «ὄ φαινόμενος ἔχειν τινὰ ἐκ τῶν θεματισ[θ]έντων ἀποστραφή[ναι] φυ[γ]αδων».

Με βάση τὰ παραπάνω διαπιστώνεται πῶς οἱ ἀρχὲς ἔδιναν πολὺ μεγάλη βάση στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ φαινομένου καὶ ἔτσι δὲν ἔχουμε ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὸ κοινωνικὸ προφίλ τῶν φοροφυγάδων. Τὰ κοινωνικὰ στρώματα βέβαια ποῦ θὰ υπέκυπταν στὴ φοροδιαφυγὴ δὲν γίνεται νὰ διαφέρουν δραματικὰ ἀπὸ τὶς

προηγούμενες εποχές, επρόκειτο για τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα που δυσκολεύονταν να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές υποχρεώσεις της επαρχίας, αγρότες που κρύβουν τις σοδειές τους, έμποροι που αποφεύγουν τη φορολογία, πολίτες που ασφυκτιούν. Η αντίδραση των αρχών αποσκοπεί κυρίως στο να επιβάλει την αυστηρότητα του συστήματος φορολόγησης και να καταστείλει τη φοροδιαφυγή μέσω ενισχυμένων ελέγχων και αυστηρών κυρώσεων, χωρίς να εξηγεί λεπτομερώς τους λόγους που οδηγούν στην αποφυγή των φορολογικών υποχρεώσεων.

III. Συμπεράσματα

III.1 Κατανομή των περιπτώσεων

Μετά από την μελέτη των παπύρων ανά τις εποχές της ελληνόφωνης Αιγύπτου προκύπτουν κάποια ερευνητικά συμπεράσματα που θα προσπαθήσω να εξάγω, σχετικά με τη γεωγραφική κατανομή των περιπτώσεων φοροδιαφυγής στις διαφορετικές ιστορικές περιόδους και να εξετάσω τους λόγους πίσω από τις υψηλότερες συχνότητες φοροδιαφυγής σε συγκεκριμένα μέρη. Για να το επιτύχω, θα ομαδοποιήσω τις περιπτώσεις κατά περίοδο και περιοχή και θα εξετάσω πώς αυτές σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά του φορολογικού συστήματος της κάθε εποχής.

Κατά την Πτολεμαϊκή εποχή, το φαινόμενο φαίνεται να εμφανίζεται συχνότερα στις περιοχές γύρω από την Αλεξάνδρεια και το δέλτα του Νείλου, συγκεκριμένα από τον Αρσινοΐτη νομό. Η φοροδιαφυγή ενδέχεται να ευδοκίμησε σε αυτές τις περιοχές λόγω της απομόνωσής τους και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στην επικοινωνία με τις κεντρικές αρχές, κάτι που δημιουργούσε τις κατάλληλες συνθήκες για παράνομες πρακτικές. Το φορολογικό σύστημα της πτολεμαϊκής περιόδου είχε αρχίσει να αναπτύσσεται επιβαρύνοντας αρκετά τους αγρότες και τους μικρούς παραγωγούς. Η πολιτική αστάθεια και οι δυσκολίες στην επιβολή του νόμου φαίνεται να σχετίζονται με τις πιο έντονες περιπτώσεις φοροδιαφυγής.²⁶

Στην ελληνορωμαϊκή περίοδο, οι περισσότεροι πάπυροι που εμφανίζουν περιπτώσεις φοροδιαφυγής προέρχονται από την Οξύρρυγχο, μία πόλη εμπορική, αφού βρίσκεται πολύ κοντά στο δέλτα του Νείλου, που επιτρέπει τις συχνές αναχωρήσεις από την επαρχία με ευκολία. Στην ελληνορωμαϊκή Αίγυπτο, το φορολογικό σύστημα ήταν περίπλοκο και συναντάμε τις περισσότερες περιπτώσεις διαφθοράς ως αιτία της φοροδιαφυγής. Οι αυτοκράτορες δεν είχαν καταστήσει ένα σταθερό και δίκαιο φορολογικό σύστημα για όλους τους πολίτες και γι' αυτό συναντάμε τις περισσότερες περιπτώσεις φοροδιαφυγής από όλες τις εποχές. Η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος αφορούσε τους αγρότες, τους εμπόρους και τους σκλάβους, δηλαδή τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα που επιβαρύνονταν περισσότερο. Η φοροδιαφυγή εμφανιζόταν κυρίως εκεί όπου οι τοπικές αρχές δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν με ακρίβεια.²⁷

Στην Βυζαντινή περίοδο, αν και είναι μόνο δύο τα παπυρολογικά κείμενα, εντοπίστηκαν στον Ηρακλεοπολίτη νομό. Το Βυζαντινό κράτος ανέπτυξε ένα φορολογικό σύστημα βασισμένο στα λάθη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Αν και ξεκίνησε με αυστηρότερα μέτρα και ανελαστικούς φορολογικούς μηχανισμούς, η αυστηρότητα αυτή κατευνάστηκε από τον 3^ο αι μ.Χ. προωθώντας τους *αδύναμους*. Στην αρχή η αυστηρότητα ενίσχυε τις τάσεις για φοροδιαφυγή, ιδιαίτερα σε περιοχές που ήταν εκτός του άμεσου ελέγχου της κεντρικής κυβέρνησης. Οι συχνοί πόλεμοι και

²⁶ R. Bagnall (2004) 163-197.

²⁷ L. Wallace (1969) 11-19.

οι επιδρομές κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής περιόδου είχαν ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των τοπικών διοικήσεων και την αύξηση των περιπτώσεων φοροδιαφυγής.²⁸

Τα παπυρικά έγγραφα που αφορούν τη φοροδιαφυγή κατά την αραβική κατάκτηση της Αιγύπτου προέρχονται ως επί το πλείστον από τη περιοχή της Μεσοποταμίας και τις γύρω χώρες του Ευφράτη. Παρά τη γραφειοκρατία των Αραβικών διοικήσεων, οι διοικητικές και στρατιωτικές εξουσίες δεν είχαν πάντα άμεση επιρροή στις απομακρυσμένες περιοχές. Ο αυστηρός φορολογικός μηχανισμός, ο οποίος περιλάμβανε τη φορολόγηση του αγροτικού τομέα και τη συλλογή φόρων από τα αγροτικά προϊόντα, καθιστούσε τους αγρότες ευάλωτους στη τάση να αποκρύπτουν τα εισοδήματά τους.²⁹ Η εισαγωγή αυστηρού φορολογικού συστήματος, με διακρίσεις ανάμεσα στις κοινωνικές και θρησκευτικές ομάδες, αύξησε την πίεση στους κατοίκους, οδηγώντας στην απόκρυψη εισοδημάτων ή στην αλλαγή της κοινωνικής τους ταυτότητας. Αυτές οι πρακτικές συνδέονταν με την προσπάθεια επιβίωσης υπό τον αυστηρό οικονομικό καθεστώς των κατακτητών.³⁰

²⁸ R. Bagnall (2007) 288-308.

²⁹ P. Sijpesteijn (2013) 285-293.

³⁰ P. Sijpesteijn (2007) 182-200.

III.2 Παράγοντες που οδηγούσαν σε φοροδιαφυγή.

Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής στην αρχαία Αίγυπτο ήταν αποτέλεσμα μιας σειράς κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων που επηρέαζαν την καθημερινότητα των πολιτών και κατ' επέκταση της πολιτείας. Η υψηλή φορολογική επιβάρυνση, η αυστηρή γραφειοκρατία και η συχνή καταχρηστική επιβολή φόρων από τις τοπικές αρχές δημιουργούσαν έντονη δυσαρέσκεια, ωθώντας πολλούς να καταφύγουν στην σκόπιμη αποφυγή των φόρων που τους επιβάλλονταν. Στην ανάπτυξη που ακολουθεί, θα εξετάσω όχι μόνο αυτούς τους παράγοντες, αλλά και τον ρόλο της εξουσίας της Αιγύπτου στη φορολογική διαχείριση, τη διαφοροποίηση των μεθόδων φοροδιαφυγής ανάλογα με την κοινωνική θέση των φορολογούμενων αλλά και τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν, κάνοντας την φοροδιαφυγή δελεαστικότερη.

Οι παράγοντες που συντέλεσαν στην φοροδιαφυγή κατά την αρχαιότητα δεν είναι διαφορετικοί από τους σημερινούς, οι οποίοι ποικίλουν. Κάθε πολιτεία διαφέρει, και ειδικά μετά από τόσους αιώνες, ωστόσο, οι κοινωνικές τάξεις ήταν θεμέλιο της αρχαίας κοινωνίας, και παντελώς άνιστες όπως και σήμερα. Κοινωνικοί παράγοντες όπως η διαφορά στις κοινωνικές τάξεις ήταν από τις κύριες αιτίες της φοροδιαφυγής, αφού οι πολίτες της κατώτερης τάξης δεν λάμβαναν την απαραίτητη αρωγή από το δημόσιο και φορολογούνταν παραπάνω από το θεμιτό όριο. Δυσανάλογα, οι πολίτες της ανώτερης κοινωνικής τάξης έβρισκαν τρόπους να υπεκφεύγουν μέσα από εμπορικές συναλλαγές, κάτι που επιβάρυνε την πολιτεία. Επιπλέον, οι πολιτικές αναταραχές και οι πόλεμοι συχνά αποδυνάμωναν τις κρατικές δομές, καθιστώντας δυσκολότερη την επιβολή φόρων. Δεν είναι λίγες οι φορές που οι ίδιοι οι πολίτες έπρεπε να πληρώνουν από τα έσοδα τους, την πανοπλία τους, τον πολεμικό τους εξοπλισμό, τα έξοδα για την εκστρατεία και να συντηρούν την οικογένειά τους. Τέτοιες υποχρεώσεις τους ανάγκαζαν να φοροδιαφεύγουν, προκαλώντας έτσι ζημιά στο δημόσιο. Οικονομικοί παράγοντες, όπως η ανισότητα στον πλούτο και την ευπορία αλλά και η αδυναμία της πολιτείας να μπορέσει να ελέγξει τις οικονομικές δραστηριότητες των πολιτών της, συνέβαλαν στην εξάπλωση της φοροδιαφυγής.

Στην Αίγυπτο υπήρχαν λίγοι νόμιμοι τρόποι για να μειώσουν την φορολογική τους επιβάρυνση οι κάτοικοι³¹ και η διαπραγματεύση της πληρωμής ή της μείωσης των φόρων δεν ήταν δυνατή. Έτσι πολλοί Αιγύπτιοι βρήκαν την αποδέσμευσή τους στην φυγή ή και την άρνηση της πληρωμής.

Τα στοιχεία που υπάρχουν ώστε να ανακαλύψει κάποιος τις ακριβείς αιτίες της φοροαποφυγής είναι πενιχρές. Κάποιες από αυτές έχουν μελετηθεί από ρητορικούς λόγους, κατά τους οποίους οι ρήτορες αναφέρονται σε πολίτες που προσπάθησαν να αποφύγουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις.³² Στους ρητορικούς λόγους αναλύονται

³¹ Την Ρωμαϊκή εποχή, ήταν δυνατό να γίνει κάποια εξαίρεση στην πληρωμή των φόρων, αλλά θα γινόταν δεκτή μόνο από τον εκάστοτε Ρωμαίο αυτοκράτορα. Jordens (2009,160).

³² L. Cecchet (2022) 20.

διεξοδικά τα επιχειρήματα των φοροφυγάδων προς υπεράσπισή τους ή ακόμη και προς την προσπάθεια νομιμοποίησης των πρακτικών τους.³³

Προς όφελός μας υπάρχει πληθώρα πληροφοριών σχετικά με τους φόρους κάθε εποχής και πολιτείας, που εύλογα οδηγούν σε συμπεράσματα για τους λόγους που κάποιοι πολίτες αναγκαζόταν να φοροδιαφύγει.

Ξεκινώντας είναι σημαντικό να κατανοήσει κανείς την βαριά φορολογία που υπήρχε εκείνη την εποχή, καθώς αυτοί που διοικούσαν είχαν βρει την διέξοδο να εισπράττει η πολιτεία τακτικά εισοδήματα για χρηματοδότηση δαπανών που σχετίζονται με κοινές ευθύνες οι οποίες κυμαίνονται από βασικές κυβερνητικές λειτουργίες. Η πολιτεία βασιζόταν στους φόρους έτσι ώστε να καλύψει νομοθετικές και κυβερνητικές υποχρεώσεις όπως την προμήθεια τροφίμων, την κάλυψη των δημόσιων υποδομών και των κτιρίων, την κάλυψη της εκπαίδευσης, την κοινωνική πρόνοια και ακόμα κάποιες θρησκευτικές δραστηριότητες.

Στα χρονικά πλαίσια της παπυρολογίας, οι φόροι εξελίσσονται ανάλογα με την πολιτεία, τις συνθήκες και τους αυτοκράτορες. Ένας από τους πιο σημαντικούς φόρους είναι η Λαογραφία, ένας κεφαλικός φόρος που καταβαλλόταν κυρίως κατ' άτομο. Η πλειοψηφία αποδείξεων βρέθηκε στο Φαγιούμ και για περίπου έναν αιώνα είχε δημιουργήσει ολόκληρο διαπληκτισμό μεταξύ παπυρολόγων, για το εάν ο φόρος ήταν καινοτομία του Οκταβιανού μετέπειτα Αυγούστου, ή προερχόταν από τους Πτολεμαίους αλλά αναπροσαρμοσμένος.³⁴ Μέσα από μελέτες βγαίνει το συμπέρασμα πως οι Πτολεμαίοι αναφέρονταν στον φόρο λαογραφία, όχι σαν κεφαλικό φόρο αλλά σαν μερισμό, δηλαδή ένα ποσό το οποίο διαιρούταν σύμφωνα με τον αριθμό των ατόμων που όφειλαν να το πληρώσουν και δεν λάμβανε υπόψιν το εισόδημα του καθενός, όπως η λαογραφία³⁵, που την χρησιμοποιούσαν για να δείξουν το συνολικό ποσό των φόρων στην κυβέρνηση. Τελικά, η λαογραφία επιβλήθηκε στο 7^ο έτος της βασιλείας του Αυγούστου σαν μεταρρύθμιση του συντάξιμου φόρου³⁶ της Πτολεμαϊκής εποχής και είναι πιθανό να την παρουσίασε έτσι η εκάστοτε διοίκηση ώστε να εστιάσουν στην αλλαγή του κεφαλικού φόρου, αφού η Αίγυπτος έγινε πλέον *ρωμαϊκή επαρχία*.³⁷ Γενικά, το ακριβές ποσό της λαογραφίας ανερχόταν σε 40 ή 45 δραχμές και 20 οβολώνες τα λεγόμενα *προσδιαγραφόμενα*³⁸. Παρ' όλο που υπήρχε η πιθανότητα αποπληρωμής του φόρου σε δόσεις (16 δραχμές+ 8 οβολώνες, 12 δραχμές+ 6 οβολώνες, 10 δραχμές+ 5 οβολώνες και 8 δραχμές+ 4 οβολώνες)³⁹, το ποσό συνέχιζε να αποτελεί αγκάθι στα οικονομικά των πολιτών, προσθέτοντας πάντα και όλους τους υπόλοιπους φόρους που έπρεπε να πληρώνουν οι πολίτες όπως ο φόρος γης, οι λειτουργίες και οι εισφορές που πλήρωναν οι πλούσιοι πολίτες εθελοντικά, οι φόροι σε είδος, φόροι εργασίας και κληρονομιάς.

Μία από τις βασικότερες αιτίες ήταν η ανάγκη για επιβίωση. Εκείνη την εποχή επικρατούσε φτώχεια καθώς υπήρχαν περιορισμένοι οικονομικοί πόροι που δεν

³³ Αναλυτικά βλ. Σελ. 51 «Νόμιμες μορφές φοροαπαλλαγής-το προφίλ των φοροαπαλαχθέντων»

³⁴ A. Monson (2014) 125-128.

³⁵ A. Monson (2014) 130.

³⁶ Συντάξιμον, μέθοδος πληρωμής του υψηλού κεφαλικού φόρου.

³⁷ S. Leroy Wallace (1969) 125-127.

³⁸ Επιπρόσθετος φόρος.

³⁹ S. Leroy Wallace (1969) 140-143.

μπορούσαν να καλύψουν τις ανάγκες των πολιτών. Η οικονομική τους ανασφάλεια τους ωθούσε να παρακρατούν μέρος των εσόδων τους ή των προϊόντων τους ώστε να διασφαλίσουν την δική τους επιβίωση. Ο Νείλος ήταν το βασικό θεμέλιο και η προϋπόθεση της αγροτικής παραγωγής. Μετά την περίοδο της πλημμύρας το έδαφος άρχιζε πάλι να είναι έφορο, αλλά επρόκειτο για κατάσταση που συνέβαινε μία φορά τον χρόνο.⁴⁰ Σε περιόδους κακής σοδειάς, οι αγρότες αντιμετώπιζαν σοβαρές δυσκολίες να παράγουν τρόφιμα τόσο για την δική τους ανάγκη κάλυψης της διατροφής όσο και για την κάλυψη των φορολογικών τους υποχρεώσεων. Η επιβίωση και η ευδαιμονία των οικογενειών τους ήταν η βασική τους προτεραιότητα, με αποτέλεσμα να αποφεύγουν την πληρωμή φόρων.

Η διαφθορά και η αναποτελεσματικότητα της διοίκησης ήταν σημαντικοί παράγοντες που συνέβαλαν στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής κατά την αρχαιότητα. Ειδικά στο Βυζάντιο, η απληστία των αυτοκρατόρων αποδίδεται ως ελάττωμα που οδήγησε στη διάπραξη της φοροδιαφυγής.⁴¹ Οι κρατικοί μηχανισμοί και οι υπάλληλοι δωροδοκούνταν από τους πολίτες, προκειμένου να τους απαλλάξουν ή να μειώσουν τους φόρους που τους βάραιναν, πάντα εκμεταλλευόμενοι την κατώτερη κοινωνική τάξη, που αναγκαζόταν να καλύπτει τα φορολογικά κενά άλλων πολιτών. Οι διοικητικοί υπάλληλοι *πράκτορες*, που ήταν υπεύθυνοι για την συλλογή φόρων και είχαν θητεία μόνο ενός έτους κατάφερναν να καταχραστούν την θέση τους προς προσωπικό τους όφελος, αποσπώντας μεγαλύτερα ποσά από τους φορολογούμενους, κρατώντας τα για τον εαυτό τους.

Οι εκστρατείες τότε είχαν τιμητική θέση, ωστόσο κυριαρχούσε πολιτική αστάθεια και ανασφάλεια, η οποία οδηγούσε τους πολίτες να επιλέγουν να κρατούν τα έσοδα τους για τις οικογένειες τους και όχι για να εξασφαλίζουν τα έξοδα των πολέμων και του πολεμικού τους εξοπλισμού.⁴²

Αυτές οι πρακτικές θα παραμερίζονταν εάν και εφόσον η ίδια η πολιτεία είχε μεριμνήσει, ωστόσο απουσίαζε η εποπτεία επί των υπαλλήλων, οι οποίοι γνώριζαν ότι δεν θα τιμωρηθούν. Σε ασυνέπειες επίσης οδηγούσε η αποδιοργάνωση της διοίκησης, αλλά και η ελλιπής εκπαίδευση των υπαλλήλων οι οποίοι δεν πληρούσαν τα κριτήρια για να εκτελέσουν τα καθήκοντά τους αποτελεσματικά. Η έλλειψη εξειδίκευσης οδηγούσε σε αρκετές παραλείψεις που έβλαπταν την οικονομία της πολιτείας.

Όλο το σύστημα της φοροδιαφυγής καταδικάζεται εν γένει, αλλά οι αντιλήψεις και οι πρακτικές της εποχής άφηναν το φαινόμενο να ανθίζει. Η φοροαποφυγή πλέον ήταν κοινωνικά αποδεκτή ή και ακόμα φυσιολογική πρακτική που θα είχε κάποιες κυρώσεις. Οι κοινωνικές νόρμες και οι αντιλήψεις επηρέαζαν σημαντικά τη στάση των πολιτών, που στην αντίθετη περίπτωση και την αυστηροποίηση των μέτρων θα καταδικάζονταν. Έτσι, οι πολίτες γνωρίζοντας τις αδυναμίες του συστήματος, εκμεταλλεύονταν τις

⁴⁰ R. Bagnall (1993) 16-22.

⁴¹ K. Smyrlis (2006) 64.

⁴² Στον ρητορικό λόγο του Ισοκράτη «Κατά Καλλίμαχον» 18.59-60: [59], ένας ανώνυμος Αθηναίος ομολογεί πως μετά την ήττα του αθηναϊκού στόλου στους Αιγός ποταμούς, υπήρχαν τριήραρχοι που ανακουφίστηκαν καθώς δεν θα χρειαζόταν πλέον να εκτελούν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις προς την εκστρατεία.

ευκαιρίες για να μειώσουν ή να αποφύγουν εντελώς τους φορολογικούς δασμούς που επιβαλλόταν να πληρώσουν.

III.3 Το προφίλ των φοροδιαφυγόντων

Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής ανά τους αιώνες έχει περίπου τους ίδιους λόγους έξαρσης αλλά και τους ίδιους τρόπους αποτροπής. Όσον αφορά το ζήτημα των φοροφυγάδων, ποιοι ήταν, από που προέρχονταν, σε ποιο κοινωνικό στρώμα ανήκαν και τι επάγγελμα έκαναν, δεν υπάρχει λόγος να το κατατάξουμε σύμφωνα με τις εποχές της κατάκτησης της Αιγύπτου, αλλά θα το διερευνήσουμε γενικά.

Από την Πτολεμαϊκή εποχή έως και την Αραβική κατάκτηση η φοροδιαφυγή ήταν μία κατάσταση που ταλάνιζε τις εκάστοτε κυβερνήσεις και εμφανιζόταν σε διάφορα κοινωνικά στρώματα και επαγγελματικές τάξεις. Το προφίλ των φοροφυγάδων δεν μπορεί να περιοριστεί σε μία μόνο ομάδα ανθρώπων αφού οι λόγοι για τους οποίους κατέφευγαν στη φοροδιαφυγή, ποικίλουν. Ωστόσο, υπάρχουν ανά τους αιώνες κάποια κοινά χαρακτηριστικά ανθρώπων, σε διάφορα κοινωνικές τάξεις που μπορούν να θεωρηθούν ως κοινός τόπος για να καταλάβουμε το προφίλ των φοροφυγάδων.

Οι φοροφυγάδες ήταν συνήθως πένητες κατώτερων κοινωνικών τάξεων που αντιμετώπιζαν οικονομικά βάρη μεγαλύτερα από όσα μπορούσαν να αντέξουν σχετικά με τις απαιτήσεις και τις χειραγωγήσεις των τοπικών αρχών. Υπάρχουν όμως και καταγεγραμμένες περιπτώσεις διαφθοράς και οικονομικής εκμετάλλευσης που αξίζει να αναλυθούν.

Αρχικά, οι μεγάλοι γαιοκτήμονες προσπαθούσαν να υποβαθμίζουν τις πραγματικές εκτάσεις γης που είχαν στην κατοχή τους, ώστε να μην δηλώνεται η παραγωγή και τα έσοδά τους. Το ίδιο συνέβαινε και με όποιον έμπορο ή βιοτέχνη ήθελε να αποκρύψει την παραγωγή του. Η κοινωνική ομάδα που εκμεταλλευόταν πλήρως την εξουσία της ανήκε στους δημόσιους υπαλλήλους, τους φοροεισπράκτορες οι οποίοι συνεχώς ασκούσαν τη διαφθορά και σε συνεργασία με τους φοροφυγάδες, άρχιζαν να λαμβάνουν δωροδοκίες ώστε να μην φορολογηθούν και οι ίδιοι.⁴³ Οι φοροεισπράκτορες έπρεπε να πληρώνουν προκαταβολικά στο κράτος τον προϋπολογισμό του έτους σε φόρους, οπότε με την τακτική της δωροδοκίας γλίτωναν πολλά από τα έξοδα που είχαν.⁴⁴ Οι γραφείς και οι νομάρχες συνεργάζονταν για να υποτιμήσουν τους αριθμούς στο κράτος και να κρατήσουν το πλεόνασμα ή να χρεώσουν τους αγρότες περισσότερο από το δίκαιο μερίδιό του.⁴⁵

Έχουν καταγραφεί περιπτώσεις σε ρητορικούς λόγους που οι ρήτορες αναφέρονται σε πολίτες που αποφεύγουν τους φορολογικούς δασμούς. Υπάρχουν μόνο πενιχρά στοιχεία για την άποψη αυτών των ανθρώπων. Το ερώτημα έγκειται στο ποια ήταν τα

⁴³ J. Garcia (2017) 125-127.

⁴⁴ T. Wilkinson (2010) 50-55.

⁴⁵ K. McMahon (2024)

επιχειρήματα και οι ρητορικές στρατηγικές που χρησιμοποιούσαν οι φοροφυγάδες για να υπερασπιστούν τον εαυτό τους ή να νομιμοποιήσουν τη θέση τους;⁴⁶ Το γενικό συμπέρασμα ήταν πως οι φτωχοί κάτοικοι είχαν βεβαρυμμένα φορολογικά έξοδα ακριβώς επειδή οι πλούσιοι δεν αποπεράτωναν τις υποχρεώσεις τους. Οπότε, οι άνθρωποι που αναγκάζονταν να πληρώνουν τις λειτουργίες, επιβαρύνονταν οικονομικά εξαιτίας της ανευθυνότητας άλλων πολιτών. Έτσι, υπέκυπταν και οι ίδιοι στην αποφυγή της πληρωμής των λειτουργιών.

Σύμφωνα με τον πάπυρο P. Oxy. XII 1477, την εποχή του Διοκλητιανού οι άνθρωποι κατέφευγαν σε μαντεία για να ρωτήσουν εάν πρέπει να φοροδιαφύγουν. Οι ίδιοι φοροφυγάδες πολλές φορές αντιλαμβάνονταν πως πρόκειται να διαπράξουν μία παράνομη πράξη η οποία επιδέχεται τιμωρίας και ειδικά κατά τη ρωμαϊκή εποχή που οι φοροεισπράκτορες (publicani), τιμωρούσαν με βία όποιον δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να πληρώσει τους φόρους του.

Οι φοροφυγάδες λοιπόν, δεν ανήκαν σε μία μόνο κοινωνική τάξη, δεν μπορούμε να τους κατατάξουμε σε μία ομάδα ανθρώπων ούτε να τους κατηγορήσουμε πλήρως για την πράξη τους. Υπήρχαν περιπτώσεις που οι πολίτες απλώς εκμεταλλεύονταν την εξουσία τους και ενώ είχαν την οικονομική δυνατότητα δεν ήθελαν να πληρώσουν, αλλά υπάρχουν και περιπτώσεις που το κράτος έχει επιβαρύνει τόσο πολύ τους ανήμπορους που δεν μπορούν να κάνουν κάτι διαφορετικό. Το σίγουρο είναι, πως η φοροδιαφυγή κατέληξε να είναι ένα διαδεδομένο φαινόμενο που διαπερνούσε όλες τις κοινωνικές τάξεις.

⁴⁶ L. Cecchet (2022) 5.

III.4 Τρόποι φοροδιαφυγής

Καθώς έχουν αναλυθεί οι λόγοι για τους οποίους κάποιος κατέφευγε στη φοροδιαφυγή, αλλά και το κοινωνικό προφίλ των ατόμων που την διέπρατταν, θεωρώ σημαντικό να επεξηγηθούν οι τρόποι με τους οποίους φοροδιέφευγαν οι άνθρωποι της εποχής, οι οποίοι ποικίλλουν και υποδεικνύουν την ευρηματικότητα των πολιτών. Οι φορολογικές υποχρεώσεις ανέκαθεν θεωρούνταν βάρος για τους πολίτες, διάφοροι παράνομοι τρόποι επινοήθηκαν για να αποφεύγεται η καταβολή φόρων. Από τις πολύπλοκες στρατηγικές απόκρυψης εισοδημάτων μέχρι τη διαφθορά και τις συμφωνίες με τις τοπικές αρχές, οι μέθοδοι φοροδιαφυγής διαφοροποιούνταν ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες κάθε εποχής. Στη παρούσα ανάλυση, θα διερευνήσω τους πιο διαδεδομένους παράνομους τρόπους φοροδιαφυγής μέσα από ιστορικά παραδείγματα, εστιάζοντας στις συνθήκες που οδηγούσαν τους ανθρώπους σε αυτές τις πρακτικές. Η κατανόηση αυτών των μεθόδων δεν αποκαλύπτει μόνο την εφευρετικότητα των παραβατών, αλλά και τις αδυναμίες των φορολογικών συστημάτων που επιχείρησαν να τους ελέγξουν.

Αναχώρηση

Η φορολογική απάτη, ποικίλλει και μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου καθώς οι κοινωνίες καθορίζουν ένα νομικό πλαίσιο, επιβάλλοντας νομικούς περιορισμούς και ορίζουν τι μπορεί να γίνει κατανοητό ως φορολογική συμμόρφωση. Είναι σημαντικό να αποσαφηνιστεί η έννοια της φοροδιαφυγής από την φοροαπαλλαγή, αφού πρέπει να τηρούνται δύο προϋποθέσεις, ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της φορολογίας και η δέσμευση των νόμιμων και παράνομων πρακτικών. Η φοροδιαφυγή διατηρεί αρνητική χροιά και αντιλαμβάνεται ως παράνομη, ενώ η φοροαπαλλαγή αντιλαμβάνεται ως η δικαιολογημένη πρακτική της μη καταβολής φόρου, που πολλές φορές δικαιολογείται από την ίδια την διοίκηση του κράτους. Ειδικότερα, ως φοροδιαφυγή ορίζεται η μείωση φόρων με τρόπο αντίθετο προς τους νόμους της εκάστοτε περιοχής, που επιβάλλεται με παράνομες και βίαιες πρακτικές. Στόχος των φοροδιαφυγόντων είναι η απαλλαγή από τους φόρους, χρησιμοποιώντας αθέμιτα μέσα, μη δηλωθέν εισόδημα ή και οικιακές επιχειρηματικές κινήσεις. Η φοροδιαφυγή είναι φαινόμενο που γίνεται αντιληπτό μετά από την διορία της φορολογικής υποχρέωσης και οι φυγέστες τιμωρούνται με αυστηρή ποινή ή και φυλάκιση.⁴⁷

Οι φόροι στην αρχαία Αίγυπτο ήταν βασισμένοι κυρίως στην γεωργική παραγωγή και την ιδιοκτησία γης, αφού ο Νείλος πρόσφερε εύφορο έδαφος για τέτοιου είδους εμπορικές συναλλαγές και εκμετάλλευση. Οι παρανομίες γενικά περικλείονταν στην απόκρυψη πραγματικών αποδόσεων της γης, την καταγραφή ζημιών στις καλλιέργειες. Γαιοκτήμονες κατέφευγαν στην δωροδοκία των φοροεισπρακτόρων για να μειώσουν την φορολογία τους. Επίσης, έχουν καταγραφεί περιπτώσεις πλαστογραφίας των επίσημων εγγράφων και της αποφυγής καταγραφής των ιδιοκτησιών σε δημόσια αρχεία.

⁴⁷ K. Anwar Yassin, A. Kamel El-desokey (2021) 222.

Η πιο συνήθης μορφή φοροδιαφυγής είναι η *αναχώρησις*, κατά την οποία ο μέτοικος εγκατέλειπε την επαρχία της Αιγύπτου στην οποία ήταν πολίτης με δικαιώματα και υποχρεώσεις, εξαιτίας της βαριάς φορολογίας που του επιβαλλόταν. Δεν πρόκειται ούτε για απεργία, ούτε για εξαφάνιση, αλλά για την απουσία -ατομική ή συλλογική- από το κράτος που προκύπτει από φορολογικούς λόγους. Η αναχώρηση συνδέεται με την έννοια μίας άλλης μορφής φοροδιαφυγής, της *ιδίας*⁴⁸, χωρίς την οποία η αναχώρηση δεν θα μπορούσε να υφίσταται. Πρωτοεμφανίστηκε στην Πτολεμαϊκή εποχή, αλλά κατά την Ρωμαϊκή το φαινόμενο της αναχώρησης έλαβε μεγάλη έκταση, αφού η φορολογία της εποχής ήταν η πιο επιβαρυντική για τους πολίτες. Το φαινόμενο παρατηρείται ήδη από τον Τιβέριο ή και τον Αύγουστο.⁴⁹

Στα παρακάτω παπυρικά έγγραφα έχουν καταγραφεί πολίτες της Ρωμαϊκής εποχής στις επαρχίες της Αιγύπτου που είχαν φοροδιαφύγει μέσω της αναχώρησης:

Άγνωστης προελεύσεως ο πάπυρος P. Oslo. III. 79., αλλά δίνει πολύτιμες πληροφορίες για το φαινόμενο της αναχώρησης. Συγκεκριμένα, ο πάπυρος σχετίζεται με τις διοικητικές και φορολογικές πρακτικές της αρχαίας Αιγύπτου. Ο Μάρκος Πετρώνιος Μαμερτίνος, έπαρχος Αιγύπτου, περιγράφει μέτρα και αποφάσεις σχετικά με τις δημόσιες λειτουργίες των πολιτών, ώστε να διασφαλιστεί η ομαλή λειτουργία των υποχρεώσεών τους. Από τις λέξεις «ἀνακεχωρηκέναι», «ἀναφεύγειν», «καταλιπεῖν», φανερώνεται ότι κάποιοι που είχαν την υποχρέωση να πληρώσουν *λειτουργίες*⁵⁰, το απέφυγαν αποχωρώντας από την επαρχία που υπάγονταν ως πολίτες «εἰς λει]τουργίας καθεσ[ταμένους». Έτσι, ο Μαμερτίνος συμβούλευε να μην εγκαταλείπουν οι πολίτες τις πόλεις τους και τα καθήκοντά τους «κελεύω μὴ ἀναφεύγειν μηδὲ καταλι[πεῖν τὴν ἰδίαν». Ο ίδιος ο έπαρχος είχε πλήρη επίγνωση επί του ζητήματος και αποκαλύπτει τις προσπάθειες των αρχών της Αιγύπτου να το διαχειριστούν. Μέσω της καταγραφής και των εντολών του Μαμερτίνου, βλέπουμε την διοικητική προσέγγιση που περιλάμβανε αυστηρούς κανόνες για να διασφαλιστεί η συμμόρφωση των πολιτών.

⁴⁸ Βλ. Παρακάτω σ.σ.14.

⁴⁹ C. Wehrli (1978) 247.

⁵⁰ Οι εύποροι πολίτες ήταν υποχρεωμένοι να εκτελούν λειτουργίες σε ατομικό όριο πλούτου, τουλάχιστον 3 δραχμών.

Το παπυρικό εύρημα P. Oxy. 18 2182, ρωμαϊκής εποχής (165 μ.Χ.), που αποτελεί διοικητικό έγγραφο από τον Ηλιόδωρο, στρατηγό του Αρσινοΐτη, προς τον βασιλικό γραμματέα. Η επιστολή αφορά στην οργάνωση των δημητριακών και τη χρήση ζώων από άλλες περιοχές «τὸν δὲ ἴσον τῶν ὄνων ἄριθμον μετ' εὐγνομόνων κτηνοτρόφων δυναμένων παραμεῖναι ἀποστείλης». Ο στρατηγός διατάζει να μην φεύγουν οι κτηνοτρόφοι από την περιοχή χωρίς άδεια. Η αναχώρηση συνέβαινε έτσι ώστε οι κτηνοτρόφοι να μην πληρώνουν τους φόρους σίτου και την ύϊκή⁵¹, καθώς ήταν βάρος στα οικονομικά τους έσοδα. Το έγγραφο παρέχει μία λίστα των φοροδιαφυγόντων κτηνοτρόφων και τονίζει την ανάγκη άσκησης αυστηρού ελέγχου για την συμμόρφωσή τους.

Οι παραπάνω πάπυροι δείχνουν τις προκλήσεις που αντιμετώπιζαν οι αρχές της Αιγύπτου εκείνη την εποχή και την δυσκολία τους να αντιμετωπίσουν πλήρως τις κινήσεις των φοροδιαφυγόντων που προκαλούσαν πρόβλημα στα δημόσια έσοδα του κράτους. Και στις δύο περιπτώσεις αναφέρεται το φαινόμενο της φοροδιαφυγής μέσω της αναχώρησης. Ο όρος πρωτοεμφανίστηκε μέσα από ένα διάταγμα της Πτολεμαϊκής εποχής (P. Tebt. I.5), στο οποίο ο Πτολεμαῖος VIII και οι δύο βασίλισσες ανακοίνωσαν αμνηστία προς τους κατηγορούμενους της επαρχίας. Πρόκειται για τον πιο γνωστό πάπυρο που χρησιμοποιήθηκε ο όρος της αναχώρησης.⁵² Η αναχώρηση λοιπόν, ήταν η πιο απλή και γνωστή μορφή φοροδιαφυγής που χρησιμοποιούσαν οι πολίτες έτσι ώστε να μην πληρώσουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Αυτός ο τρόπος φοροδιαφυγής συνδέεται άμεσα με την *ιδία*, η οποία θα αναλυθεί εκτενώς παρακάτω.

Ιδία

Άμεσα συνυφασμένη με το φαινόμενο της *αναχώρησης*, είναι και η εγκατάλειψη της *ιδίας*, προς αποφυγήν φορολογικών δασμών. Το φαινόμενο παρατηρήθηκε από την Πτολεμαϊκή εποχή έως και την εποχή του Νέρωνα, κατά την οποία ο πληθυσμός μειώθηκε πολύ εξαιτίας της υπερβολικής φορολογικής επιβάρυνσης των πολιτών.⁵³ Σε περίπτωση που κάποιος πολίτης εγκατέλειπε το σπίτι του προς κάποια άγνωστη περιοχή⁵⁴, τότε ο πλησιέστερος συγγενής όφειλε να σπεύσει να ενημερώσει τις αρχές και να καταγγείλει πως ο φυγάς δεν έχει αφήσει *πόρους*, κληρονομιά.⁵⁵ Αν δεν γινόταν αυτό, τότε οι φοροεισπράκτορες (*publicani* για την Ρωμαϊκή εποχή), *ανάγκαζαν* τον συγγενή να αναλάβει όλες τις οικονομικές οφειλές και υποχρεώσεις του φυγά. Στον P. Oxy II,251 του 44 μ.Χ. μία μητέρα καταγγέλλει τον γιο της Θωώνη, ότι εγκατέλειψε το σπίτι του προς άγνωστη τοποθεσία και δεν έχει αφήσει πίσω του πόρους. Στο τέλος,

⁵¹ Φόρος χοίρων, τον πλήρωναν οι κτηνοτρόφοι.

⁵² K. Anwar Yassin, A. Kamel El-desokey (2021) 224.

⁵³ Ο πάπυρος P. Gen. inv. 222, του 1^{ου} αι. μ.Χ. αντικατοπτρίζει τα παραπτώματα της κυβέρνησης Νέρωνα, αφού ο αιτών δηλώνει αναχώρηση του φορολογούμενου και πιστοποιεί ότι ο δραπέτης δεν έχει αφήσει περιουσία πίσω του. Τέλος, ο πομπός της επιστολής ζητά την εγγραφή του στο μητρώο της επαρχίας.

⁵⁴ Αρκετά σύνηθες φαινόμενο. Στην Ιουδαία οι Ζήλωτες αρνούσαν να πληρώσουν φόρους και δεν ήθελαν να συγκαταλέγονται στην φορολογική λίστα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Αναχωρούσαν στην έρημο που δεν υπήρχαν φόροι και έτσι διεξήγαν «πόλεμο» εναντίον της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

⁵⁵ K. Anwar Yassin, A. Kamel El-desokey (2021) 225.

δίνει όρκο ότι λέει την αλήθεια, γιατί σε αντίθετη περίπτωση θα έπρεπε να τακτοποιήσει όλες τις οφειλές του γιου της αλλά και να αναλάβει τις επερχόμενες υποχρεώσεις του.⁵⁶ Έχουν καταγραφεί περιπτώσεις κατά τις οποίες οι φυγάδες πορεύονταν προς την Αλεξάνδρεια⁵⁷, καθώς ήταν μία επαρχία στην οποία αποκλείονταν οι πολίτες από την λαογραφία, λόγω ανώτερης κοινωνικής τάξης.⁵⁸ Ο *ἐπίξενος*⁵⁹ από την εποχή των Φαραώ αναχωρούσε προς κάποιο ιερό ή κάποια πόλη/χωριό, λόγω της αδικίας και της καταπίεσης που είχε υποστεί. Στην Ρωμαϊκή εποχή η φυγή έγινε συχνότερη όχι μόνο για τους φτωχούς αλλά ακόμα και για την μεσαία τάξη που αναγκαζόταν να πληρώνει τις λειτουργίες.⁶⁰ Στον πάπυρο BGU II,372 του 2^{ου} αι. μ.Χ. ο αυτοκράτορας Μάρκος Σεμπρόνιος Λιβεράλις, αντιλαμβάνεται την αναχώρηση των κατοίκων προκειμένου να μην πληρώσουν τις λειτουργίες, *ἐτ[έ]ρους δὲ λειτουργ[γεία]ς τινὰς ἐ[κφυγόντας] διὰ τὴν [τ]ότε περὶ αὐτοὺς ἀσθένειαν ἐν ἀλλοδαπῇ* και τους διατάζει να μην παραμένουν σε ξένη επαρχία, καθώς θα ακολουθούσε και το έτος απογραφής, κατά το οποίο πρέπει να παρευρίσκονται οι κάτοικοι στην επαρχία τους.

Τις ετήσιες φορολογικές λίστες είχε αναλάβει ο *κομμογραματεύς*, κατέγραφε τους φυγάδες και τις οφειλές τους και αμέσως τα έστελνε στον στρατηγό. Για περαιτέρω ανάλυση βλ. P. Oxy. 12/1438, P. Corn. 24 και BGU II 432.

Ο πάπυρος P. Lond. II.342., ρωμαϊκής εποχής (185 μ.Χ.) αντικατοπτρίζει την πίεση που ασκούσαν οι φοροεισπράκτορες προς τους συγγενείς των φοροφυγάδων. Ένας κάτοικος της Σοκνοπαίου νήσου στον Αρσινοίτη, κάνει διαμαρτυρία γιατί κάποιοι προσπάθησαν να τον αναγκάσουν να αποκαλύψει πού είναι δύο συγγενείς του «οὔτοι δὲ ἐπῆλθαν τῇ [οἰ]κίᾳ μου καὶ ὕβριν μοι ἐποίησαν». Ο ίδιος δεν είχε προβεί σε καταγγελία των συγγενών του για εγκατάλειψη ιδίας και θεωρήθηκε ύποπτος «ὄθεν ἐπιδίδωμι καὶ ἀξιῶ ἀχθῆναι αὐτοὺς ἐπὶ σέ». Οι φοροεισπράκτορες ήταν αρκετά πιεστικοί καθώς θα πλήρωναν οι ίδιοι το ελλειμματικό ποσό στην κυβέρνηση. Η κατάσταση άλλαξε στα τέλη του 2^{ου} αι. μ.Χ. όταν ιδρύθηκαν τοπικοί

⁵⁶ Για παρόμοιες περιπτώσεις βλ. P. Oxy II 252 και 253, ένας άνδρας καταγγέλλει τα δύο του αδέρφια για φοροδιαφυγή.

⁵⁷ Οι Εβραίοι υπόκειντο στην λαογραφία, σαν να είναι Αιγύπτιοι πολίτες, παρ' όλο που δεν είχαν την ίδια κοινωνική υπόσταση. Έτσι, προσπαθούσαν να γίνουν Αλεξανδρινοί πολίτες. Βλ. BGU 4 1140, "Γαίωι Τυρρανίωι, παρὰ Ἐλένου το(ῦ) Τρύφωνο(ς) \Ιουδαίου τῶν ἀπὸ Αλεξανδρε(ίας)/ [[Αλεξανδρέω(ς)]. ἠγεμῶ(ν) \μέγιστε/ [[βέλτιστε]], ὦν ἐκ πατρὸς Αλεξανδρέ(ως) [[καί] διατρείψας ἐνταῦθα τὸν πάντα χρόνον μεταλαβὼν \ . . / καθ' ὃ δυνατόν καὶ τῷ πατρὶ [τῆ]ς ἀρεσκούσης παιδείας κινδυνεύω οὐ μόνον τῆς ιδίας πατρίδος στερηθῆ-ναι ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν [. .] . . () . . ενοιαί. τὸν . . . εἰν βίαν. συμβέβηκε γὰρ ὦρον".

⁵⁸ A. Jordens (2012) 154-160.

⁵⁹ ἐπὶ ξένης, ἐπίξενος, ξένος, ορισμοί που απευθύνονται στον κάτοικο που εγκατέλειψε την ίδια του για να φοροδιαφύγει.

⁶⁰ N. Lewis (1937) 68.

φοροεισπράκτορες και η ευθύνη μετατοπίστηκε προς την κοινότητα και διαμοιράζονταν τις οφειλές.⁶¹

Αναχωρητικός Μοναχισμός

Οι άνθρωποι που ανά τους αιώνες έχουν ακολουθήσει τον δρόμο της θρησκείας, συνηθίζουν να ζουν μοναχικά και να αναχωρούν προς έρημους τόπους, για πνευματικούς σκοπούς, όπως οι ερημίτες που συναντάμε στην Αγία Γραφή.⁶²

Κατά την ύστερη ρωμαϊκή- πρώιμη βυζαντινή περίοδο, οι άνθρωποι συνήθιζαν να εντάσσονται σε θρησκευτικές κοινότητες προκειμένου να εκμεταλλευτούν όλα τα προνόμια που είχαν οι μοναχοί στις περιουσίες τους και στην απαλλαγή φορολογίας. Η μοναχική ζωή, ούσα προστατευμένη από την κυβέρνηση, πρόσφερε ένα καταφύγιο από τα οικονομικά βάρη. Πολλοί άνθρωποι που δεν τους ενδιέφερε πνευματικά η μοναστική ζωή, ασχολήθηκαν με αυτή έτσι ώστε να απαλλαχθούν από την βαριά φορολογία.

Το φαινόμενο άρχισε να διαδίδεται περισσότερο στην βυζαντινή εποχή, που την χαρακτήριζε αμιγώς ο Χριστιανισμός. Πρώτος ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Α' (527-565 μ.Χ.), αντιλήφθηκε την εξαπάτηση των ανθρώπων εις βάρος των οικονομικών του κράτους και αμέσως προσπάθησε να επιλύσει το ζήτημα με διατάγματα. Ο αυτοκράτορας, με την βοήθεια της συζύγου του, Θεοδώρας, εξέδωσε αρκετούς νόμους, εκ των οποίων ήταν και οι *Νεαραί*⁶³, νομοθετικές διατάξεις που αφορούσαν και το ζήτημα των μοναχών, το οποίο επηρέαζε καταλυτικά την αυτοκρατορία αφού δεν μπορούσε να διαχειριστεί τα οικονομικά της και να αποτρέψει καταχρήσεις. Σκοπός του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας ήταν να αποδυναμώσουν όλους τους παράγοντες που είχαν πολιτική εξουσία έτσι ώστε να ενισχύσουν την αυτοκρατορική εξουσία.

Οι μοναχοί και οι μοναχικές κοινότητες συχνά απολάμβαναν το προνόμιο της φορολογικής απαλλαγής. Είχαν το δικαίωμα να απαλλάσσονται από την πληρωμή τακτικών φόρων που επιβάλλονταν στους ιδιώτες και ακόμα η περιουσία των μοναστηριών προστατευόταν από κατασχέσεις και εξαναγκαστικές πωλήσεις. Η μοναστική περιουσία ήταν ιερή και δεν μπορούσε να είναι υποχείριο εμπορικών συναλλαγών ή να χρησιμοποιείται για την αποπληρωμή χρεών.⁶⁴

Οι νομοθετικές διατάξεις του Ιουστινιανού σκόπευαν στην αποτροπή της κατάχρησης των φορολογικών απαλλαγών από τους μοναχούς που εντάσσονταν στην θρησκευτική κοινότητα με αυτοσκοπό την φοροαπαλλαγή.

⁶¹ N. Lewis (1937) 9.

⁶² Π. Β. Πάσχος (1990) 52-54.

⁶³ Οι καινούργιοι νόμοι που εξέδωσε ο Ιουστινιανός κατά την διάρκεια της εξουσίας του.

Αντικατοπτρίζονται οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της εποχής.

⁶⁴ J. Thomas, A. Constantinides (2000) 21-27.

Η Νεαρά 5 που εκδόθηκε το 535 μ.Χ., ρυθμίζει τα οικονομικά προνόμια των εκκλησιών και των μοναστηριών. Επίσης, παρέχει φορολογικές απαλλαγές και θέτει περιορισμούς για αποφυγή καταχρήσεων από τους μοναχούς.

Η Νεαρά 7 αφορά τη διοίκηση των μοναστηριών και την προστασία της περιουσίας τους που θεωρείτο ιερή. Στον συγκεκριμένο νόμο αναφέρεται ότι τα μοναστήρια και αυτοί που τα υπηρετούν απαγορεύεται να τα εκμεταλλεύονται προς όφελός τους.

Η Νεαρά 133, εκδόθηκε το 545 μ.Χ., ασχολείται με τη φορολογία κτημάτων που ανήκουν σε μοναστήρια. Αναφέρει ότι οι γαίες που καλλιεργούνται από μοναχούς δεν φορολογούνται σύμφωνα με το σύστημα των λαϊκών ανθρώπων.⁶⁵

Πώληση γαιδάρου

Οι κάτοικοι της Αιγύπτου αναγκάζονταν να πληρώνουν ποικίλους φόρους, δύο εκ των οποίων ήταν η ύϊκή, φορολογούσαν τους χοίρους κάθε κτηνοτρόφου αλλά και ο φόρος σιτηρών, που ταλάνιζαν τα οικονομικά τους συμφέροντα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πιθανολογείται πως οι αγρότες βρήκαν μία διέξοδο ώστε να αποφεύγουν την βαριά φορολογία αλλά να συνεχίζουν να μεταφέρουν σιτηρά, μέσω των γαϊδουριών. Σιγά-σιγά η μεταφορά των σιτηρών έγινε αποκλειστικά μέσω των γαϊδουριών και των καμήλων, αφού μετέφεραν το καθένα από ένα σακίδιο τριών αρτάβων. Συγκεκριμένα, στο λιμάνι της Οξυρύγχου τον Δεκέμβριο του 127 μ.Χ. 424-1.314 αρτάβες έφτασαν μέσω 6 έως 42 γαϊδουριών⁶⁶, ποσό που διευκόλυνε τους αγρότες αφού μετέφεραν περισσότερα σιτηρά σε λιγότερο χρόνο και με λιγότερο κόστος. Φαινόμενο πρωτοεμφανιζόμενο κατά την ρωμαϊκή εποχή, ήκμασε στην αγορά του όρου Κερκεσούχα 103-155 μ.Χ. και στην Αλεξάνδρου νήσο το 205-206 μ.Χ. Αγοραστές αλλά και πωλητές από την επαρχία του Φαγιούμ ταξίδευαν για να φτάσουν εκεί και να εφαρμόσουν την καινούργια επενδυτική κίνησή τους. Το εμπόριο στο όρος Κερκεσούχα ήταν αρκετά οργανωμένο, κατείχαν ένα συγκεκριμένο χώρο, το *γραφείον*, όπου κατέγραφαν όλες τις συναλλαγές⁶⁷ με τρόπο τυποποιημένο σε γλώσσα και εμφάνιση, καθώς διαβάζονται περισσότερο σαν περιλήψεις παρά σαν πρωτότυπα συμβόλαια.⁶⁸

Ο P. Fay. 92 του 126 μ.Χ. από τη Θεαδέλφεια αποτελεί μέρος εγγράφου πώλησης γαιδάρου, αρκετά συνοπτικό. Αυτή η νομική σύμβαση περιγράφει λεπτομερώς την

⁶⁵ F. H. Blume (2016) 122.

⁶⁶ N. Lewis (1983) 169-170.

⁶⁷ Τα έγγραφα του όρους Κερκεσούχα που αφορούν σε πώληση γαιδάρων παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον για εκτεταμένη μελέτη. Βλ. *BGU XV 2480, P. Berl. Cohen 8*. Αναλυτικά βλ. W.G.Claytor, "Donkey Sales from the Grapheion of Kerkesoycha", σ.σ.206.

⁶⁸ W. Graham Claytor (2015) 202.

πώληση, την περιγραφή ενός θηλυκού όνου και τους όρους συμφωνίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο πωλητής και ο αγοραστής ξεχωρίζονται από τις μικρές ουλές που έχουν στο μικρό δάκτυλο του αριστερού χεριού τους τριάκοντα «ούλή δακτύλωι μικρῶι χειρὸς ἀ[ρ]ιστερᾶς». Ο όνος είναι θηλυκός, νεαρός και σκουρόχρωμος και πωλείται στην συμφωνημένη τιμή των πενήντα έξι δραχμών.

Το κείμενο έχει γραφτεί σε τυπική νομική γλώσσα της εποχής με ακρίβεια έτσι ώστε να είναι συναφές από όλους. Χρησιμοποιούνται τυποποιημένες εκφράσεις και όροι για να περιγράψουν την συμφωνία και το γαϊδούρι. Έτσι συνοπτικά ήταν όλα τα νομικά έγγραφα που αφορούσαν στην πώληση όνων. Με τον τρόπο αυτό οι γραφείς μειώναν τα τέλη γραφής που χρεώνονταν, όσο μεγαλύτερο το έγγραφο, τόσο μεγαλύτερο το τέλος,⁶⁹ καθώς και τον χρόνο αλλά και την προσπάθεια που καταβαλλόταν να γραφτεί ένα νομικό έγγραφο. Σκοπός τους ήταν τα έγγραφα να είναι έτοιμα την ώρα την συναλλαγής ώστε να μην καθυστερούν, δεδομένου του μεγάλου όγκου πώλησης γαϊδουριών και του φόρτου εργασίας.

Η τιμή ενός γαϊδουριού ποίκιλλε και μεταβαλλόταν ανάλογα με το είδος του, το χρώμα αλλά και τις απαιτήσεις του πωλητή. Συγκριτικά μιλώντας, από το 1 μ.Χ. έως και το 235 μ.Χ. η συνηθέστερη τιμή ήταν 40 δραχμές ανά όνο. Ωστόσο, στον πάπυρο *P. Berl. Cohen 8.11. 13-15*, η τιμή ανέρχεται στις 240 δραχμές, ενώ στον *BGU II 413. 11. 7-8*, η τιμή εκτοξεύτηκε στις 500 δραχμές, το 219 μ.Χ. Πιθανότατα, η αλλαγή στην τιμή έγκειται στην προσπάθεια του πωλητή να αποφύγει την πληρωμή της *επιστατείας και δεκάτης*⁷⁰ στην αγορά της Αλεξάνδρου νήσου, με το να μην δηλώνει την πραγματική τιμή πώλησης του όνου.⁷¹

Μπορεί η περίπτωση της φοροδιαφυγής μέσω της πώλησης γαϊδουριών να μην είναι επικυρωμένη, όμως τα προαναφερθέντα παπυρικά έγγραφα οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα. Η πώληση ζώων, ήταν μια συνήθης πρακτική στην καθημερινότητα των ανθρώπων της τότε εποχής η οποία κιόλας βάραινε την οικονομική του κατάσταση. Ήταν λογικό, να προσπαθήσουν να βρουν τρόπους ώστε να μειώσουν την φορολογική δαπάνη, υποτιμώντας την αξία των γαϊδουριών, αποκρύπτοντας τα μέσα μεταφοράς ώστε να αποφύγουν τα έξοδα των ναύλων, αποφεύγοντας την καταγραφή της συναλλαγής σε επίσημα έγγραφα όπως και στον παραπάνω πάπυρο, και εκτελώντας την συναλλαγή σε μετρητά χωρίς έγγραφη συμφωνία.

Γενικά, οι τρόποι φοροδιαφυγής κατά την αρχαιότητα ποίκιλλαν όπως και οι φόροι που υποχρεούνταν να πληρώνουν. Ο καθένας τους, ανάλογα με το είδος του φόρου, έβρισκε και έναν δίαυλο αποφυγής του. Στις αγροτικές δουλειές, ο αγρότης προτού πληρώσει τους φόρους του έπρεπε να αλωνίσει τα σιτηρά, να τα καθαρίσει και να τα στείλει στον κρατικό σιτοβολώνα ή να πληρώσει κάποιον διανομέα που εξυπηρετεί την τοποθεσία του. Έστερα, έπρεπε να

⁶⁹ Οι πωλήσεις κινητών ήταν ήδη μεταξύ των φθηνότερων τύπων εγγράφων.

⁷⁰ Δύο σημαντικές μορφές φορολογίας και ελέγχου που χρησιμοποιούνταν για την εξασφάλιση πόρων και την εύρυθμη λειτουργία των κοινωνιών. Η επιστατεία ήταν τύπος επιτήρησης σε δημόσια έργα, φορολογικά έσοδα. Η δεκάτη αφορούσε σε γεωργικά προϊόντα, το ένα δέκατο της παραγωγής έπρεπε να παραδίδεται στο κράτος ή σε θρησκευτικά ιδρύματα ως εισφορά.

⁷¹ N. Cohen (2019) 555.

εκδοθεί απόδειξη για κάθε διανομή, ώστε να αποδεικνύεται η πληρωμή. Οι Σιτολόγοι⁷², παρ' όλο που εκτελούσαν εργασία, ήταν άμισθοι και μάλιστα όφειλαν να πληρώνουν μόνοι τους τα έξοδά τους με το σύστημα των λειτουργιών. Όλοι οι φόροι των σιτηρών μαζεύονταν στην Νεάπολη και όπως είναι αντιληπτό οι αγρότες έχουν να πληρώσουν ένα σημαντικό ποσό πριν ακόμη βγάλουν κέρδος, και έτσι κατέληγαν στην φοροδιαφυγή ώστε να ανακουφιστούν οικονομικά.⁷³ Η απόκρυψη πραγματικών αποδόσεων γης ήταν συχνό φαινόμενο φοροδιαφυγής, αφού οι ιδιοκτήτες δήλωναν μικρότερη παραγωγή, μικρότερη έκταση της καλλιεργήσιμης γης, επίσης κατέγραφαν υπερβολική ζημία στις καλλιέργειές τους λόγω καιρικών συνθηκών και πλημμυρών, με στόχο την μείωση των φόρων.⁷⁴ Ήταν πολύ εύκολο οι σταθμισμένες κλίμακες για μέτρηση των σιτηρών να χειραγωγηθούν, ρίχνοντας μέχρι και πέτρες στο σιτάτι για να καλύψουν το φορολογημένο βάρος. Ένα αρκετά συχνό φαινόμενο φοροδιαφυγής των αγροτών ήταν η εξαπάτηση μέσω του νειλόμετρου. Τα χωράφια φορολογούνταν με διάφορους τρόπους όπως προαναφέρθηκα, και ο συντελεστής εξαρτιόταν από την παραγωγικότητα του μεμονωμένου πεδίου, την γονιμότητα και την ποιότητα του εδάφους. Αυτόν τον συντελεστή τον καθόριζε η κυβέρνηση ανάλογα με το ύψος του Νείλου από τις πλημμύρες. Αν το νειλόμετρο σημαδεύονταν πάνω από μία συγκεκριμένη γραμμή τότε σήμαινε πλημμυρισμένα χωράφια και κακή συγκομιδή. Στην αντίθετη περίπτωση που το σημάδι ήταν πιο κάτω από τη γραμμή τότε αυτό σήμαινε ξηρασία και πεθαμένες καλλιέργειες. Έτσι, οι αγρότες μπορούσαν να εκμεταλλευτούν το σημάδεμα ώστε να δηλώσουν κατεστραμμένες συγκομιδές και χωράφια, για να μην πληρώσουν το φόρο εσόδων.⁷⁵ Άλλοι, είχαν στοχεύσει στην προνομιούχα θέση των πολιτών της Αλεξάνδρειας, αφού δεν φορολογούνταν. Οι προνομιούχοι της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας όφειλαν να κάνουν λειτουργίες, δηλαδή να δουλεύουν και να χορηγούν χωρίς κανέναν κέρδος. Κάθε μέλος της επιτροπής υπηρετούσε χωρίς μισθό σε ένα γραφείο. Μία φορά τον χρόνο στην Αθήνα οι πλουσιότερες οικογένειες καλούνταν να πληρώνουν από την προσωπική τους περιουσία, τα κρατικά έξοδα. Με τον ίδιο τρόπο βέβαια, δηλαδή τα χρήματα, κατάφερναν οι πλούσιοι να δωροδοκούν τους φοροεισπράκτορες ώστε να μην πληρώσουν τα υπέρογκα ποσά των λειτουργιών και των φόρων. Η αναχώρηση, ήταν η τελευταία λύση όταν οι συνθήκες γίνονταν αβάστακτες. Το οικονομικό βάρος των φόρων, οφείλεται στο μέγεθος των εισφορών που επιβάλλονται και στον καθαρό αριθμό. Από τότε που ο Αύγουστος προσάρτησε στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία την τροφοδοσία, η Αίγυπτος έστειλε στη Ρώμη το ένα τρίτο των σιτηρών που καταναλώνονται, με μέσο όρο τις έξι εκατομμύρια αρτάβες.⁷⁶ Η βαριά φορολογία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ήταν και μία από τις αιτίες της πτώσης της.

⁷² Οι άνθρωποι που μάζευαν τα σιτηρά.

⁷³ N. Lewis (1983) 166-167.

⁷⁴ J. C. M. Garcia (2017) 97-100.

⁷⁵ Kate McMahon (2024)

⁷⁶ N. Lewis (1983) 166-167.

Το παπυρικό εύρημα *P. Mich. Inv. 5609*, αποτελεί επιστολή της αραβικής εποχής συγκεκριμένα από το 700-799 μ.Χ. στο Φαγιούμ, που η φοροδιαφυγή συνεχιζόταν αφού οι Άραβες είχαν υιοθετήσει το φορολογικό σύστημα του προκατόχου τους, λαμβάνοντας βέβαια πιο βαριά μέτρα αποτροπής του φαινομένου. Ο μουσουλμάνος Amr, στέλνει στον Ishaq b. Ata γράμμα, αφού ο τελευταίος θα αγόραζε λινάρι από τον Abd Allah με τα χρήματα που χρωστάει στον μουσουλμάνο και θα έπρεπε πρώτα να τα είχε εξοφλήσει. Ο Ishaq είχε πληρώσει μόνο το ένα μέρος του ποσού, δηλαδή 4 δινάρια, οπότε θα έπρεπε να εγγυηθεί για αυτά που πληρώνει στον Abd Allah, ειδάλλως θα έπρεπε να υπάρχει περεταίρω πληρωμή αν δεν μετέφερε μία πρώτη δέσμη λιναριού.⁷⁷

Με τον πάπυρο *P. Mich. Inv. 5627* 8^{ος}-9^{ος} αι. μ.Χ. από το Φαγιούμ, αποκαλύπτεται άλλη μία περίπτωση φοροδιαφυγής κατά την αραβική εποχή που ο αποστολέας Najid ενημερώνει τον Abd Allah για την κατάσταση. Συγκεκριμένα, ο αποστολέας λέει πως κάποιοι φύλακες-φοροεισπράκτορες ήρθαν σε αυτόν γιατί κλάπηκαν κάποια μουλάρια. Ο αποστολέας φαίνεται να ξέρει σε ποιον ανήκουν τα μουλάρια οπότε προειδοποιεί πως πρέπει να επιστραφούν στον ιδιοκτήτη τους, Khalid.⁷⁸

⁷⁷ P. Sijpesteijn (2013) 398.

⁷⁸ P. Sijpesteijn (2013) 293.

III.5 Τρόποι αντιμετώπισης της φοροδιαφυγής από την εξουσία

Η σκόπιμη αποφυγή φόρων στην επικράτεια της Αιγύπτου συνέβαινε ανελλιπώς από την Πτολεμαϊκή έως και την ύστερη αραβική περίοδο, με την κορύφωσή της να συμβαίνει κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής, εξαιτίας της βαριάς φορολογικής επιβάρυνσης των πολιτών. Το φαινόμενο έπληττε την οικονομία της εκάστοτε επικράτειας και πάντα η κυβέρνηση προσπαθούσε να βρει τρόπους ώστε να εξαλειφθεί η φοροδιαφυγή.

Το πλήγμα της οικονομίας φαίνεται κατά τη ρωμαϊκή εποχή, ιδιαίτερα στον Αρσινοΐτη νομό που οι πολίτες έπρεπε να πληρώνουν την πιο βαριά φορολογία από όλες τις επικράτειες, 40 δραχμές ανά έτος. Ο πάπυρος *P. RyI. 4. 595*, δια φωτίζει την πληθυσμιακή μείωση του Αρσινοΐτη νομού, με το φαινόμενο της αναχώρησης, αφού 43 άνδρες έφυγαν το 55 μ.Χ. από την επικράτεια. Στατιστικά, κάθε 7 άνδρες στον εν λόγω νομό, ήταν φυγάδες.⁷⁹ Η οικονομική καταστροφή που υπέστη η επικράτεια λόγω την φοροδιαφυγής αποκαλύπτεται από το παπυρικό εύρημα *P. Mich. 10, 594*, που τα ελλείμματα ανέρχονταν στις 28.046 δραχμές, πρόκειται για τις ληξιπρόθεσμες οφειλές λαογραφίας για το έτος 45 μ.Χ. Οι δυσκολίες καταβολής των σχετικών φόρων, προκλήθηκε από τη φυγή σε συνδυασμό με τις αποτυχημένες συγκομιδές του έτους.

Ο τεράστιος αριθμός των φορολογικών προσφύγων που συνέβη στις καθυστερούμενες φορολογικές οφειλές απαιτούσε δράση από τις ρωμαϊκές αρχές. Η ρωμαϊκή διοίκηση βασίστηκε στα υπάρχοντα μοντέλα της Πτολεμαϊκής εποχής. Οι φοροεισπράκτορες (*publicani*), απέκτησαν το δικαίωμα να εισπράττουν φόρους για μια συγκεκριμένη περιοχή μέσω δημοπρασίας και κατέβαλλαν τα κατά προσέγγιση ποσά φόρου που αναμενόταν για την περιοχή τους, εκ των προτέρων στις ρωμαϊκές αρχές, με εγγύηση την προσωπική τους περιουσία. Οι φοροεισπράκτορες είχαν την δυνατότητα να αποκομίσουν σημαντικά κέρδη αν κατάφερναν να εισπράξουν περισσότερα από το ποσό που είχαν προκαταβολικά προσφέρει και πρόσθετα κέρδη προβάλλοντας χρήματα στους φορολογούμενους μέσω δανείου. Με αυτό το σύστημα, ήταν προσωπικά υπεύθυνοι για τα φορολογικά έσοδα που είχαν υπολογιστεί προηγουμένως και κάθε απροσδόκητος αποδεκατισμός των φορολογούμενων είχε άμεσο αντίκτυπο στα κέρδη τους. Οι ίδιοι οι εισπράκτορες προσπαθούσαν με τη βία να λάβουν τους φόρους από τους πολίτες, πολλές φορές έχουν καταγραφεί περιπτώσεις ξυλοδαρμού των πολιτών και ένα μεγάλο ποσοστό κατέφευγε στην φυγή λόγω του τρόμου που είχε δημιουργηθεί για τους φοροεισπράκτορες.⁸⁰ Η κατάσταση άλλαξε τον 2^ο αι. μ.Χ., όταν ιδρύθηκαν τοπικοί φοροεισπράκτορες και μετατοπίστηκε η ευθύνη προς τη κοινότητα. Όποιο φορολογικό έλλειμμα πρόκυπτε, πήγαινε στα ικανά μέλη της επόμενης γενιάς και αντί για αλλοδαπούς, τα μέλη της τοπικής ελίτ ήταν επιφορτισμένα με το έργο της εισπράξης φόρων. Σιγά-σιγά, προς το Βυζάντιο η φοροδιαφυγή άρχισε να φθίνει με αυτά τα μέτρα.

⁷⁹ K. Krue (2022) 77-79.

⁸⁰ Βλ. P. Stras. 5. 1401bis. Η άρνηση πληρωμής φόρων δεν συνδεόταν απαραίτητα με τη πραγματική φυγή από το σπίτι. Πρόκειται για συζήτηση με άγνωστο υφαντή που χρωστούσε και κατέληξε σε φιλονικία με τον φοροεισπράκτορα.

Ωστόσο, οι ρωμαϊκές αρχές, είχαν καταβάλει μεγάλη προσπάθεια ώστε να ασκούν έλεγχο στην είσπραξη και στους εμπλεκόμενους θεσμούς γεγονός που υποδεικνύει ότι η είσπραξη απέτυχε συνεχώς.

Το επίσημο έγγραφο BGU VII 1563, περιγράφει τη διαχείριση της Φιλαδέλφειας υπό την επίβλεψη του Τιβέριου, Ρωμαίου διοικητή της Αιγύπτου. Σκοπός του διοικητή είναι να διατηρηθεί η ευημερία και η σταθερότητα, κάνει προσεκτικές ενέργειες για να αποφύγει αδικαιολόγητες και άδικες εισπράξεις από τους κατοίκους της πόλης «πᾶσαν πρό]νοιαν ποιούμενος τοῦ δια[μένειν τῶ] [προσήκο]ντι καταστήματι τὴν π[όλιν ἀπολαύουσαν». Ο ίδιος, δείχνει ενδιαφέρον για τις ανάγκες των πολιτών και ιδιαιτέρως των γεωργών «τὰ ἐ[πίγοντα] ἐπανορθούμενος. ἵνα [δὲ εὐθυμότεροι]. Διαβεβαιώνει ότι θα ενημερώσει τον αυτοκράτορα για σημαντικά ζητήματα που χρειάζονται μεγαλύτερη δύναμη και εξουσία για να λυθούν. Με το Διάταγμα αναγνωρίζεται η εξάρτηση από τη κεντρική εξουσία της Ρώμης και υπόσχεται την προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών από αδικίες.⁸¹

Στον αντίποδα της παραπάνω πρακτικής, από τον πάπυρο P. Mich. 4, III/IV και αρκετά χρόνια αργότερα, επιβεβαιώνεται η αποτυχία της συλλογής φόρων καθώς η κυβέρνηση και οι ένοπλοι στρατιώτες εκβίαζαν τους Αιγύπτιους να πληρώνουν μεγάλα χρηματικά ποσά.

Κατά την Πτολεμαϊκή εποχή οι πολίτες συμμετείχαν στη φύση των απεργιών αλλά όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό. Το φαινόμενο τελείωσε με την επιστροφή του φοροφυγά μετά την άρση της αδικίας κατά της οποίας η φυγή ήταν διαμαρτυρία.⁸²

Η διοίκηση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας δεν κατάφερε να μειώσει το φαινόμενο της φοροδιαφυγής όπως κατάφερε η βυζαντινή αυτοκρατορία. Έτσι, τα έσοδα μειώνονταν κατά πολύ και έπρεπε να βρεθεί λύση ώστε να επιστρέψουν οι ανακεχωρηκότες στην οικία τους. Στο τέλος του 2^{ου} αι. μ.Χ. οι φυγάδες μπορούσαν να γυρίσουν ειρηνικά στην ίδια τους αν πλήρωναν φόρους, με την άφεση της κυβέρνησης.⁸³ Οι πολίτες άρχισαν να επιστρέφουν στην ίδια τους και στην καλλιέργεια κάτω από το διάταγμα του Καρακάλλα, μετά τα παράπονα ότι τους ενοχλούν με επιθέσεις στις καλλιέργειες. Η εγκατάλειψη της ιδίας ήταν μέρος ενός αστικού κινήματος για να συμμετάσχει στη μη βιομηχανική δραστηριότητα της Αλεξάνδρειας, όπου η ζωή ήταν πιο ποικίλη και λιγότερο επισφαλής από ό,τι στα αγροτικά κινήματα. Θα έπρεπε η αυτοκρατορία να μοιράσει καλύτερα τη φορολογία και να μην επιβαρύνει τόσο τους φτωχούς, ωστόσο αναλάμβανε δράση μόνο σε έκτακτη ανάγκη εγκατάλειψης. Το 168/9 μ.Χ. ο έπαρχος Bassius Rufus, μείωσε τους φόρους για τα χωριά, χωρίς να επιβαρύνει τα έσοδα του κράτους. Επίσης, ο έπαρχος M. Senpronius Liberalis, έδωσε αμνηστία για τους φυγάδες, διατάζοντας επιστροφή στην ίδια, μετά το 153/154 μ.Χ., σε κάθε έτος απογραφής ώστε να μην υπάρχει μεγάλη πληθυσμιακή έλλειψη.⁸⁴

⁸¹ Βλ. P. Fay. 22, SB. 26, 16641.

⁸² Βλ. P. Strassb. II, BGU VI, 1245, P. Teb. I, 41.

⁸³ Βλ. P. Teb. II. 353.

⁸⁴ Βλ. BGU II, 372, P. Fay. 24.

Το φαινόμενο της αναχώρησης αποτέλεσε πρόβλημα καθώς η γη που εγκαταλείφθηκε από τους φυγάδες φτωχούς οι οποίοι ήταν δημόσιοι γεωργοί προκάλεσε ερήμωση στην δημόσια γη, αφού οι φόροι ήταν υψηλότεροι απ' ό τι στην ιδιωτική. Η μέθοδος της κυβέρνησης ώστε να αποτρέψει τη δημόσια γη από το να ερημωθεί ήταν να ορίσει ο κωμμογραμματεύς ανθρώπους για να δουλέψουν σε αυτή, εκτός και αν κάποιος δούλευαν εθελοντικά με τη μορφή της λειτουργίας.⁸⁵

Το δημοσιονομικό θέμα που δημιουργήθηκε προκάλεσε ελλείμματα σε έσοδα που προκλήθηκαν λόγω φορολογικής αδυναμίας από τους φυγάδες. Η κυβέρνηση όφειλε να δράσει και έτσι κατά τον 2^ο αι. μ.Χ. εφάρμοσαν την τακτική του *μερισμού ανακεχωρηκότων*, δηλαδή επιπλέον εισπραξη φόρου για να καλύψουν τις ήδη υπάρχουσες ελλείψεις. Ο επιπλέον φόρος επιβεβαιώθηκε και εφαρμόστηκε στη βασιλεία του Τραϊανού, ωστόσο υπήρχε από πριν σαν *μερισμός άπόρων* (P. Fay. 53, 5-6) και απλώς έγινε αλλαγή στην διοικητική πολιτική.

Με τον μερισμό, οι φοροεισπράκτορες ανακουφίζονταν από τα έξοδα του προϋπολογισμού και τις προσωπικές εγγυήσεις. Το ετήσιο έλλειμμα κάθε επαρχίας σχημάτιζε μία δημοσιονομική μονάδα, έτσι οι πολίτες χωρίστηκαν στους φυγάδες και σε αυτούς που έμειναν στην επαρχία, επιβαρύνοντας τους τελευταίους με πρόσθετο φόρο ώστε να καλύψουν όσο το δυνατόν περισσότερο το οικονομικό έλλειμμα που προκάλεσαν οι φυγάδες. Τον μερισμό συνέλεξαν σε χρήματα οι *πράκτορες άργυρικῶν*. Το έλλειμμα του έτους από μία τόσο ανεξέλεγκτη πηγή δεν μπορούσε να προβλεφθεί και έτσι δεν γινόταν να υποτεθεί ότι είχε υπολογιστεί μέχρι να τελειώσει το έτος και να τηρηθούν τα τελικά αρχεία. Έχει επιβεβαιωθεί πως ο φόρος ανά έτος υπολογιζόταν τουλάχιστον 3 μήνες πριν το τέλος κάθε χρόνου και υπάρχει πιθανότητα η τιμή του φόρου να βασιζόταν στην έλλειψη που δημιουργείται κάθε χρόνο από τους φυγάδες.⁸⁶ Εν τέλει ο μερισμός κατέληξε να σημαίνει την ίση διανομή μεταξύ φορολογούμενου και περιοχής (Wo 630, 146/147 μ.Χ.). Για τους καλλιεργητές γης ο φόρος μερισμού αξιολογήθηκε με βάση την περιουσία τους αφού θα μπορούσαν να συνεισφέρουν παραπάνω προς όφελος της επαρχίας τους. Ο τελευταίος χρόνος του μερισμού ήταν και ο τελευταίος χρόνος κυριαρχίας του Antoninus Pius.

Ενώ με τους Πτολεμαίους η απογραφή γινόταν κάθε χρόνο, με τον Αύγουστο γινόταν κάθε 14 χρόνια έτσι ώστε να έχουν μεγαλώσει οι έφηβοι και να πληρώνουν. Όποιος δεν απογραφόταν τότε, του δέσμευαν το ¼ της περιουσίας του, αν δεν απογραφόταν ούτε την δεύτερη φορά του κεφαλικού χρόνου του δέσμευαν άλλο 1/4. Οι πολίτες που κατείχαν δούλους όφειλαν να τους καταγράφουν, ωστόσο στην περίπτωση της παράλειψης καταγραφής τους δεν τους επιβαλλόταν κάποιο πρόστιμο παρά μόνο κατάσχεση των δούλων τους. Η άφεση της κυβέρνησης δεν ξέρουμε πόσο συχνή ήταν, αλλά γνωρίζουμε πως αν κάποιος πλήρωνε σε 3 χρόνια τον φόρο του συγχωρούνταν.⁸⁷

Κάποιοι καλλιεργητές είχαν βρει διάυλο φοροδιαφυγής μέσω του κτηματολογίου τους, που έπρεπε να δίνουν απαραίτητες πληροφορίες για την εκτίμηση των φόρων στη γη και τα προϊόντα τους. Ο έλεγχος των πληροφοριών ελεγχόταν από τους τοπικούς που οι διαφορετικές περιοχές γης γράφονταν. Κάθε καλλιεργητής είχε την δική του

⁸⁵ Βλ. BGU I. 7, P. Fay. 123.

⁸⁶ N. Lewis (1937) 70.

⁸⁷ N. Lewis (1983) 156-157.

κατηγορία φόρου, τον φορολογούμενο, τις καλλιέργειες, αν και πόσο νερό χρειάστηκε από το Νείλο είτε φυσικά είτε με αντλία αλλά και την έκταση της καλλιέργειας που έπρεπε να δηλώνει. Ο καλλιεργητής θα μπορούσε να δηλώσει ψευδώς πως οι καλλιέργειές του έχουν επηρεαστεί αρνητικά γιατί η γη δεν πήρε νερό από τη πλημμύρα ή δεν είχε διαβρωθεί, ώστε να λάβει μείωση φόρου. Η κυβέρνηση είχε καταλάβει το σχέδιο τους και ανέθεσαν σε κάποιους ειδικούς να ελέγχουν και να διαβεβαιώνουν την κατάσταση. Πήγαιναν μαζί με έναν γεωμέτρη, που μετρούσε την επηρεασμένη περιοχή, έτσι, η αίτηση είτε γινόταν αμέσως είτε στη συγκομιδή, οπότε ήταν εύκολο να το επιβεβαιώσουν.

Στην αντιμετώπιση των φοροφυγάδων βοηθούσαν αρκετά και οι φοροεισπράκτορες οι οποίοι επωμίζονταν και το προσωπικό κόστος των ελλειμμάτων. Οι πράκτορες σε πολλές περιπτώσεις εκμεταλλεύονταν τη δουλειά τους και χτυπούσαν τους συγγενείς για να προδώσουν τους φυγάδες ή να πληρώσουν αυτοί για εκείνους, με απόρροια την ερήμωση των χωριών.

Όσον αφορά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, οι ρωμαϊκές αρχές διέταζαν να εντοπίζονται οι φυγάδες και προσπαθούσαν προς το τέλος της εξουσίας τους να ανακαλούν την τάξη χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία. Σύμφωνα με τον *P. Beatty Panop. 1*, ο έπαρχος Αιγύπτου Γναίος Βιργίλιος Κάπιτος έδινε το 48/49 μ.Χ. χρηματικό έπαθλο σε όποιον πολίτη δηλώνει τα εγκλήματα που συμβαίνουν στην επικράτεια. Το 207 μ.Χ. εντοπίζεται μία επιστολή⁸⁸ προς τον στρατηγό της Σοκνοπαίου νήσου από ένα εκπρόσωπο 25 αγροτών, δηλώνοντας την επίθεση που υπέστη ο ίδιος και οι υπόλοιποι αγρότες από 5 άνδρες, οι οποίοι δεν πληρώνουν φόρους. Ο αποστολέας ζητάει δικαίωση μέσω της εξορίας αυτών των ανδρών.⁸⁹ Η ρωμαϊκή κυβέρνηση πρόσφερε φορολογική άφεση ως κίνητρο για τους φυγάδες να επιστρέψουν στη πατρίδα τους και να τερματίσουν την ερήμωση ορισμένων περιοχών. Το προαναφερθέν διαπιστώνεται από τους παπύρους *BGU 2.372, SB 4.7366, P. Oxy. 47.3364, SB 1.4284, P. Mich. 9.529*. Στην Ρωμαϊκή δυναστεία υπήρχαν λίγοι νόμιμοι τρόποι να μειώσουν τη βαριά φορολογία και δεν υπάρχουν ενδείξεις για πιθανότητες διαπραγματεύσεως μεταξύ των φορολογουμένων και της διοίκησης, οπότε οι περισσότεροι πολίτες είτε αναχωρούσαν είτε αρνούσαν να πληρώσουν τις υποχρεώσεις τους.

Το Βυζάντιο ωστόσο, κατάφερε να ανταπεξέλθει καλύτερα στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής παίρνοντας τα κατάλληλα μέτρα και μηχανισμούς βελτιώνοντας και εξελίσσοντάς τα καθ' όλη τη διάρκεια της εξουσίας του. Αυτή η εξέλιξη ήρθε αφού αντιλήφθηκαν πως η φοροδιαφυγή των πολιτών βαραίνει το ίδιο κράτος και ευθύνονται οι αυτοκράτορες λόγω της απληστίας τους. Η κυβέρνηση διεξήγαγε τακτικές απογραφές πληθυσμών και των περιουσιών τους, γνωστές ως *καταγραφές*, διασφαλίζοντας την δίκαιη και ανάλογη φορολογία όλων των πολιτών. Το βυζαντινό κράτος είχε μεριμνήσει για την οργάνωση της δημόσιας διοίκησης προσλαμβάνοντας

⁸⁸ Βλ. SB 1/4284.

⁸⁹ K. Krue (2022) 79-81.

τοπικούς αξιωματούχους και διοικητές που αποτελούσαν το *χρηματικόν*⁹⁰, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για τον έλεγχο και τη συλλογή των φόρων έτσι ώστε να καταπολεμήσουν τη φοροδιαφυγή. Μαθαίνοντας όμως από τα λάθη του προκατόχου τους, τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, το βυζαντινό κράτος είχε λάβει αυστηρά μέτρα και ενδελεχή έλεγχο στους φοροεισπράκτορες, οι οποίοι είχαν αναπτύξει ένα ολόκληρο σύστημα εκμετάλλευσης της εξουσίας τους για να εισπράττουν κέρδη⁹¹. Οι αυτοκράτορες συνεχώς έκαναν μεταρρυθμίσεις στους ισχύοντες νόμους για να αποτρέψουν την άνιση είσπραξη φόρων. Ωστόσο, αναπτύχθηκε μία πρωτοπόρα ιδέα και μέθοδος συλλογής των φόρων, ξεχωρίζοντας τα *δημόσια* από τα *κοινά*, τα τελευταία αποτελούσαν ιδιοκτησία της αυτοκρατορίας αλλά οι φορολογικοί πόροι (δημοσία) ανήκαν στον λαό. Αυτή η πρακτική δημιουργήθηκε αφού οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου κατηγορήθηκαν για την απληστία τους σχετικά με την βαριά φορολόγηση του λαού. Το δικαίωμα του αυτοκράτορα για τους φόρους αναγνωρίστηκε εμφανώς από την αρχή σύμφωνα με την οποία η πληρωμή φόρου αποδείκνυε δικαιώματα ιδιοκτησίας επί της γης, που σήμαινε ότι όλη η γη εκτός από τη δημοσία επιβαρύνθηκε φορολογικά. Το τελευταίο εξηγεί γιατί τα παπυρολογικά ευρήματα που δικαιολογούν την ανάγκη φορολόγησης είναι σπάνια.⁹² Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (913-959), αναδιοργάνωσε το σύστημα συλλογής φόρων για να περιορίσει την εξουσία των φοροεισπρακτόρων. Ο Νικηφόρος Φωκάς πραγματοποίησε αλλαγές που εστίαζαν στη διασφάλιση της δίκαιης κατανομής των φορολογικών βαρών, πάντα με γνώμονα την ενίσχυση της κρατικής εξουσίας. Το σύστημα των *θεμάτων και του θεματικού στρατού*, είχε άμεση σχέση με τη φορολογία της εποχής καθώς ανέθεταν τις φορολογικές ευθύνες σε τοπικούς στρατηγούς οι οποίοι είχαν την αρμοδιότητα της συλλογής των φόρων, που σε περίπτωση λαθών οι ίδιοι είχαν μεγάλες κυρώσεις στα οικονομικά τους θέματα, στην διαχείριση του θεματικού στρατού αλλά και στη μέριμνα της οικογένειάς τους.

Υπάρχουν καταγεγραμμένες περιπτώσεις άφεσης των φοροδιαφυγόντων από τη κυβέρνηση ακόμα και την εποχή του Βυζαντίου, για να υποστηρίξουν συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες που έχουν πληγεί από τους πολέμους. Ο Αλέξιος Α΄ ο Κομνηνός (1081-11180), προσέφερε φορολογικές απαλλαγές για να αναζωογονήσει την οικονομία μετά τις επιδρομές των Νορμανδών. Αυτές οι μεταρρυθμίσεις συνέβαλαν στη βελτίωση της αποδοτικότητας του φορολογικού συστήματος του Βυζαντίου, το οποίο διαχειρίστηκε κατάλληλα το φαινόμενο που είχε πλήξει τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Η αραβική κατάκτηση της Αιγύπτου, ειδικά κατά τη περίοδο των Φατιμιδών, αντιμετώπιζε τη φοροδιαφυγή με διάφορα μετρά καθώς η φορολογία ήταν καθοριστική για τα έσοδα του κράτους. Οι τοπικές αρχές συχνά διόριζαν επιθεωρητές (*αμίν*), ώστε να εξασφαλίζουν τη σωστή συλλογή των φόρων. Η τιμωρία για τη φοροδιαφυγή ήταν συχνά αυστηρή. Οι φοροφυγάδες αντιμετώπιζαν τιμωρίες όπως κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων και ειδικότερα της γης που ήταν βασική πηγή εσόδων και πλούτου της αγροτικής παραγωγής της Αιγύπτου. Οι τοπικές αρχές κατέγραφαν τις φορολογικές υποχρεώσεις των κατοίκων μέσω συμβολαίων ή επίσημων καταγραφών,

⁹⁰ K. Smyrlis (2006) 64.

⁹¹ Ο Βασίλειος Α΄ (867-886), επέβαλε αυστηρές κυρώσεις για την διαφθορά των φοροεισπρακτόρων.

⁹² K. Smyrlis (2006) 64.

που ήταν δεσμευτικές. Επειδή η πληρωμή των φόρων για τους Άραβες ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής ευθύνης του ατόμου, αν κάποιος φοροδιέφευγε, οι αρχές τον οδηγούσαν σε κοινωνική απομόνωση. Από τον πάπυρο *P. Mich. Inv. 5631*, διαπιστώνεται πως η τιμωρία των φοροφυγάδων κατά την αραβική κατάκτηση της Αιγύπτου ήταν αρκετά αυστηρή. Ο αποστολέας της επιστολής αναφέρει στον Abd Allah, πώς πρέπει να επαναπροσδιορίσει τον τρόπο τιμωρίας ενός φυγά. Ο αποστολέας λυπήθηκε τον φυγά αφού κάποιος τον απείλησε να του ξυρίσει το μούσι, και ζητάει από τον παραλήπτη να του δώσει άφεση.⁹³

Συνολικά, η φοροδιαφυγή ήταν ένα σοβαρό αδίκημα που ανά τους αιώνες η κυβέρνηση προσπαθούσε να αντιμετωπίζει όλο και με πιο δραστικά μέτρα. Από την Πτολεμαϊκή εποχή που δεν υπήρχαν τόσο αυστηρά μέτρα έως και την αραβική κατάκτηση είχε αναπτυχθεί ένα αυστηρό και πολυεπίπεδο σύστημα για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής, το οποίο περιλάμβανε τόσο οικονομικές όσο και νομικές κυρώσεις.

⁹³ P. Sijpesteijn (2013) 424.

III.6 Συνέπειες φοροδιαφυγής

Τα αποτελέσματα της φοροδιαφυγής σε όλες τις ιστορικές περιόδους ήταν πολλαπλά, και επηρέασαν τόσο την κοινωνία όσο και τη λειτουργία του κράτους. Η φοροδιαφυγή οδήγησε σε σημαντική μείωση των εσόδων του κράτους, περιορίζοντας τη δυνατότητά του να επενδύσει σε δημόσια έργα, να συντηρήσει το στρατό και να παρέχει υπηρεσίες στους πολίτες. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, καθώς πολλοί απέφευγαν να πληρώνουν τους φόρους, το βάρος της φορολογίας μεταφερόταν στους νόμιμους φορολογούμενους, προκαλώντας σε αυτούς περεταίρω επιβάρυνση, ανισότητα και δυσανεμία. Το φαινόμενο ενίσχυσε τις κοινωνικές ανισότητες αφού οι πλούσιοι που είχαν τα μέσα να αποφεύγουν τη φορολογία γίνονταν πλουσιότεροι, ενώ οι φτωχοί βάραιναν περισσότερο από τους φόρους. Επίσης, η φοροδιαφυγή ενθάρρυνε τη διαφθορά μεταξύ των φοροεισπρακτόρων, υπονομεύοντας έτσι την αξιοπιστία της κρατικής διοίκησης. Το κράτος, με την επικράτηση της φοροδιαφυγής αποδυναμωνόταν συνεχώς, δεν ήταν ικανό να διατηρήσει τη τάξη, να προστατεύσει τα σύνορά του και να διασφαλίσει την ευημερία των πολιτών.

Η κακομεταχείριση των οφειλετών από τους φοροεισπράκτορες οδήγησε στην λιποταξία ολόκληρων χωριών. Μάλιστα, στην εποχή του Νέρωνα καταγράφεται ερήμωση χωριών, στο παπυρικό εύρημα *P. Graux. 2*, οι πράκτορες ζητούν αναβολή της πληρωμής τους καθώς δεν είχαν επαρκή έσοδα λόγω της φοροδιαφυγής. Συνεπώς, οι φοροεισπράκτορες είχαν μεγάλη ζημία στα έσοδά τους τις εποχές που δεν πλήρωναν οι κάτοικοι τους φόρους τους, αφού είχαν εξ' αρχής αποπληρώσει το κατά προσέγγιση ποσό που θα μάζευαν από τη συλλογή φόρων, το οποίο όμως δεν κατάφεραν τελικά να το συλλέξουν.

Ο πληθυσμός της Αιγύπτου άρχισε να μειώνεται επικίνδυνα, άλλοι πέθαιναν χωρίς να αφήνουν κληρονόμους οπότε τα χρέη κι οι φόροι έμεναν απλήρωτα, άλλοι πτώχευαν και εγκατέλειπαν την είσπραξη φόρων. Μέσω του παπύρου *P. Corn. 24*, πληροφορούμαστε πώς στη Φιλαδέλφεια το 54-56 μ.Χ. δηλαδή τον πρώτο χρόνο του Νέρωνα, 44 άνθρωποι αναχώρησαν από την περιοχή που φορολογούνταν και δεν ήξεραν που βρίσκονται.⁹⁴ Οι υπάλληλοι έδιναν μία λίστα στους εισπράκτορες με αυτούς που έφευγαν για άγνωστα μέρη, η οποία μεγάλωνε κάθε χρόνο και περισσότερο όταν η συγκομιδή ήταν φτωχότερη. Ένα χρόνο μετά την αναχώρηση των 44 ανδρών από τη Φιλαδέλφεια, ο λογαριασμός τους εκτοξεύτηκε στα ύψη, πάνω από 100 δραχμές. Παρόλο που δέχτηκαν φορολογική συγχώρεση από τη κυβέρνηση λόγω του κεφαλικού έτους, οι παραβάσεις ανέρχονταν στις 105. Γενικά, 1 στους 7 άνδρες στη Φιλαδέλφεια ήταν φυγάς. Η μείωση του πληθυσμού ήταν τόσο σοβαρή που εισπράκτορες της λαογραφίας αιτήθηκαν συμβατική υποχρέωση.⁹⁵ Από την άλλη, οι κάτοικοι της Αιγύπτου που έμεναν στην περιοχή τους εξασθενούσαν οικονομικά αφού αναγκάζονταν να πληρώνουν τους φόρους των διαφευγόντων. Οι κάτοικοι αυτοί αναφέρονται ως “*έξασθενηκότες*”, λόγω της φτωχοποίησής τους.⁹⁶ Η επόμενη καταγραφή μείωσης πληθυσμού είναι από μία επιστολή προς το Σέπτιμο Σεβίρο και τον Καρακάλλα *P. Oxy IV 705 III*, που ζητούν από τις ρωμαϊκές αρχές να στηρίξουν

⁹⁴ N. Lewis (1937) 71.

⁹⁵ N. Lewis (1983) 164.

⁹⁶ Βλ. P. Berl. Leihgabe I,7.

και να τιμήσουν την κοινότητα των ανθρώπων που πληρώνει τις λειτουργίες, χορηγώντας τους χρήματα καθώς κοντεύουν να πτωχεύσουν. Για τον 1^ο, 2^ο και 3^ο αι. δεν είχε ολοκληρωθεί η πλήρης μείωση του πληθυσμού.⁹⁷

⁹⁷ Παπυρικά ευρήματα που αναφέρονται στη μείωση του πληθυσμού βλ. SB 8. 7-12. Από 128 κατοίκους σε λίγους, BGU III 902, 3-7. Από 85 σε 10 και μετά σε 2 κατοίκους, PSI, 102 8-14, Από 54 σε 4 σε 0 κατοίκους.

III. 7 Νόμιμες μορφές φοροαπαλλαγής-το προφίλ των φοροαπαλαχθέντων

Στον αντίποδα της φοροδιαφυγής, η οποία ορίζεται ως η παράνομη μορφή της μη καταβολής φόρου, βρίσκεται η φοροαπαλλαγή, δηλαδή ο νόμιμος τρόπος μείωσης ή απαλλαγής της φορολογικής δαπάνης. Η ελαχιστοποίηση της φορολογικής υποχρέωσης γίνεται με τη συμφωνία του πνεύματος και του σκοπού των εκάστοτε νόμων. Γίνονται νομικές ενέργειες από τη κυβέρνηση προκειμένου να μειωθούν ή και να ελαχιστοποιηθούν οι φορολογικές υποχρεώσεις συγκεκριμένων πολιτών. Η συνθήκη κατά την οποία υπογράφεται η φοροαπαλλαγή, γίνεται με νόμιμο τρόπο πριν την αναγγελία της φορολογικής υποχρέωσης, χρησιμοποιώντας προνόμια και εκπτώσεις που δικαιούνται οι πολίτες αλλά και εκμεταλλευόμενοι τα πιθανά κενά και λάθη των νόμων. Οι φοροαπαλαχθέντες μεταφέρουν τον πλούτο τους σε άλλες χώρες και δεν ποινικοποιούνται για αυτή την πρακτική, αλλά συμμετέχουν σε πολύπλοκες οικονομικές ρυθμίσεις και φορολογικά καταφύγια, ώστε να αυξηθούν οι καθαρά λειτουργικές ζημιές.⁹⁸

Το 204 π.Χ., όταν ανέβηκε στο θρόνο ο Πτολεμαίος Ε', οι Αιγύπτιοι πολίτες είχαν ήδη επαναστατήσει εναντίον των Μακεδόνων κατακτητών τους. Έτσι, για να κατευνάσει τα πνεύματα ο βασιλιάς προσπάθησε να αλλάξει τον φορολογικό συντελεστή σε συγκεκριμένες ομάδες επιρροής, όπως αρχιερείς σε μεγάλους ναούς επειδή είχαν συγκεντρώσει μεγάλη έκταση γης, από την οποία η απώλεια φόρων ήταν σημαντική.⁹⁹

Οι πρώτοι πολίτες της Αιγύπτου οι οποίοι νομίμως εξαιρούνταν από τον κεφαλικό φόρο -λαογραφία, ήταν τα παιδιά έως 14 ετών που μπορούσαν να εγγραφούν στο κεφαλικό έτος δωρεάν, σύμφωνα με το παπυρικό εύρημα C. Ptol. Sklav. 8, το 175 π.Χ. Τα παιδιά αυτά, θα μπορούσαν να φορολογηθούν στο επόμενο κεφαλικό έτος, δηλαδή μετά από 14 χρόνια.

Τα χρόνια της επικράτειας του Αυγούστου, ο αυτοκράτορας αποφάσισε να μειώσει τη λαογραφία σε όλους τους νομούς της Αιγύπτου, εκτός της Αλεξάνδρειας, καθώς ήταν γνωστό πως οι πολίτες εκείνης την επαρχία εξαιρούνταν από τον φόρο.¹⁰⁰ Ο αυτοκράτορας Κλαύδιος, το 41 π.Χ. ανακοίνωσε σε όλους τους εκπαιδευμένους στρατιώτες πως υπάγονται στην επικράτεια της Αλεξάνδρειας, ευνοούμενοι από όλα τα δικαιώματα της επαρχίας σχετικά με τους φόρους. Οι μόνοι στρατιώτες που εξαιρούνταν από αυτή την οικονομικά ανακουφιστική απόφαση ήταν οι απόγονοι σκλάβων.¹⁰¹

Ο πάπυρος PSI 5/476 του 3ου αι. μ.Χ αποτελεί συμβουλή από το Ζήνα προς τον φίλο του τον Πτόλα προκειμένου να αποφύγει την πληρωμή και τον εφοδιασμό του φόρου

⁹⁸ K. Anwar Yassin, A. Kamel El-desokey (2021) 222.

⁹⁹ Wilkinson (2010) 50-55.

¹⁰⁰ K. Anwar Yassin, A. Kamel El-desokey (2021) 226.

¹⁰¹ K. Anwar Yassin, A. Kamel El-desokey (2021) 227.

πυρός συναγοραστικού, φόρος που υποχρεούνταν να πληρώσουν οι επαρχιώτες που πωλούσαν σιτηρά σε Ρωμαίους αξιωματούχους σε σταθερά χαμηλή τιμή. Εύκολα μπορεί να θεωρηθεί πως πρόκειται για περίπτωση φοροδιαφυγής και όχι φοροαπαλλαγής, ωστόσο ο Ζήνας συμβουλεύει τον δέκτη να αποφύγει την αγορά προμήθειας των σιτηρών ώστε να μην δηλωθεί η αγορά της γης με το όνομα του Πτόλα, «διὸ καὶ τῷ πέρυσι ἔνιαυ[τ]ῶ εἰς τὸν συναγοραστικὸν οὐκ ἐνέπεσεν ἡμῶν τὰ ὀνόματα», και έτσι να λάβει κάποια εκπτώτικα προνόμια. Συγκεκριμένα, στην αρχή της επιστολής ο Ζήνας τονίζει πως ο Πτόλας ήδη γνωρίζει την κατάσταση σχετικά με τα αγροτεμάχια τα οποία δεν φέρουν το όνομα του δέκτη όπως θα έπρεπε, αλλά το όνομα του πομπού. Ο υπεύθυνος αυτής της κατάστασης ήταν ένας Διονύσιος, , Διονυσίου «τοῦ φροντιστοῦ προλαβόντο[ς] καὶ φροντίσαντος το[ύ]του ὥστε τοὺς πραγματικοὺς μηδὲν ζητεῖν», ο οποίος φρόντισε να μην εμφανιστεί το όνομα του Πτόλα, προκειμένου να μην φορολογηθεί για τη σοδειά και να αποφύγει την αγορά της προμήθειας των σιτηρών.

Κατά την Ρωμαϊκή εποχή που η φορολογία ήταν αρκετά βαριά για τους πολίτες και σημειώθηκαν οι περισσότερες ενέργειες και προσπάθειες φοροδιαφυγής, υπήρχαν τακτικές ανακούφισης των πολιτών, πάντα όμως με γνώμονα το συμφέρον της επικράτειας. Η λύση θα ήταν να ανακουφίσουν τους φτωχούς από τη φορολογία και να υπάρχει ισάξιος καταμερισμός των φόρων σύμφωνα με το εισόδημα, αλλά ήταν πρακτική αντίθετη προς τη ρωμαϊκή πολιτική, η οποία στόχευε στα μεγαλύτερα δυνατά έσοδα από τα σιτηρά, τα οποία φρόντιζαν οι εναπομείναντες φτωχοί πολίτες, οι οποίοι μέσα σε όλα επωμίζονταν τα ελλείμματα που δημιουργήσαν οι φοροδιαφυγέτες. Η διοίκηση αποφεύγει το ζήτημα και κινητοποιείται μόνο στην έκτακτη ανάγκη εγκατάλειψης της επαρχίας από τους φορολογούμενους.¹⁰²

Το 168/9 μ.Χ. ο έπαρχος Βάσσιος Ρούφος, μετά από δικαστική απόφαση μείωσε τους φόρους για τα χωριά της Αιγύπτου, χωρίς να επιβαρύνει τα έσοδα του κράτους. Τα συγκεκριμένα χωριά είχαν πληγεί από την μείωση πληθυσμού λόγω της βαρύτατης φορολογίας, ο έπαρχος το εφάρμοσε με την τακτική της εποχής¹⁰³, έτσι προσπάθησε να δώσει ένα εύλογο περιθώριο στους πολίτες ώστε να αποπληρώσουν τα χρέη τους, χωρίς όμως να τα διαγράψει παντελώς και έτσι να υπερχρεώσει την επαρχία του.¹⁰⁴

Παραπάνω έχει ήδη αναφερθεί η έννοια των λειτουργιών, δηλαδή η εθελοντική εργασία των πλουσιότερων πολιτών, που σχετιζόταν με θρησκευτικές τηρήσεις, δημόσιες δουλειές και την κατασκευή τριήρων. Από την πληρωμή των λειτουργιών, εξαιρούνταν νόμιμα οι Ρωμαίοι πολίτες, οι αστοί Έλληνες πολίτες της Αιγύπτου, βραβευμένοι αθλητές, πατέρες τουλάχιστον πέντε τέκνων και κάποια μέλη στρατού. Επίσης, γυναίκες βετεράνοι, κάποιοι ιερείς, ηλικιωμένοι και ασταθείς άνθρωποι εξαιρούνταν από τη φυσική παρουσία στις λειτουργίες αλλά δεν εξαιρούνταν από τις οικονομικές υποχρεώσεις τους. Σχετικά με τα προνόμια των εξαιρουμένων, οι αυτοκράτορες προσπαθούσαν να τα περιορίσουν καθώς δημιουργούνταν οικονομικά ελλείμματα τα οποία θα έπρεπε να καλυφθούν από το κράτος.¹⁰⁵ Το έτος 117 μ.Χ., η

¹⁰² Βλ. σ.σ.43 «Τρόποι αντιμετώπισης της φοροδιαφυγής από την εξουσία».

¹⁰³ Πρόκειται για περίοδο κατά την οποία προσωρινά διακόπτονται οι οικονομικές οφειλές. Σκοπός είναι να ανακουφιστεί ο οφειλέτης δίνοντας του μεγαλύτερο περιθώριο αποπληρωμής του χρέους

¹⁰⁴ N. Lewis (1937) 67

¹⁰⁵ N. Lewis (1983) 179.

συλλογή των φόρων των λειτουργιών έγινε υποχρέωση των διορισθέντων που πλήρωναν λειτουργίες, περιορίζοντας έτσι την βία των φοροεισπρακτόρων. Σιγά-σιγά, η δυναμική των φοροεισπρακτόρων έσβηνε λόγω της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και της πολιτικής που εφάρμοζε εναντίον τους, βρίσκοντας στο λειτουργικό σύστημα τρόπο να έχουν προνόμια σε ευρύτερη κλίμακα. Οι λειτουργοί, ήταν υπεύθυνοι για την κάλυψη των εξόδων της ποσόστωσης που αξιολογείται στις περιφέρειές τους, δηλαδή να πληρώνουν από το εισόδημά τους. Ωστόσο, οι τελετουργοί των λειτουργιών, με την εθελοντική τους συνεισφορά αλλά και με την ευχέρεια που τους είχε δοθεί μέσω της συλλογής των φόρων, ήταν ελεύθεροι να καθορίσουν το ύψος των οικονομικών και προσωπικών συμφερόντων τους.¹⁰⁶

Το ζήτημα πλέον έγκειται στα νόμιμα ή στα αθέμιτα όρια της αποφυγής φορολογίας και κυρίως στην κοινωνική αποδοχή τέτοιων πρακτικών, που κατέληξαν θεμελιώδεις για την ενσωμάτωση των πλουσίων στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα της άμεσης δημοκρατίας. Οι μόνοι πολίτες που μπορούσαν να παρέχουν οικονομική βοήθεια στο κράτος, έβρισκαν τρόπους να υπεκφεύγουν, έστω και νόμιμα, με αποτέλεσμα ο μερισμός των φόρων να καταλήγει μοιραίος για τα έξοδα των ήδη οικονομικά επιβαρυσμένων πολιτών της Αιγύπτου.

Η Βυζαντινή οικονομία ήταν πολύ περίπλοκη και διαφοροποιήθηκε από εκείνη την ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η υποδομή της οικονομίας στο Βυζάντιο βασίστηκε στην ιδιωτική ιδιοκτησία και την ιδιωτική επιχείρηση. Εκείνη την εποχή δεν ευδοκίμοιαν στην κοινωνία οι ελεύθεροι ιδιώτες παραγωγοί ή ιδιοκτήτες. Οι ιδιοκτήτες δούλων είχαν βρει έναν τρόπο να αποφεύγουν την βαριά φορολογία, ελευθερώνοντας εν μέρει και τους δούλους τους.¹⁰⁷

Η μεγάλη διαφορά στη διαχείριση των δούλων ανά τους αιώνες ήρθε την εποχή του Βυζαντίου, κατά την οποία οι τελευταίοι συνεισέφεραν οικονομικά όχι μόνο στους κυρίους τους, αλλά και στην ίδια την κοινωνία. Προσλαμβάνονταν στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, με τον τελευταίο να είναι η βασική οικονομική μονάδα και μέσο εξασφάλισης της ενίσχυσης του εκάστοτε νοικοκυριού στα αγροτικά και αστικά συστήματα. Πρέπει βέβαια να μην συγχέονται οι δούλοι με τους απλούς μισθωτούς εργατές, αφού αυτοί προσλαμβάνονταν με συμβόλαιο (μίσθωσις) το οποίο όριζε ο μισθός να παρέχεται στον εργαζόμενο προκαταβολικά και θα μπορούσε να απασχολείται για ένα μόνο μήνα, σε αντίθεση με τους δούλους που μπορούσαν να μείνουν εφ' όρου ζωής σε ένα νοικοκυριό.¹⁰⁸ Αυτό φυσικά προκαλεί εντύπωση αλλά βεβαίως τα αφεντικά είχαν περισσότερα κέρδη και οφέλη από τους δούλους παρά από τους μισθωτούς καθώς χρησίμευαν ως μέσο διεύρυνσης της οικογενειακής οικονομίας.¹⁰⁹ Ο κύριος του σπιτιού, με βάση τους νόμους της Κωνσταντινούπολης, μπορούσε να ανοίξει μία ολόκληρη επιχείρηση, αποφεύγοντας κάποιους φόρους και παίρνοντας όλα τα κέρδη της επιχείρησης. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους νόμους της Πόλης, χρειαζόταν κάποιος πέντε εγγυητές για να ανοίξει μία ιδιωτική επιχείρηση· στη περίπτωση δε των δούλων, δεν μπορούσε κάποιος άλλος να εγγυηθεί για την ιδιοκτησία άλλου άνδρα, οπότε η εγγύηση μόνο του αφέντη ήταν αρκετή ούτως ώστε ένας δούλος

¹⁰⁶ K. Schönhärl, G. Hürlimann and D. Rohd (2022) 5.

¹⁰⁷ C. A. Forbes (1955) 348.

¹⁰⁸ Y. Rotman (2021) 123-134.

¹⁰⁹ D. Penna (2022) 63-89.

να γίνει επιχειρηματίας. Τα οφέλη ποικίλουν τόσο για τον δούλο καθώς αρχίζει να έχει οικονομική ανεξαρτησία όσο και για τα αφεντικά τα οποία εκμεταλλεύονται τους δούλους με σκοπό να δημιουργήσουν απαγορευμένα από το νόμο εργαστήρια διαφόρων ειδών. Είναι η πρώτη εποχή που η δουλεία δεν λειτουργεί ως αυτοσκοπός αλλά ανοίγει το δρόμο της επέκτασης της οικογενειακής οργάνωσης.¹¹⁰ Οι αυτοκράτορες άρχισαν να αυτοπροσδιορίζονται ως φιλόανθρωποι γιατί καταλάβαιναν ότι αν ενισχύσουν τον απλό λαό, θα έχουν περισσότερα κέρδη αφού δεν θα αναχωρούν. Έτσι, πάρθηκαν κάποια μέτρα ελάφρυνσης της φορολογικής επιβάρυνσης των πολιτών όπως η τεχνική της συμπάθειας, ώστε να απαλλάξουν προσωρινά τις κοινότητες από την υποχρέωση να αναλάβουν συλλογικά τους φόρους των εξαφανισμένων μελών της ίδια φορολογικής μονάδας, ώστε να μην αναχωρούν οι αγρότες.¹¹¹ Ο Βασίλειος Β', μεταβίβασε στους δυνατούς την υποχρέωση να πληρώνουν τους φόρους των εξαφανισμένων ταπεινών. Ο Αλέξιος Β' Κομνηνός παρείχε βοήθεια στους λιγότερο εύπορους φορολογούμενους ορισμένων πόλεων, προστατεύοντάς τους από τους δυνατούς.¹¹²

Την εποχή της Αραβικής κατάκτησης της Αιγύπτου, που η φορολογία εξακολουθούσε να είναι βαριά, η κυβέρνηση είχε λάβει μέτρα εξαιρέσεως από τη φορολογία για τους κατοίκους που δυσκολεύονταν οικονομικά. Ο πάπυρος CPR IX 45,5, από τον Ερμπολίτη νομό, είναι ένα λογιστικό αρχείο φορολογίας που περιγράφει αυτές ακριβώς τις εξαιρέσεις. Στο έγγραφο εμφανίζεται συχνά ο όρος «ταπεινός», αναφερόμενους στους πολίτες που ήταν οικονομικά αδύναμοι ή κατατάσσονταν στις οικονομικά χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις. Το κείμενο αναφέρει συχνά τον όρο «συντελείας» που αφορά την υποχρέωση καταβολής φόρου για τη γη. Η εξαιρέση από το φόρο υποδηλώνεται από την αναφορά του όρου «ταπεινός», αφού υπάρχουν καταγραφές για φόρους που δεν πληρώθηκαν ή δεν καταβλήθηκε το πλήρες ποσό, λόγω οικονομικής δυσκολίας. Το κείμενο δείχνει ότι η κυβέρνηση και οι τοπικές αρχές αναγνώριζαν τις δυσκολίες των φτωχών και προσπαθούν να τους προστατέψουν από τις οικονομικές επιβαρύνσεις, δείχνοντας έτσι την κοινωνική ευαισθησία της Αιγύπτου.¹¹³

¹¹⁰ Y. Rotman (2021) 128.

¹¹¹ K. Smyrlis (2006) 74.

¹¹² K. Smyrlis (2006) 74-75.

¹¹³ J. Gascou (2013) 675.

ΣΕ ΠΑΠΥΡΟΥΣ

1. P. SORB. I10

268 π.Χ.

[Λυκομήδης] Ἴπποδάμοι χαίρειν. Πολέμονα τῶν Ἀντιόχου ἀνέγραψεν
Χρύσιππος

[ὀφείλο]ντα ζυτικά [τ]ῶν ἐπάνω χρόνων (δραχμὰς) φ περιὶ οὗ καὶ πρότερον
ἐγράψα[μεν ὄ]πως

[.] . ηἰ εἰσπράχθη[ι]· ἐὰν δὲ ἀντιλέγηι, ἐγγύους καταστήσας τοῦ διπ[λοῦ
κ]ρίθηι.

[γράψον ο] ὕν ἡμῖν ἐν ταχεῖ τὴν οἰκονομίαν ἣν πεποίησθε· εἰ δὲ μή,
προσλοζεσθ[ε][.] . . .

5 [. . γρα]μματεῖ τὸ ἀργύρι[ο]ν. ἔρρωσ[ο]. (ἔτους) ιη Δαισίου .

[□ -...- □]

[□ -...- □] . [□ -ca.?- □]

[□ -...- □ παρὰ Λ]υκομήδους

[□ -...- □ Χρύσιππος ἀ]ναγρ[άφ]ων

10 [□ -...- □] ζυτικά

Ἴπποδάμοι

Χρύσιππο[□ -...- □]

2. P. CAIR. ZEN. III 59310

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<http://ipap.csad.ox.ac.uk/4DLink4/4DACTION/IPAPwebquery?vPub...>

250 π.Χ.

Ἄρτεμίδωρος Ζήνω[ν]ι χαίρειν. εἰ ἔρ[ρω]σαι, εὖ ἄ[ν] ἔχοι· ἔρρωμαι δὲ κα[ὶ]
ἐγ[ώ]. ἔ[γραψεν]

Κλειτόριος ὅτι Πετώσ \ὀ/ ὑοφορβὸς ἀνακεχ[ώρ]ηκεν κ[α]ταλ[ι]πὼν ἱερεῖα ζ
καὶ δελφάκ[ια] .]

εἶχ[ε]ν δ' ἡμῖν υ ἱερεῖα ἔμφ[ο]ρα [τέλεια, καὶ δελ]φάκια [π]ρ[οσ]ώφειλε[ν] εἰς
τὸ μφ[ό]ρον σ[ια].

καλῶς ἄν οὖν ποιήσῃς σπουδάσας ἵνα ἀναζητήῃ ὁ ἄνθρωπος ποῦ
ἀνακεχώρηκεν,

5 ἵνα μὴ διαπέσῃ ἡμῖν τ[ο]σαῦτα ἱερεῖα, καὶ τοὺς ἐγγύους δὲ οἵτινες ἠγγύηται
αὐτόν,

ἵνα ἢ συλληφθέντες ἀπαχθῶσιν ἢ διεγγυηθῶσιν ἕως ἂν
γένηται ἡμῖν τὰ δίκαια.

κεκο[μί]σμεθα δὲ κα[ὶ] τὸ ὑ[ι]κὸν ἱερε[ῖο]ν ὃ ἀπέ[στ]ειλας ἡμ[ῖ]ν.

ἔρρωσο. (ἔτους) λς, Λωίου [.]ε.

[(ἔτους)] λς, Θῶυθ ιε.

10 Ἄρτεμίδωρος.

Ζήνωνι.

3. P. HEID. IX 431

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/p_g_5013...

158 π.Χ.

- Δ[ιο]γυσίωι β[ασ]ιλικῶι γραμματ[εῖ]
παρὰ τῶν ἐκ Τιγτήρεως χ[η]γ[ο-]
βοσκῶν. [- -] . . . α . . . [- -] . ων
ἡμῶν [- -] οἴκῳ-
5 νομήσα[ντ- -] . . .
εἴκοσι χ[ῆ]νας - -] . . .
[-1-2-]γ π[]εντ[- ... -] . ημ
[- -] . . ος πρὸς δυ . [-1-2-]
. (γίνεται) λ και [ἀ]πεδίδομεν
10 τὰ καθήκοντα εἰς τὸ βα<σ>λικ[ὸ]ν
. . . [- -] . . αρωνος παρειληφότες
. . [- -] τ[οκ]άδας ἄς παρειλήφαμεν
[- -] . . ίδου τιμὴν λαβεῖν
. ηγ . . . και διὰ τοῦ ὑπηρέτου
15 αὐτοῦ ἐζήτ[ει] χ[α]λκοῦ (τάλαντα(?)) ε. συ[μ-]
βαλλομένων ἡμῶν ἄλλας τοκάδας {προ[ς]}
προσλαβεῖν και μετὰ ταῦτα
πάλιν ἄλλα χαλκοῦ (τάλαντα) ε εἰσεπράχθη[μεν]
και Σαραπίωνος παραγενηθέντ[ος]
20 εἰς τὴν κόμην ἀφείλετο ἡμῶν
τὰ σύμβολα και ἠνάγκασεν ἡμᾶς
δοῦναι αὐτῶι το[κ]άδας π ὦν τιμὴ
. (τάλαντα) ζ Γ και πρασσόμεθα κατ' ἐ-
νιαυτὸν ἀπὸ τοῦ κᾶ (ἔτους) διαρπάζων τὰς

- 25 οἰκίας - - ἱστοριῶν τῆς
α...τ..... καὶ ἐντυχόντων ἡμῶ[ν]
 Πατήτι τῶι ἐπιστάτει, αὐτοῦ οὐδε .
[- -].....τως ἀνεχωρήσαμ[εν]
 .[-1-2-] .τιε [- ca.8 -] . τῶι κα (ἔτει) μ[- ... -] .ἰων
- 30 ...εγ[- ca.2 - ὑπόμν]ημα δεδώ[κα]μεν
 ...ενπ[- ca.8 -]ε εἰσδοῦσιν γ[- ca.3 -] .ε . .
 Τεβέτνοι [. διὸ ἀξιοῦ]μεν ἐὰν φαίνεται συν<τ>ᾶξα[ς]
 καταστ[ῆσαι τὸν ἐγκ]αλούμενον ἐπὶ σὲ διακοῦσ[αι]
 ἡμῶν [- -] . .ι καταλ[. [- -]α .
- 35 ...απ[- -] .την
 εὐτύ[χει]
 [γρά(ψαι) τ]ῶι δι[ο]ικητῆι καὶ
 .[- -] .ν
 .ι κριτηρίωι ἐπι-
 δεῖξαι καὶ Σαραπί-
 ωνι γράψαι διασα-
 φῆσαι
 . περὶ [- -]
 (ἔτους(?)) κγ Παχῶν [-1-2-] .
- 45 [- -] τοῦ δεδομέν[ου ἡμῖν]
 ὑ[πομν(ήματος) παρὰ] τῶν ἐκ Τινη[ήρεως χ]η-
 γ[οβοσκῶν] περὶ ὧν π[ροφέρο]νται
 . .[- -] . . παραλογ[- -] . .[-1-2-]
 . . .[- -] .ι . . τοκά[δ -1-2- τὸ] ἀν(τί)γρ(αφον)
- 50 τυ[γγάνομεν ὑποτε]ταχότες. κα(λῶς) [οὔν ἔχει]ν
 ὑπελάβομεν δι(ασαφῆσαι).
 Σαραπίωνι· τοῦ δεδομένου ἡμῖν
 ὑπομν(ήματος) παρὰ τῶν ἐκ Τιωτήρεως

χηνοβοσκῶν περὶ ὧν προφέρονται

55 διασεσεῖσθαι ὑ[π]ὸ τῶν παρὰ σοῦ

τὸ ἀν(τί)γρ(αφον) ὑπ(όκειται). κα(λῶς) ποιήσεις διασαφή[σαι]

ἡμῖν ποιῶν τί ἐστι ἐν . . ().

ὑπ(όμνημα) παρὰ τῶν

χηνοβοσκῶν

60 [Διο]νυσ[ίω]

4. P. TEBT. III 1.707

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<https://dpg.lib.berkeley.edu/webdb/apis/apis2?apisid=943&ite...>

118 π.Χ.

Ἀπολλώνιος τοῖς ἐν τῇ Πολέμωνος μερίδι ἐπ[ιστάταις] χαίρειν.

ἔκκειται ἐν Κροκοδίων πόλει καὶ τ[οῖς προσκυροῦσι το]ποῖς προγράμμα-

τα διὰ τῶν προσεντεταγμένων ἐπιστ[ατῶν - -]ρι. ταται

τῶν ἐπιβαλλόντων ἀπροφασίστως τουτο[.] . [.]

5 ἔρρωσθε. (ἔτους) νβ Μεσορή κβ.

πρόγραμμα·

ἐπεὶ πλέονες τῶν βασιλικῶν γεωργ[ῶν προσηγελημέ]νοι εἰσὶν ἐκ τῆς

[ἰ]δίας ἐκκεχωρηκέναι χάριν τοῦ οὐκ [ἀγομένους ἐφ'] οὐς δεῖ εἰς ἕτερα

[κ]ριτήρια περισπᾶσθαι πρὸς ἰδιωτικὰ [χρ]έα παρὰ τὰ περὶ ἑαυτῶν προσ-

10 [τ]εταγμένα, διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην [. . .] . . . αι τοῦ ποτισμοῦ καὶ τῶν λοι-

πῶν ἔργων, ὅπως δ' ἂν ὑφορῆται ἐντ[.] ιαν μηθένα παραδώσειν

τῶν τοιούτων ποιεῖσθαι μηδὲ ε . [- - π]αραδέχεσθαι μέχρι

τοῦ κ[α]ιροῦ τοῦ ποτισμοῦ καὶ τῆς [.] . . . ντων παραβαίνειν τ . . . ο

[. . . .] . . . περιβληθησομένων τ . [.] μέρους χρηματισμῶν.

15 [κε]χρημάτισται τῶι [.] [.] . . . ἔκκειται ἐν τοῖς

[φανερῶ]τάτοις τόποις [.] . . . [.] . . . [.] δ]εικνύμενα

[οἰκο]νομηθήσεται [.]

[Ἀπολ]λωνίω ξενικῶν πράκτ[ορι]

5. BGU VIII 1815

60 π.Χ.

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του πατύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

https://berlpar.smb.museum/Original/P_13820_R_001.jpg

[ἔτους] καὶ Ἐπεὶφ κη καὶ ἀπὸ μου . ()

Νέαρχον ἐπιστάμε(νον)

Πανίσκωι συγγενεὶ καὶ στρατηγῶι

καὶ ἐπὶ τῶν προσόδων

5 παρὰ τῶν ἐκ κόμης Μαχὸρ

τῶν ἀσθενῶς διακει-

μένων γεωργῶν τῶν

τὰ τελέσματα τῶν βασιλικῶν

τελουμένων. ἐν τῷ Φαρμούθι

10 μηνὶ τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους

τῆς περὶ τὴν κόμην

ἀρμυρίδος ἀρου(ρῶν) ση πρόνοιαν

ποιησαμένων ἡμῶν

τῶν ταύτης βασιλικῶν

15 λογεύσαντες παρ' ἐνὸς

καὶ ἐκάστου μέχρι τοῦ συν-

αγαγεῖν ἡμᾶς (πυροῦ ἀρτάβας) χκ, χωρὶς

δὲ τούτων ἐτέρων γεωργῶν

ἀνακεχωρηκότων γεωρ-

20 γούντων ἄλλας ἀρού(ρας) ρκ

πρὶν ἢ τὰ τούτων βασιλικά

παρὰδοῦναι καὶ μηκέτι

6. P. Oxy. II 252

19-20 μ.Χ.

Θέωνι καὶ [Ε]ὐτυχεῖδη τοπογρα(μματεῦσι) καὶ κομογρ[α]
παρὰ Θεόνιο[ς] τοῦ Ἀμμωνίου. ὁ ἀδελφός
μου Ἀμμώνιος Ἀμμωνίου γέρδιο[ς]
ἀπογραφόμενος ἐπὶ τῷ ἔμ]προσθ[ε]ν
5 ὑπάρχ[ο]ντι αὐτῷ μέρε[ι οἰκίας λαύρας]
[Τευμεν]ούθεως ἐονη[μένος][παρὰ]
[Δησότης] γυναικὸς Μ[. τοῦ]
[Σαραπίω]νος ἀκολούθ[ως ταῖς εἰς]
[αὐτήν] ἀσφαλείς, ἀνεχώρησεν
10 [εἰς τὴν] ξένην μηδενὸς ἐτέρου
[αὐτῷ πόρου] ὑπάρχοντος. [διὸ] ἐπι-
[διδούς] τὸ ὑμόμμημα ἀξ[ι]ῶ ἀνα-
[γράφ]εσθαι τοῦτον ἐν τοῖς ἀνακ[ε-]
[χωηρκό]σι καὶ πόρον μ[ὴ] ἔχοντος
15 [ἀπὸ τοῦ ἐ]νεστῶτο[ς] ἔκτου [ἔτους Τιβε-]
[ρίου Καίσ]αρος Σεβ[αστοῦ]
[- -]. οξ. . . ()
[(ἔτους) ε Τιβερίου Καί]σαρος Σεβαστοῦ μ[.]
[- -]

7. P. Mich. X 580

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<http://quod.lib.umich.edu/a/apis/x-1562...>

30 μ.Χ.

Θέωνι καὶ Εὐτυχίδηι τοπογραμματοῦσι
καὶ κωμογραμματοῦσι Ὀξυρύγχων πόλεω(ς)
παρὰ Σοήριος τῆς Ἀσκληπιάδου μετὰ
κυρίου Ζωίλου [το]ῦ Ζωίλου. ὁ υἱός μου
5 Ἄπολλώνιος Θεῶνος ἀναγραφόμενος
ἐπὶ λαύρας ρύμ[ης] Ὀννώφρ(εως) μηδένα πόρον
ἔχων ἀνεχώρησεν εἰς τὴν ξένην ἔτι
πρὸ πλείονος χρόνου. διὸ ἀξιῶι τοῦτον
ἀναγράψασθαι ἐν [τῆ τῶν ἀνακε-]
10 χωρηκόντων τάξει [ἀπὸ τοῦ -3-5-]
τοῦ ἔτους Τιβερίου Καίσα[ρος]

8. P. Oxy. II 251

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Papyrus_11...

44 μ.Χ.

- Διδύμωι καὶ Ἄ[πολλωνίωι]
τοπογρα(μματεῦσι) κ[α]ὶ κωμογρα(μματεῦσι)
παρὰ Θαμούνιος [τ]ῆς
Ὀν[νῶ]φριος τῶν ἀπ' Ὀξυρύγ-
5 χω[ν π]όλεως μετὰ κυρίου
Σαρα[π]ίωνος τοῦ Σαραπίωνο(ς).
ὁ υἱός μου Θεῶνις Διονυσίου
ἄτε[χνο]ς ἀναγραφόμενος
ἐπὶ λαύ[ρ]ας Τευμενούθεως
10 ἀνεχ[ώ]ρησεν εἰς τὴν
[ξέ]νην τῶι διελθόντι
[χ]ρόνω. [δι]ὸ ἀξιῶι [ἀ]ναγράφε(σθαι)
[τ]οῦτον [έ]ν τοῖς ἀνακεχω(ρηκόσιν)
[ἀ]πὸ τοῦ ἐνεστῶτος τετάρτου
15 ἔτους Τιβερίου Κλαυδίου
Καίσαρ[ο]ς Σεβαστοῦ
[Γερ]μ[ανικ]οῦ Αὐτοκράτορος,
[καὶ ὀμ]νύω Τιβέριον
[Κλαύδι]ον Καίσαρα Σεβαστὸν
20 [Γερμανι]κὸν Αὐτοκράτορα
[ἀληθῆ] εἶναι τὰ π[ρ]ογεγρα(μμένα),
κ[αὶ μηδένα] πόρον ὑ[πά]ρχ(ειν)
τ[ῶ] ἀτῶ] Θεῶνει α[.]
. [.] . γεστρ[α]τε . . . [.]
25 [ε]ὑορκ[ο]ύση [μ]έν μ[ο]ι

[ε]ὺ εἴη, ἐπιορκού[σ]η δὲ τὰ
ἐναντία. ἐ[ὺ]τυχ(εῖτε).

- 30 Θαμοῦνιν Ὀνώφρ[ιο]ς ἐπιδέ-
δωκα τὸ ὑπ[ό]μνημα καὶ ὁμώ-
μεκα τὸν προγεγραμμένον
ὄρκον. [Σαραπί]ων Σαραπίωνος
ἐπιγέγραμμαι αὐτῆς κύριος καὶ
γ[έ]γραφα ὑπὲρ [α]ὐτῆς μὴ εἰδυίας
γράμματ[α].
- 35 (ἔτους) δ Τιβερίου Κλαυδίου
Κα[ί]σαρος Σεβαστ[οῦ] Γ[ε]ρμανικοῦ
Αὐ[τ]οκράτορος, Τῦβι ιβ.
[Θα]μοῦνιον ὡς (ἐτῶν) νη μέσ(η)
ἄση(μος) οφ . . [. . .] ε . [. . . .]
- 40 τη() [.] ξ . [. . . .] εχ()
. . . . ἄτε[χ(νος)].
-

9. P. Mich. IX 524

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<https://quod.lib.umich.edu/a/apis/x-2491>

98 μ.Χ.

- Κλαυδίωι Ἀρείωι στρατηγῶι Ἀρσι(νοίτου)
Ἡρακ(λείδου) μερίδος
παρὰ Πετεσούχου καὶ Πετσίρεως καὶ
Πνεφερῶτος τῶν τριῶν Πεθέω[ς]
5 τῶν ἀπὸ κώμης Καρανίδος. τυγχά-
νομεν ἀπ[ο]δεδωκότες ὑπὲρ τοῦ
ἀδελφοῦ ἡμῶν Πετεσούχου
νεωτέρου εἰς τὸν τῆς Καμηλιανῆς
οὐσίας λόγον πυροῦ ἀρτάβας δεκα-
10 πέντε διὰ τὸ ἀφανῆι αὐτὸν γεγον-
ῆναι. διὸ ἀξ[ι]οῦμεν {διὸ ἀξιοῦμεν}
ἐπιτρέψαι τῷ τῆς Καρανίδος ἡγουμέν(ῳ)
ὅπως τὴν ἀναζήτησιν τούτου ποι-
ήσεται πρὸς τὸ ὑπομεῖναι τοῖς ὑπὸ
15 αὐτοῦ ὀφίλομενοις ἡμεῖν ἴν' ὦι-
μεν εὐεργετημένοι.
Πετεσοῦχος (ὡς ἐτῶν) ξε [ο](ὕλη) δακ(τύλω) (δευτέρ)ου χ(ειρὸς) ἀρι(στερᾶς)
Π[ετσίρι]ς (ὡς ἐτῶν) ξ ο(ὕλη) δακ(τύλω) μι(κρῶ) χ(ειρὸς) ἀρι(στερᾶς)
Πνεφε(ρῶς) (ὡς ἐτῶν) μς [ο](ὕλη) δακ(τύλω) γ χ(ειρὸς) ἀρι(στερᾶς)
20 (ἔτους) β Αὐτοκράτορος Καίσαρος Τραιανοῦ
Σεβαστοῦ μη(νὸς) Σεβαστοῦ ιζ.
-

10. P. Köln III 148

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<http://www.uni-koeln.de/phil-fak/ifa/NRWakademie/papyrologie...>

117-153 μ.Χ.

- 1 [.....]λαν[.].[...].
[.....] χαίρειν. ὁμολο-
[γῶ κατὰ προσφ]ώνησιν τῆς ἐπὶ τοῦ
[πρὸς Ὁξυρύγων πό]λει Σαραπείου
- 5 [.....]υρίωνος καὶ τῶ[ν]
με[τ]όχων τρ[απέ]ζης μὴ [α] ἀποστή-
σεσθαι Ὁξυρύγ[χων]ν πόλεως πρὸς τὸ
ἀπαρενοχλή[τους] ὑμᾶ[ς] εἶναι ὑπὲρ
δημοσίων μου πάγτων καὶ μηδὲν
- 10 [ἐ]πηρεάσθαι ὑπὲρ τούτων. εἰ δὲ μὴ
[. .] καθὰ γέγραπ[ται] . .
[πε]πράχθαι [.....]
[.....] . . . [.....]

11. P. Fay. 92

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<http://id.lib.harvard.edu/alma/990099560230203941/catalog...>

126 μ.Χ.

- ἔτους ἑνδε[κ]άτου Αὐ[τοκρ]άτορος
Καίσαρος Τραιανοῦ Ἄ[δρ]ιαν[οῦ] Σεβ[α]στ[οῦ],
μηνὸς Σεβασ[τοῦ] Θῶθ ις, ἐν Θεα-
δελφείᾳ τῆς Θεμίστ[ο]υ μερίδος τοῦ
- 5 Ἄρσινοῖτου νομοῦ. ὁμολογεῖ
Μυσταρίων Ἑρῶνος ὡς ἐτῶν
τεσσαράκο[v]τα οὐλή δακτύλῳ μικ(ρῶ)
χειρὸς ἀριστερᾶς Σαταβοῦτι
Πεκύσιος ὡς ἐτῶ(ν) τριάκοντα οὐλή
- 10 δακτύλῳ μικρῶι χειρὸς ἀ[ρ]ιστερᾶς
πεπρακένα[ι αὐτῶ]ι ὄνον θήλιαν
πρωτοβόλον μυ[ό]χρουν τα]ύτην
τοιαύτην ἀναπόριφο[v] [κ]αὶ ἀπέχειν
τὸν Μυσταρίωνα παρὰ τοῦ Σαταβοῦτ(ος)
- 15 τὴν συνπεφωνημένην πρὸς
ἀλλήλους τειμὴν ἀργυρί[ο]υ
δραχμᾶς πεντήκοντα ἕξ
παραχρῆμα διὰ χειρὸς ἐξ οἴκ[ου]
καὶ βεβαιώσιν πά[σ]η βεβαιώσι.
-
- 20 Μυσθαρίων Ἑρῶνος ὁμο-
λογῶ πεπρακέναι τ[ῶ]
Σαταβοῦτι [ῶ]ν[ο]ν θ[ή]λειαν

πρωτο[βόλον] ταύτην τοιαύ-
[την] ἀν[από]ριφον [καὶ ἀπέ-]
25 χ[ειν] τὴν τιμὴν ἀργυρίου
δραχ[μ]ὰς πενήκοντα ἕξ ,
καὶ βεβα[ι]ώσω καθὼς
πρόκειται. Ἔγ[ρ]αψεν ὑπὲρ
αὐτοῦ Ἡρακλείδης Ἡρακλείδ(ου)
30 [μὴ] εἰδ[ό]τος γράμματα.
ἐντέτακ(ται) δι(ὰ) το(ῦ) ἐγ Θ(εαδελφεία) γρ(αφείου).
πρᾶσ(ις) Μυστ(αρίωνος)
πρὸ(ς) Σαταβοῦν
ὄν[ου α].

12. O.Strasb. II 842

134 μ.Χ.

Σωτήρ πράκ(τωρ) ἀργ(υρικῶν) Νό(του)

Ψάι[ς] Σ[ε]νφθουμώνθ(ου). ἔσχ(ον)

ὑπ(έρ) μ[ε]ρισ(μοῦ) ἀνακ(εχωρηκότων) τη ρυπ(αρὰν) δραχ(μὴν)

[μ]ιᾶς (ὀβολοὺς 4), (γίνονται) ρυπ(αρὰ) (δραχμὴ) α (τετρώβολον). (ἔτους) τη Ἄδριανοῦ

5 [τοῦ] κυρίου Ἐπεὶ γ. Ἀπολ(λ) σῆση(μείωμαι).

13. P. Oslo.III 79

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<https://ub-baser.uio.no/opes/record/171...>

134-135 μ.Χ.

[Μᾶρκος Πετρώνιος Μ]αμερτίνος [ἔπαρχος Αἰγύπτου λέγει·]

[πᾶσανων πρόνοια[ν ποιούμενος]

[..... εἰς λει]τουργίας καθεσ[ταμένους (.....)]

[..... δ]ιδομένων δ[.....]

5 [..... ἐν]τυγχάνειν τοῖ[ς . .] [. . .] [. . .]

[..... διαλ]ογιζόμενος ἐπέγνων τιγ[ὰς]

[τοὺς εἰς τὰς λειτουρ]γίας κατασταθέντας ἀνακ[εχωρηκῆναι]

[..... διὸ κελεύω] μὴ ἀναφεύγειν μηδὲ καταλι[πεῖν τὴν ἰδίαν]

[.....]τες δὲ κατὰ χώραν εὐτυχ[.....]

10 [.....] γὰρ τοὺς μὲν ἔχοντας [.....]

[..... λει]τουργιῶν, ἑτέρους δὲ κατ[ασταθῆναι]

[. . . εὐπόρων καὶ ἐπι]δηδίων. (ἔτους) ιθ θεοῦ Ἄδ[ριανοῦ]

14. P. Oxy. 18 2182

Η ψηφιακή φωτογραφία του παπύρου βρίσκεται στον εξής σύνδεσμο:

<https://doi.org/10.25446/oxford.21163033...>

165-166 μ.Χ.

ἀντίγραφον. Ἡλιόδωρος στρατηγὸς Ἄρσι(νοίτου) Θεμί-
στου καὶ Πολέμωνος μερίδων Διονυσίωι
βασιλ(ικῶ) γρα(μματεῖ) διαδεχομένῳ καὶ τὰ κατὰ τὴν στρατηγί(αν)
τῷ φιλάτῳι χαίρειν.

- 5 εἰ παρῆς τοῦ λαμπροτάτου ἡγεμόνος ἀπειλουμένου
τοῖς στρατηγοῖς περὶ τῆς τοῦ σείτου κατακομιδῆς,
ὅπως τὰ κτήνη τὰ ἐν τῷ Ἄρσινοεῖτῃ ἐκ τῶν ἄλ-
λων νομῶν ἐργαζόμενα πλείστα ὅσα πεμφθη-
ναι, ἐπεξήλθοσαν τοῖς ἀνθάδῳ μετὰ τὴν τοῦ
10 ἡγεμόνος ἐ[γκ]έλευσιν ἀποστᾶσι κτηνοτρόφοις.
γράψαντος [δὲ] σοὶ τοῦ κρατίστου ἐπιστρατήγου μηδέ-
να ἀφίστασ[θαι] τῶν ἐνθάδε πρὶν παρ' ἐμοῦ λαβῶσι
γράμματα π[ερ]ὶ τοῦ ἀπηρτικέναι τὴν τοῦ σείτου
καταγωγὴν καὶ προσθέντος πεμφθῆναι ἐπ' αὐτὸν
15 μετὰ ἀσφαλείας τοὺς τολμῶντας τοιοῦτον τι ἀπαυ-
θαδίσασθαι τῆς χρείας πάνυ πᾶσαν ἀνάγκην ὑπερ-
βαλλούσης, ὥστε καὶ διὰ γραμμάτων πολλάκις
καθολικῶς καὶ κατ' ὄψιν τοῖς στρατηγοῖς τὸν ἡγε-
μόνα ἠπειληκέναι, ἐπεὶ οὖν καίτοι μόνων
20 ὄντων ἐνθάδε ἐκ τοῦ ὑπὸ σοὶ νομοῦ ὄνων υἱα
οἱ πλείστοι ἀπέστησαν ὡς λοιπὰ ἐνθάδε
εἰς σήμερον καταλελείφθαι ρνς μεθ' ὧν οἱ ἐ-
π' αὐτῶν τεταγμένοι εὐσχήμονες οὐ τολμήσαν-
τες ἀποστῆναι παρέμειναν, ἀναγκαίως σοι δηλώ-

- 25 σας τὰ ὑπὸ τοῦ λαμπροτάτου ἡγεμόνος Φλαυίου
 Τιτιανοῦ κελευσθέντα γράφω, ὅπως ἐν ἀσφαλεῖ,
 ὡς καὶ ὁ κράτιστος ἐπιστράτηγος ἔγραψέ σοι, ἀναπέμψης
 ἐπ' αὐτὸν τοὺς ἀποστάντας, τὸν δὲ ἴσον τῶν ὄνων
 ἄριθμον μετ' εὐγνομόνων κτηνοτρόφων δυνα-
 30 μένων παραμεῖναι ἀποστείλης ἰς τὸ ἔτι τοῦ ποταμοῦ
 πλεῖσθαι δυναμένου τὴν καταγωγὴν γενέσθαι
 ἤδη μὲν τοῦ ὕδατος ὑπονοστοῦντος, τῆς δὲ χρείας ἐπειγού-
 σης τάχιστα τὴν κατακομιδὴν τοῦ σείτου γενέσθαι.
 εἰσὶ δὲ οἱ ὑπὸ τῶν εὐσχη(μόνων) δηλωθέντες ἀποκεχωρη(κέναι) ὧν ἔνεκε
 35 ἔπεμψα ἐξ αὐτῶν πρὸς σε Διδ() Ἀπολ() τοῦ καὶ Σεκούνδου καὶ Φιλ() τὸν
 κ(αὶ)
 Φιλ() Διον() καὶ Πτολ() Ἀπολ() τοῦ καὶ Πετε(). ἐρρώσθ(αί) σε εὐχομ(αι)
 φίλ(τατε). (ἔτους) ε
 Φαρμουῦθι κδ.
- εἰσὶν δὲ οἱ ἀποκεχωρη(κότες).
- Σιγκεφᾶ κε
- 40 Πακέρκη κβ
 Φοβώου η
 Τῦχιν Νε(κῶτιν) ε
 Νόμου ἐπ(οίκιον) γ
 Τόκα Πεενώ ε
- 45 Τήεως ιη
 Ψώβ(θεως) κάτω ε
 Τακόνα θ
 Χύσεως ὄνοι ς
 Σερύφεως κγ
- 50 ᾠφεως ς
 Σεραπ(ίωνος) Χαι(ρήμονος) ἐπ(οικίου) ε
 Σενέ(πτα) με

Νεμερῶ(ν) ιη
 Παλώσεω(ς) κγ
 55 Σιναρύ ιβ
 Ψώβθεω(ς) θ
 (γίνονται) ὄνοι [σ]νενε.

15. BGU III 902

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<http://berlpap.smb.museum/02250/...>

[.....]λη[.]
 [.....]φ [ἄ]νδρας ἐκ τ[οῦ πλ(είστου)]
 [ἐγλελοιπέναι], γεγονέναι γὰρ τή[ν]
 [κώμην τὸ] πάλαι ἀπὸ ἀνδρῶ(ν) πε,
 5 νυνεὶ δὲ εἰς μόνους κατην[τη-]
 κέναι ἄνδρας ι, ἀφ' ὧν ἀνα-
 κεχωρηκ(έναι) ἄνδ(ρας) η καὶ τὸ ἐπ'
 αὐτοῖς τῷ θ (ἔτει) οὐ παγτὸς τῶν
 πρὸς αὐτοὺς κεφαλαίων ἐ[. . .]
 10 ἀγγη .γρ ὅπερ ἐδηλ(οῦτο) εἶναι [. . .]
 κεφαλαίου καὶ ὀφείλειν ἐ[πὶ]
 τοῦ θ (ἔτος) τρόπον ἐπισχε[ῖν]
 διοικ(ήσεως) ὑποκει(μένων) κωμογρα(μματεία) [. . .]
 γ' ἰς' κωμογρα(μματ) κλ() [.....]
 15 ἐξ ὧν δῆλ(ον) γ(ίνεται) ὀφείλ(ειν) π[ραχθῆναι αἰ αἰ-]
 ροῦσαι τοῖς συμμε[νοῦσιν]
 καὶ αἰ λοιπ(αἰ) ἐπισχεθῆν[αι . . .]
 τοῖς ἀνακεχωρη[κόσιν . . .]

- α
20 αἰ καθ(ήκουσαι)
γ(ίνεται) εἰδ(ῶν)
(δραχμαὶ) σκη [.....]

16. P. Lond. II 342

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του πατύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Papyrus_34...

185 μ.Χ.

- τῷ ἐπὶ τόπων διακειμένῳ β(ενεφικιαρίῳ)
παρὰ Παβούτος Στοτοήτεως ἀπὸ
κώμης Σοκνοπαίου Νήσου σήμερον
ἥτις ἔστιν κζ ἐπήλθαν Σεμπρώ-
5 νιος πρεσβύτερος τῆς κώμης καὶ οἱ
σὺν αὐτῷ καὶ ἄλογον ἀηδῖαν συνεστή-
σαντο πρόφασι τοῦ κατέχειν ἐπι-
πλόους τοὺς συγγενεῖς μου Ἐκῶσιν
κ(αὶ) Ἀπύγγιν καὶ ἐκφοβηθέντες ἀφα-
10 γεῖς ἐγένοντο οὗτοι δὲ ἐπήλθαν τῇ
[οἰ]κία μου καὶ ὑβρὶν μοι ἐποίησαν
[εἴ]ποντες ὅτι δεῖ σὲ παραστήσαι αὐτοὺς
λ[έγ]οντες ὅτι κα[τ]ιδῶμεν τ[ις] ἔ]σται
ὁ καρπιζόμενος σε ἐστὶ δὲ ἀναιδῆς
15 ἐν τῇ κώμῃ καὶ παρ' ἐκάστα λογείας
ποιεῖται καὶ ἐργολάβει τοὺς ἀπὸ τῆς
κώμης καὶ τείρωνας κυνηγῆσαι

ὕστερον ἀργυρισθεὶς ἀπέλυσεν αὐτοὺς
 ὅθεν ἐπιδίδωμι καὶ ἀξιῶ ἀχθῆ-
 20 ναι αὐτοὺς ἐπὶ σέ. διευτύχει
 (ἔτους) κε Παῦ(νι) κζ

17. P. Oxy. XLV II 3364

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<https://doi.org/10.25446/oxford.21168064...>

209 μ.Χ.

[ἐκ μέρ]ους κεφαλαίω[ν τῶ]ν κυρίων ἡμῶν Α[ὐτοκρατόρων Σεουήρου καὶ
 Ἄντωνίνου]
 [Εὐσεβῶ]ν Σεβαστῶν [π]ρ[οτ]εθέντος ἐν Ἀλεξανδρ[εῖα]]
 [.] ὑ]ποφόρους σκεπάζοντας τοὺς τὴν ἰδίαν πατρίδ[α καταλιπόντας]
 [.] ἐ]πιτείμου(ὀνόματι ὑπομενοῦσιν, οἱ δὲ αὐτοὺς ὑπ[οδεχόμενοι]]
 5 [.]αὶ τὸ λοιπὸν τῇ πατρίδι ἧς τῇ ζημίᾳ ὁ ὑπόφορ[ος]]
 [.]α τῶν αὐτῶν κυρίων. ἐπεὶ πολλοὺς πυνθαν[όμεθα ἐν τῇ ἀλ-]
 [λοδαπῇ] διάγειν, προαγορεύομεν πᾶσιν ἐπὶ τοὺς ἰδ[ίους] νομοὺς κατιέναι - ...]
 [.] τ]ροσάτας ἡμῶ[ν] δεδοκων τῇ Αἰγύπτῳ δω[ρεὰς] εἰ δέ]
 [τινες] μετὰ ταύτην παρακούσαιεν τὴν νομοθεσίαν [.]
 10 [.] Σουβα[τι]ανὸς Ἀκύλας στρα[τηγοῖς] ζ ν[ομῶν] καὶ Ἀρσινοίτου
 χαίρειν.]
 [.] τα τοῖς μεγίστοις καὶ θ[ε]ι[ο]τάτοις κυρίοις ἡμ[ῶν] Σεουήρω καὶ
 Ἄντωνίνῳ]
 [.]ν νομὸν τὴν οἰκείαν γῆν οὐκ ἔμαθεν φιλο .α [.]
 [.] κ]εκελευσμένα ἐντυγχάνων δ[.]
 [.]α π]ίστειν δυνάμενος διὰ τοῦτο τι[.]
 15 [.]ν ἀποκαταστήσαι δὲ τοὺς ἄλλο[υς]]

- [.....] . [.] . αι παντι τρόπω προς [.....]
- [.....] . . ἄνδρας ἐξ ἀρχόντων [.....]
- νο . ε[. . .] . αρ . . ρια κατὰ τῶν ἀπειθούγων α[..... ἐὰν δέ τι-]
- νες τοῖς ὁμοίοις ἐπιμένωσιν καὶ το[. . .] πο . [. .] . μ[.....]
- 20 καὶ ζήτη[σι]ν τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν τας [. . .] . [..... κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν]
- ἡγησαμ[έ]νων πρὸ ἐμοῦ κριθέντα ἀλλὰ καὶ ἀξι[ιωθέντες ὑπ' ἐμοῦ ὑμεῖς
- προθεῖναι ταύ-]
- της μου [τ]ῆς ἐπιστολῆς τὸ ἀντίγραφον ἔν τε ταῖς π[ό]λεσι καὶ ἐν τοῖς
- ἐπισήμοις τῶν νομῶν τόποις φρον-]
- τίσατε. ἐρρωσθα[ι ὑ]μᾶς βούλομαι. (ἔτους) ιε Ἄ[θ]υρ .
- Σουβατιανῶ Ἀκύλα ἐπάρχῳ Αἰγύπτου]
- παρὰ Ἡρακλείδου Χαιρή[μ]ονος μητρὸς Διονυσίας ἀ[πὸ]
- 25 ἡγεμῶν μέγιστε, τοὺς [μ]ετρίους καὶ ἀπράγμονα βίον ζῶντας]
- ως πράττειν καὶ ἐνκυ [. . .] . εα . η[. .] ἐλονται τησ [. .] γωνα[.....]
- κοῦ βίου οὐκ ὦν ἀλλὰ ἀ[πράγμο]νος [.] . ἀνδρὸς ατα[. .] εἰς ἐμ[έ --
- ὦν] πολλὰ σημεῖ[α ἔχω]
- ἄπερ ἐπὶ τοῦ ῥητοῦ παρ[αθήσομ]αι, τῆ[ν ἐν]τυχίαν σοι ποιο[ύ]μενος δέξομαι
- μή με παρι]δεῖν τῶν κυρίω[ν]
- ἡμῶν ἀητ' ἰτήτων Α[ὐτο]κράτορων καθολικῶς δι[ατετ]αμένων π[άντας εἰς τὰς]
- ἰδίας πατρίδας ἀπ[ιέναι]
- 30 καὶ μὴ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ [δια]τρε[ί]βειν καὶ σοῦ τοῦ δεσπότη[υ κε]λεύσαν[τος
- ἐν τῷ π]αραθέντι [.] . ο[.]
- οἰκείας ἐπ[ι]μ[έ]νοντα [συλλ]αβέσθαι, μετὰ καὶ τοῦ [. .] ις[.] . τὸν
- ὑ[ποδεχόμε]νον εἰς ἐπιτε[ί]μου[ν] [λόγον]
- [κ]ατ' ἄν[δρα] συχνὸν ἀργ[ύριον ὡ]ς παρακηκοότων τ[ῶν θείων] νομοθ[εσιῶν
- . .] . α καὶ α . β . α[. .] . λ[.]
- [. .] . [.] . ν . υουσ . ιπ[.] . ἔστιν Σερῆνος Ἄπελ [.]ς σὺν Ἀμ[. .
- . . . Πα]γχεῶτου ἀπὸ [.]
- [.] τῆς μ[ει]κρᾶς Ὁ[άσεως] παρακούσας τῶν ἱερῶ[ν] διαταγμάτων [.
- .] . τῶν τὸν ἐπηρτημέ[νον αὐ-]
- 35 τ[ῷ κ]ίνδυν[ον] ἔ[τι] καὶ ν[ῦν] δι[α]τρεῖβει ἐν τῷ [Ὁ]ξυρυγχ[ίτη] κακοῦ β[ί]ου
- τυγ[χ]άνων θράσει ταυτῷ μ[έ]γαν]
- φόβον ἐαυτῷ ἐν . νγ [. .] ἐν ἀλλοτρία πόλει διατρεῖβ[ον]τι, ἔτι δὲ καὶ . . νχ[. . .]
- . ιας ποιεῖσθαι καὶ ὑπ[ὸ] χεῖρα]

ἔχειν τοὺς συνερχομέ[νους] παρὰ τὰ ἀπειρημένα· κε[κώ]λυτ[α]ι γὰρ καὶ τοῦτο
ὑπὸ τῆς θείας τύχ[ης τῶν αὐ-]

τῶν κυρίων ἡμῶν Α[ὕτοκρα]τόρων τὸ κατὰ συνέλευσίν τινα γείνεσθα[ι τῶν]
πολιτῶ[ν] [. μετα-]

γάστη καὶ ἀσεβεῖ ἀνθρ[ώπω· διό]περ ἀξιῶ ἐὰν σοῦ τῆ τύχη δόξη κελεῦσαί σ[ε]
διὰ] ἱερᾶ[ς σου ὑπογραφῆς τὸν]

40 κράτιστον ἐπιστράτηγο[ν διακ]οῦσαί μου πρὸς τὸν προτεταγμέ[ν]ον Σερῆν[ον]
..... ὡς αὐτὸν ἀπο-]

στήσοντα τῆς τε ἀσεβε[ίας καὶ] ἀπειθείας, ἔτι δὲ καὶ ἐπαγ[α]γκάσαι τὸν
ὑποδε[χόμενον αὐτὸν τελέσαι τά τε]

διὰ τῆς θείας νομοθεσ[ίας ὁρ]εισθῆντα κατ' ἄνδρα σῆστέρτια ν τὰς τε
ο[.....τούτου δὲ γε-]

νομένου οὐδὲ εἰς ἔτι το[λμή]σει ἀνα . . . τὸν ὑποδέξασθαι ἄλλο[.] δὲ καὶ α
[..... βεβο-]

ηθημένος.διευτ[ύχει.] (hand 2) (ἔτους) ιζ Φαμενωθ α
[κ]ολ(λήματος) υξς. ὁ στρα[τηγὸς τὰ προσήκοντα ποι-]

45 ἡσει τοῖς μέρεσιν αὐτ[οῦ.]

βελλη

18. SB XXVI 16353

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του πατύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<http://data.onb.ac.at/rec/RZ00004751...>

500-599 μ.Χ.

- ἔστιν ἐν λοιπάδ(ι) χρυσίου
ἐποικ(ίου) Μαγδάλ(ων) πρὸς τὰ χαρ(τία)
τοῦ λογιστηρ(ίου) ιβ (ἰνδικτίωνος) νο(μίσματα) κε κερ(άτιον) α λ
ἐξ (ῶν) (ὑπὲρ) τῶν φυγόντ(ων) γεωρ(γῶν)
- 5 νο(μίσματα) κβ κ(εράτια) ιβ (καὶ) δ(ιὰ) τῶν ἀπὸ
Σώβθεως νό(μισμα) α κ(εράτια) ιζ
(καὶ) [δ](ι') Ἡλεία . . . [□ -ca.?- □] νό(μισμα) κ(εράτια) δ λ
καὶ δ(ι') Ἰωάννο[υ] ῥί[παρ(ίου)] κ(εράτια) ς
καὶ δ(ιὰ) τῶν πρωτοκ(ωμητῶν) κ(εράτια) ι
- 10 γί(νεται) γο(μίσματα) κε (καὶ) κ(εράτιον) α λ
-

19. CPR XXII 3

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του πατύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<http://data.onb.ac.at/rec/RZ00000338...>

600-799 μ.Χ.

- † ἀπέλυσσα τὰ παρόντα μου γράμματα πρὸς ὑμᾶς ἀπερχόμενος σὺν θεῷ
πρὸς ὑμᾶς τῆς παραρχ(ίας) θέλων ἐπισκέψασθαί τινα χωρία.
λοιπὸν μὴ πάλιν ἢ ἔξοδος μου ἐκ τῆς πόλε(ως) γυνὴ χλευάση ὑμᾶς χα
εα . τ . . . ατ . τοσι . ἀπὸ τῶν δημοσίων ὥσπερ τὸ παρελθὸν ταξίδιν,
5 ὅτι ἀπέλθον πρὸς τὸν λί(βα) εἰς τὸ χω(ρίον) Ἰσίω Κάτω περὶ τῶν φυγοτων τῆς
παραρχ(ίας),

καὶ ἡμελήσατε καὶ οὐκ ἠνύσατε δημόσια εἰ μὴ τὴν ὑστέραν ἑκταγὴν. ἀλλὰ
ἀπὸ τῆς σήμερον μερίσατε τὸ ποσὸν τῶν δημοσίων καὶ στίχων
ἕως Μεσορῆ α ἵνα ἀνυσθῆ τὸ ποσὸν ἐκάστου χωρίου ἡμερουσίως
ἕως τῆς αὐτῆς προϋθεσμίας, ἐπεὶ οὐκ ἔχετε ἄλλην μίαν δεῖξιν πλείν ταύτης.
μ(ηνὸς) Ἐπιφ . . .
† . . . φ . . . μ Σαβίνω δ . . . ε . . . † Μηνᾶ †

20. CPR XXXVI 31

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<http://data.onb.ac.at/rec/RZ00009681...>

643-644 μ.Χ.

† τοὺς φυγότας Ὀξ[υ]ρυγχίτ[ας οὖς εὐρέες]
εἰς Ἴβιῶ[νο]ς καὶ ἐκράτησες κρᾶτησο[ν]
αὐτοὺς εὐθέως καὶ πέμψον μοι. εἰ δὲ μὴ δὲ
πέμψον μοι τοὺς πα[ῖ]δας οὖς ἔπεμψά σοι
5 ὑπὲρ τῶν ἀποσπασθέντων παρ' αὐτῶν Ὀξυ-
ρυγχιτῶν. ἀλλὰ πάντας κἂν τοὺς Ὀξυρυγχίτας/
κἂν τ[οὺ]ς ἄλλοις πέμψον μοι εὐθέως
τινὰς ἐξ αὐτῶν †

[† ἀποδ(ο)θ(ήτω) Σενουθ]ί[φ νο]τ(αρίω) † πα(ρὰ) Ἀθανασίου ἰλλου(στρίου)

21. CPR XXII 1

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<http://data.onb.ac.at/rec/RZ00000336...>

630-650 μ.Χ.

† ἐπειδὴ κατὰ κέλευσιν τοῦ εὐκλε(εστάτου) ἀμιρᾶ ἔ[δο]ξ[εν]
ἀπαιτηθῆναι τὸν ἀνδρισμὸν Ἑρμο[υ]πόλε[ως]
καὶ ἐνενόησα ὡς μὴ ἄρα φοβήσῃσιν τ[ε]
καὶ φύγῃσιν, ἰδοὺ σιγέλλιν ἐποίησα καὶ ἔ[πεμψά]
5 σοι πέμψον εἰς ὅλα τὰ χωρία τοῦ σκέλους σου
καὶ εἰς τὰ ἐποίκια ἵνα ὄντινα εὖρωσιν
κᾶν τε ἔμπορον τοῦ Σεραπίου κᾶν τε παγανὸν
ἀνερχόμενον ἢ κατερχόμενον κρατήσωσιν
καὶ ἐνέγκωσίν μοι. τοιαύτην οὖν παραφυλ(ακὴν)
10 ποίησον ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ ἕως τοῦ ὄρους καὶ εἰς τὰ
πορθμῖα ἵνα μηδεὶς παρέλθῃ τοῦ σκέλους σου
καὶ κινδυνεύσῃς. ἰδοὺ προέγραψά σοι †
ἀπελύθ(η) φαρμ(οῦ)θ(ι) η ὄρ(α) . †

[† ἀπόδ(ος) Σενο]υ[θ(ίω)] γοτ(αρίω) † πα(ρά) Ἀθανασίου ἰ(*)λλου(στρίου) †

22. P. Apoll. 13

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

676 μ.Χ.

[..... γν]ῶσιν τῶν φευγόντων ἀνθρώ[πων]

[.....ἄμα οὖν τῇ ἀναγνώσει τῆς παρούσης ἐπιστο]λῆς ταύτην πέμψατε
εὐθέ[ως]

[..... γνῶσ]ιν μετὰ τῶν λοιπῶν γνώσε[ων]

[.....] εὖρω. ἀλλὰ πάντως ἀ[ς κατα]λάβη με ἢ αὐτὴ γνῶσις διὰ πάσης

5 [συντομίας ὅπουδάν εἶμι, καὶ τὴν γνῶ]σιν τῶν ξένων τῶν ὄντων εἰς τὴν
παγαρχίαν ὑμῶν καὶ πέμψατέ μοι

[αὐτὴν - ca.15 - ἀπαιτήσατε] τοὺς ξένους ἀπὸ τρειῶν νομισμάτων ἐκάστου,
καὶ τὸ τοιοῦτο χρυσί[ον]

[πέμψατέ μοι(?)] ἐπειδὴ οὐκ ὀλιγώ[ρως ἐγράφη μοι] χθὲς περὶ τούτου πάλιν.
ἀλλὰ πάντως μὴ ἀμελήσητε εἰς τοῦτο

[καὶ τὴν γνῶ]σιν τῶν φευγόντων ἀνθρώπ[ων ἀπο]λύσατε αὐτὴν πρὸς μέ. †
Φ(α)ρ(μοῦ)θ(ι) κβ ἰνδ(ικτίονος) δ †

† τῷ θεοφυλ(άκτῳ) μ(ου) δεσπό(τη) (καὶ) ἀ[δελφῷ Παπᾶ τῷ παγάρχ(ῳ)
Ἄπόλλω(νος) Ἄνω † Ἑλλάδιος †]

23. P. Ross. Georg. V 71

700-799 μ.Χ.

† γνῶ(σις) ἐργ(ατῶν) φυγ(όντων) τῆ(ς) οὐσί(ας) Πκόμ
ο(ὔτως)

χω(ρίου) Φαναμέτ

Πεσάυ Πανοῶν Ἡλία

5 Γερόντιο(ς) Γεωργ(ίου) Παρεῦ

Ἄπα Ὀλ Φοιβ(άμμωνος) στιππουργ(οῦ)

Φιλόθ(εος) Φοιβ(άμμωνος) Ἄππ(ὰ) Κ(ύρου)

Μην(ᾶς) Γεωργ(ίου) Φήου

Κιαμοῦλ Φῖβ κεραμέ(ως)

10 Βίκτωρ Γε(ωργίου) Συρίωνος

Νειλ(άμμων) Ψέει Ἀόνις

Ἰωάννης Μινε Κελου(λίου)

Ἄππ(ὰ) Κ(ῦρος) Ἰορη

24. P. Lond. IV 1332

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Papyrus_13...

708 μ.Χ.

1 [..... τ]ῆ[ς] διοικήσεώ[ς σου]

2 τ[ο]ι[οῦ]το ὄρ[ι]ζόντων τοὺς προσφεύγοντας ἀνθ' ῥώ[που]ς αὐτῶν εἰς
[έ]κά[σ]τ[η]ν]

παγαρ' χίαν πρὸς ὃ καθυπετάξαμέν σοι ἐν τῇ παρ' οὐσῃ ἐπιστολῇ
πέμπων εἰς αὐτοὺς τινα ἱκανὸν καὶ πισ' τὸν γεγραμ' ματισμένον ὀφείλοντα

5 σὺν αὐτοῖς συνευρεθῆναι πρὸς τοὺς ἐπικειμένους τῶν φυγάδων
καὶ τάξαι παρ' ἑαυτοῖς τὴν ὀνομασίαν καὶ πατρονυμίαν ἐκάστου
καὶ ἀπὸ ποίῳ\υ/ χωρίῳ\υ/ καὶ ἐν' ποίῳ τόπῳ καὶ ἐν ποίᾳ παραρχία
προσέφευγεν τῶν τε ἀποστελλωμένων εἰς τὰ ἰδ' ἰων καὶ τῶν
παρεομένων ἔνθα κατάμενων ἐπὶ συντελείᾳ ἀπλῶς εἰπεῖ[ν]

10 καταμαθεῖν πᾶσαν εἴδησιν παραγγέλλων αὐτοῖς σταθῆναι ἐνδρανῶς
εἰς τὸ ἔρ' γον αὐτῶν καὶ μὴ λαβεῖν παρά τινος τί ποτε τὸ σύνολον
ὑπὲρ σπορτούλο\υ/. ἔση γὰρ ἐπιστάμενος ὡς ἐὰν καταγνωσθῆ τις
ἐκ τῶν πεμπομένων παρὰ σοῦ\υ/ ἐσχηκῶς παρ' οἴουδήποτε ἀνθρώπο\υ/
σπόρ' τουλον εἰς σὲ ὄρᾱ ὃ κίνδυνος καὶ μέλλεις ἰ σὺν <τῷ> καταγινωσκ(ομέν)ῳ

15 εἰς' τοῦτο ἀπολαβεῖν. ἀλλ' μετὰ συντομίας' τοὺς τοιούτους ἄνδρας
ἀπόστειλον πρὸς τοὺς εἰρημένους ἐπικειμένους τῶν φυγάδων
καὶ μὴ εὔρω σε ὅτι ἐνεπόδισας εἰς' τοῦτο ἢ ὅτι ὑστέρησες' τοῦ μὴ
ἐκπέμψαι εἰς' πλήρες το ἀριθμὸν ὃν γεγραφήκαμέν σοι καὶ
κινδυ[ν]εύσης. ἐγρ(άφη) μ(ηνὸς) Χοι[ά(κ) β]ῆθ ἰνδ(ικτίονος) ζ

20 μ(νη) ἄνδ(ρες) θ
πρὸ(ς) Σαλαμα βε(ν) Ιοχαμηρ εἰ(ς) Ἄρκ(α)δ(ίαν) ὄν(οματα) γ
πρὸ(ς) Ζωρα βε(ν) Αλοασελ εἰ(ς) Θη(βαΐδα) ὄν(οματα) γ

26. P. Lond. IV 1384

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Papyrus_13...

708-710 μ.Χ.

- 1 τῆς διοικήσεώς σο\υ/ πλήθος παρ' ὧν τ[.....]
ην' ἐποίησα ἡμῖν καὶ ἐτόλμησας υπ[.....]
μετὰ τὴν' γεναμένην ὡς [λέλεκ]τ[α]ι κ[αταγραφὴν]
κατὰ τῆς' ἰδίας ψυχῆς π[. . .]ρ[. .]εν[. .] .[.....]
- 5 ἀπαιτηθῆναι' τοὺς φαινομένους' ἔχον[τας φυγάδας]
μετὰ τὴν παρ' οὐσαν' παρ .[.] .[.....]
ὑπὲρ' ἐκάστου ἀνδρ' ὃς νομίσμ[α]τ[α δέ]κα κα[ὶ] τ[ὸν] φυγόντα]
νομίσματα πέν' τε καὶ τοὺς διοικητὰς κ[αὶ] μείζονας]
καὶ φύλακας τοῦ χωρίου κ[α]ὶ ἰ[.....]νομίσματα πέντε]
- 10 καὶ τῷ μηνύον' τι μετὰ τῆ[ν] κα[τ]α[γ]ρ[αφὴν] δοθῆναι]
νομίσματα δύο ὑπὲρ ἐκάστου ἀνδρός. [δεχόμενος οὖν]
τὰ παρ' ὄντα γράμματα σύν' αξ[ον] τῶν μείζονας]
καὶ φύλακας' τῶν χωρί[ων] τῆς δι[οικησεώς] σου]
καὶ ὑπαναγνώση' αὐτοῖς' τὰ γρ' ἀμμ[ατα] κελεύων]
- 15 αὐτοὺς' μεταγ' ράψαι τὸ ἴσ[ον] ἐκάστῳ χωρίῳ]
ἐφ' ᾧ ἀν' ἀγ' νωσθῆναι' αὐτὰ τοῖς τῶν ἰδίων χ[ωρίων]
βαλόν' τες ἐν' ταῖς ἐκκλησίαις αὐτῶν [.....]
[ἀ]ναγινώσκειν' αὐτοὺς καὶ γιν[.....]
παρ' ἀγγέλλων' αὐτοῖς παρ' ἀστήσαί σοι τοὺς [εὕρισκομένους]
- 20 μετέπειτα τῆς καταγρ' αφῆς φυγάδα[ς ἐν τῷ χωρίῳ]
παρέχων' αὐτοῖς διωρίαν ἡμ[ερῶν] ἵνα]
παρ' ἀστήσωσίν σοι αὐτοὺς καὶ τῶν φ[αινόντων] ἔχειν]
[...]

27. P. Lond. IV 1461

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

https://access.bl.uk/item/viewer/ark:/81055/vdc_100147470044...

709 μ.Χ.

ἐν τ(ῶ) χωρ(ίῳ) Θμαλιζ [.....]

ἐν τ(ῶ) ἐποικ(ίῳ) Ψωναι Αν [.....]

μέρου(ς) κτή(ματος) Ἄββ(ᾶ) Οὐενειν [.....]

ἐν τ(ῶ) ἐποικ(ίῳ) Κάνου [.....]

5 ἐν τ(ῶ) χωρ(ίῳ) Ψιναβελ[ε]

[.....] Ψ[ι]γαβελ[ε]

[.....] ὄν(όματα) β

[..... Ὀνν]οφρίλου/ ὄν(ομα) α

[.....]πικς . ὄν(ομα) α

10 [.....]να θυγά(τηρ) ὄν(όματα) β

28. P. Lond. IV 1344

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Papyrus_13...

710 μ.Χ.

/

ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ/ Κόρρα υἱὸς Σζερχ [σύμβ]ο[υ]λ[ο]ς Βασιλείῳ
δ[ιοικη(τῆ)]

[κώμης Ἀ]φ[ροδι]τ[ῶ] - ca.16 - π[ε]ρ[ι]γύρ[ε]υσαι μαθῖν τ[ὸν] τύπ[ο]ν

ὄν ἐξεθέμεθα' ἔνεκε τῆς ἀποστροφῆς τῶν φυγάδων το(ῦ) Ἀρσινοίου

ἐ[ἰ] μ[ε]ν[τι] σ[υ]ν[ε]ῖ[ς]. ἤδη γὰρ ὡς γινώ[σ]κει[ς] γ[ε]γ[ρα]φῆκαμέν σοι περὶ
το[ύ]τω[ν]

5 καὶ μέχρι τῆς δεῦρο τινὰ ἐξ αὐτῶν οὐκ ἐπέμψας' δι' ἣν αἰτίαν ἀγνοο[ῦ]μ[ε]ν(ν).

ἔ[σ]η οὖν ἐπιστάμε[νος] ὡς ἐὰν φανείης' παραμε[λ]ή[σα]ς τι τὸ καθόλου

ἐκ τῆς ἐπιτροπῆς ἡμῶν ἢ καὶ εὐρομέν τινὰ ἐν τῇ διοικ[ή]σ(ει) σο[υ]/

ἐξ ὧν περ γε[γρα]φῆκ[α]μέν σοι ἀποστε[ί]λ[αι] σ[υ]ν[ε]φερέν σοι μὴ γεννηθῆ(ναι
)

ὄλως' μήτε φανῆναι ἐν τοῖς ζῶσι. λοιπὸν διαμάρτυραι τ[οὺς] τῆ[ς]

δι[οικη]σ[ῆ]σ[ῶ]ς σο[υ]/ ἐπόνω[ς] [χάριν] τ[ῶν] αὐτῶν φυγάδων

10 το(ῦ) Ἀρσινοίου. [ο]ὔτε γὰρ ἔχει συγγνώμην οὔτε παραχώρησίν τις

ἐξ [ὑ]μῶν ἐὰν εὔρεθ[ῆ] ἐν τ[οῦ]τῳ τῷ χωρίῳ ἢ μ .ελικῷ ἢ αὐλῇ

[.] [.] πωμβρ[.] \ / τις' ὡς εἴρηται ἐκ τῶν ὀρισθέντων

ἀποστραφῆναι φυγάδων το(ῦ) Ἀρσινοίου(ν). λοιπὸν ὡς λέλεκται

π[α]ραφυλαττόμ[ε]ν[ος] παραφύλαξαι τὴν ψυχὴν σο[υ]/ σὺν τῶν τῆς

15 [διοικη]σ[ῆ]σ[ῶ]ς σου κ[α]τ[ὰ] [.] [.] γὰρ τῶν [πα]ρ[όν]τ[ων] ἡμῶν
γραμμάτων

κελεύσει Θεοῦ/ πέμπομεν ἀπόστολον ἡμῶν ὀφείλοντα μετὰ πάσης

ἀκριβείας καταψηλαφήσαι ἔνεκε τῶν τοιούτων φυγάδων

ὅπου δ' ἂν εἰσιν καὶ ἀπωλλέται ὁ φαινόμενος ἔχειν τινὰ

ἐκ τῶν θεματισ[θ]έντων ἀποστραφῆ[ναι] φυ[γάδων] τοῦτ' ἔστι

20 [.....] ἐγρ(άφη) [μ(ηνὸς) ἰ](νδικτίονος) η

Κόρρη[α υί(ός)] Σζεριχ σύμβουλος [Βα]σιλεί[φ δι]οικ(ητη) κόμ(ης)
Άφρο[διτ]ώ

Επίλογος

Η παρούσα εργασία ανέδειξε πτυχές της φοροδιαφυγής και της φοροαπαλλαγής στην αρχαία Αίγυπτο, αξιοποιώντας πηγές όπως παπύρους και συναφή μη λογοτεχνικά κείμενα. Μέσα από τη διερεύνηση αυτών των φαινομένων, αποσαφηνίστηκε πως η οικονομική παραβατικότητα αποτελεί όχι μόνο προϊόν κοινωνικών και διοικητικών συνθηκών της εποχής, αλλά και μηχανισμό αντίδρασης σε καθεστώτα που δεν ενέπνευσαν εμπιστοσύνη ή δεν ανταποκρίθηκαν στις ανάγκες των πολιτών. Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής έγινε αρκετά διαδεδομένο, με κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις που διαμόρφωσαν τη λειτουργία του κράτους ανάλογα.

Η φοροδιαφυγή συσχετίστηκε με παράγοντες όπως η αδικαιολόγητη φορολογική πίεση, η έλλειψη μηχανισμών επιβολής και η κοινωνική ανισότητα. Παράλληλα, οι περιπτώσεις φοροαπαλλαγής αντικατόπτριζαν άλλοτε προνομιούχες εξαιρέσεις για συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και άλλοτε στρατηγικές επιλογές της κρατικής διοίκησης, όπως η στήριξη οικονομικών ή θρησκευτικών φορέων. Η διαπλοκή αυτή της οικονομικής στρατηγικής και κοινωνικής δομής προσέφερε ένα εργαλείο ερμηνείας για την οργάνωση και τις προτεραιότητες της κεντρικής εξουσίας στην αρχαία Αίγυπτο.¹¹⁴

Η φοροαπαλλαγή αποτέλεσε τη νόμιμη μορφή αποποίησης του φόρου, αξιοποιώντας τα κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια των πολιτών. Σταδιακά αναπτύχθηκαν διάφοροι τρόποι φοροαπαλλαγής και διαπιστώθηκε ότι η κρατική εξουσία δεν σταμάτησε να προσπαθεί να την εκμεταλλευτεί για το συμφέρον της.¹¹⁵ Η φοροαπαλλαγή αποκαλύπτει μία διαφορετική αλλά εξίσου σημαντική πτυχή της οικονομικής πολιτικής στα αρχαία Αίγυπτο. Η παροχή φοροαπαλλαγών αναδείχθηκε ως εργαλείο ενίσχυσης της εξουσίας, είτε για τη διατήρηση της αφοσίωσης στρατηγικών πληθυσμιακών ομάδων είτε για την προώθηση οικονομικών δραστηριοτήτων. Τέτοιες πολιτικές άνησαν κατά την ελληνορωμαϊκή και αραβική περίοδο, όπου οι φοροαπαλλαγές δόθηκαν σε συγκεκριμένα επαγγέλματα όπως τα θρησκευτικά.¹¹⁶ Μέσα από τα σχετικά έγγραφα προκύπτει ότι η φοροαπαλλαγή μπορούσε να είναι τόσο ευεργετική όσο και το αντικείμενο κατάχρησης, αναδεικνύοντας την ανισορροπία στη διαχείριση του κράτους και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Παράλληλα, η μελέτη του φαινομένου της φοροαπαλλαγής τονίζει τις προκλήσεις που αντιμετώπισε η διοίκηση για τη διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ δικαιοσύνης και οικονομικής βιωσιμότητας. Όπως και στη φοροδιαφυγή, εντοπίζονται και εδώ κοινωνικές ανισότητες, καθώς οι προνομιούχες ομάδες είχαν το πλεονέκτημα των φορολογικών ελαφρύνσεων. Οι επιπτώσεις δε, ήταν

¹¹⁴ Κ. Σμυρλής (2022) 63-77.

¹¹⁵ Wallace (1938) 135-170.

¹¹⁶ R. Bagnall (1993) 153-161.

αμφιλεγόμενες, καθώς ενώ βοηθούσαν κάποιους, επιβάρυναν άλλους, εντείνοντας τις κοινωνικές αντιθέσεις.

Η εργασία αυτή, φιλοδοξούσε στο να καταδείξει ότι οι πρακτικές φοροδιαφυγής και φοροαπαλλαγής δεν αποτελούν απλώς φαινόμενα του παρελθόντος που δεν συμπίπτουν με το σήμερα, αλλά ότι αποτελούν αφετηρία για τη μελέτη μοτίβων οικονομικής συμπεριφοράς ανά το πέρασμα των αιώνων. Η συγκριτική προσέγγιση με τη σημερινή εποχή αναδεικνύει τη διαχρονική σχέση μεταξύ φορολογίας και κοινωνικής ανισορροπίας. Η δυσπιστία προς το φορολογικό σύστημα, η αδυναμία ορισμένων πολιτών να ανταπεξέλθουν και να ανταποκριθούν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις παρατηρείται και στη σύγχρονη εποχή.

Επιπρόσθετα, οι πηγές της εργασίας, δηλαδή τα μη λογοτεχνικά κείμενα της αρχαιότητας, πέρα από ιστορικά τεκμήρια, αναμοχλεύοντας πληροφορίες λειτουργούν ως καθρέφτης της καθημερινής ζωής, των προκλήσεων και των αντιδράσεων των ανθρώπων έναντι της εξουσίας.

Τελικά, η παρούσα διπλωματική εργασία επιδιώκει να συμβάλει στη βαθύτερη κατανόηση της σχέσης μεταξύ κρατικής εξουσίας και πολιτών, μελετώντας τις συμπεριφορές και των δύο πλευρών, αφού έτσι διαμορφώθηκε η δυναμική της αρχαίας αιγυπτιακής κοινωνίας. Η κατανόηση αυτών των μηχανισμών προσφέρει μια ευρύτερη προοπτική για την αξιολόγηση παρόμοιων σύγχρονων φαινομένων, καθιστώντας τη φοροαπαλλαγή και τη φοροδιαφυγή ζητήματα με διαχρονική σημασία που ξεπερνά τα όρια του παρελθόντος.

Οι βασικές τεχνικές διακυβέρνησης που αναπτύχθηκαν στο πρώτο έθνος-κράτος του κόσμου εξακολουθούν να υφίστανται στα κράτη. Μπορεί να θεωρούμε ότι ζούμε σε σύγχρονες κοινωνίες αλλά με τον τρόπο που η κρατική εξουσία θέτει όρια και έλεγχο, τελικά εξακολουθούμε να ζούμε την εποχή του Χαλκού.¹¹⁷

¹¹⁷ J. J. Mark (2017).

Βιβλιογραφία

- Bagnall, R. 1993, *Egypt in Late Antiquity*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bagnall, R. and Derow, P. 2004, *The Hellenistic Period*, 2nd ed. Oxford: Blackwell.
- Bagnall, R. 2007, *Egypt in the Byzantine world, 300-700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Constantinides, A. T. 2000, *Byzantine Monastic Foundation Documents” A Complete Translation of the Surviving Founder’s Typika and Testaments*. Washington, DV: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University.
- Evans, J. S. 1957, “The Poll-Tax in Egypt”, in *Aegyptus*, vol. 37. Milan: Vita e Pensiero-Pubblicazioni dell’Università Cattolica del Sacro Cuore. σσ. 259-265.
- Forbes, C.A. 1955, “The Education and Training of Slaves in Antiquity”, στο *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. 86. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. σσ. 321-348.
- Garcia, J.C.M. 2017, “Trade and Power in Ancient Egypt: Middle Egypt in the Late Third/Early Second Millennium BC”, στο *Journal of Archaeological Research*, vol. 25. New York: Springer Nature.
- Gascou, J. 2013, “Arabic Taxation in the Mid-Seventh-Century Greek Papyri”, στο C. Zuckerman (επίμ.), *Constructing the Seventh Century*. Paris: Association des amis du Centre d’histoire et civilisation de Byzance, σσ. 671–677.
- Cecchet, L. 2022, “Tax Evaders in Classical Athens?”, στο K. Schönhärl, G. Hürlimann, D. Rohde, (επίμ.), 2023. *Histories of Tax Evasion, Avoidance and Resistance*. Abingdon: Routledge. σσ. 19-36.
- Claytor, W.G. 2015, “Donkey Sales from the Grapheion of Kerkesoucha”, στο *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, vol. 194. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH. σσ. 201-208.
- Cohen, N. 2019, “P. Berol. Inv. 25141: Sale of a Donkey, a Case of Tax Evasion in Roman Egypt”, στο A. Nodar and S. Torallas Tovar, (επίμ.), *Proceedings of the 28th Congress of Papyrology*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat. σσ. 551-556.
- Hockey, T.M 2007, “Aristocratic landholding and the economy of Byzantine Egypt”, στο R.S. Bagnall, (επίμ.), *Egypt in the Byzantine World, 300-700*. Cambridge: Cambridge University Press. σσ. 288-309.
- Jordens, A. 2012, “Government, Taxation and Law.”, στο C. Riggs (επίμ.), *The Oxford Handbook of Roman Egypt*. Oxford: Oxford University Press. σσ. 151-169.
- Kazhdan, A. 1993, “State, Feudal, and Private Economy in Byzantium.”, στο *Ten Studies by Alexander Kazhdan*. Washington, DC: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University. σσ. 83-100.
- Krupe, K. D. 2023, “Not Paying Taxes in Roman Egypt”, στο K. Schönhärl, G. Hürlimann and D. Rohde, (επίμ.), *Histories of Tax Evasion, Avoidance and Resistance*. New York: Routledge. σσ. 71-83.

- Lewis, N. 1937, “Μερισμός ἀνακεχωρηκότων: An Aspect of the Roman Oppression in Egypt”, στο *The Journal of Egyptian Archaeology*, vol. 23. London: Sage Publications. σσ. 63-75.
- Lewis, N. 1983, *Life in Egypt Under Roman Rule*. Oakville, Connecticut: The American Society of Papyrologists. σσ. 156-185.
- Mc.Mahon, K. 2024, “Stressed About Taxes? Blame the Ancient Egyptians.” In *Smithonian Magazine*. https://www.sbs-studies.gr/harvard-style/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAxqC6BhBcEiwAlXp45wRFvh6BuhAuYpWpjp802vIbU3fOVYCP3UPs0Pib5PbWzobMWtyFchoCU_kQAvD_BwE
- Monson, A. 2014, “Late Ptolemaic Capitation Taxes and the Poll Tax in Roman Egypt.” Στο *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*. American Society of Papyrologists. σσ. 127-160.
- Morrisson, C. 2010, “Money, coins, and the economy.” στο P. Stephenson, (επίμ.) *The Byzantine World*. London” Routledge. σσ. 34-46.
- Penna, D. 2022, “The Role of Slaves in the Byzantine Economy, 10th-11th Centuries: Legal Aspects.” στο F. Roşu, (επίμ.) *Slavery in the Black Sea Region, c. 900-1900: Forms of Unfreedom at the Intersection between Christianity and Islam*. Leiden: Brill. σσ. 63-89.
- Rotman, Y. 2021, “Slavery in the Byzantine Empire.” *The Palgrave Handbook of Global Slavery throughout History*. Springer International Publishing, pp. 123-137. https://doi.org/10.1007/978-3-031-13260-5_7
- Schönhärl K., Hürlimann G. and Rohd D., 2023, “The Ability and Intention of Not Paying Taxes in History” στο *Histories of Tax Evasion, Avoidance and Resistance*. Abingdon: Routledge. σσ. 1-12.
- Sijpesteijn, P. 2007, “New Rules Over Old Structures: Egypt after the Muslim Conquest.” στο H. Crawford, (επίμ.) *Regime Change in the Ancient Near East and Egypt: From Sargon of Agade to Saddam Hussein*. London: Proceedings of the British Academy, vol. 136.
- Sijpesteijn, P. 2013, *Shaping a Muslim State: The World of a Mid-Eighth-Century Egyptian Official*. Oxford: Oxford University Press.
- Smyrlis, K. 2006, “The Dēmosia, the Emperor and the Common Good: Byzantine Ideas on Taxation and Public Wealth, Eleventh–Twelfth Century.” στο Y. Stouraitis, (επίμ.) *Identities and Ideologies in the Medieval East Roman World*, 2022. Edinburgh: Edinburgh Byzantine Studies. σσ. 62-99.
- Tcherikover, V. A. 1950, “Syntaxis and Laographia.” στο R. Taubenschlag, (επίμ.) *The Journal of Juristic Papyrology*, vol.4. The Polish Institute of Advanced Studies.
- Thomson, D. 2020, *The Infrastructure of Splendour: Census and Taxes in Ptolemaic Egypt*. Berkeley: University of California Press.
- Vandorpe, K. 2007, “Agriculture, Temples, and Tax Law in Ptolemaic Egypt.” στο T. Christensen, D. J. Thompson and K. Vandorpe, (επίμ.) *Land and Taxes in Ptolemaic Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press. σσ. 165-171.
- Wallace, S. L. 1969, *Taxation in Egypt from Augustus to Diocletian*. New York: Greenwood Press.

- Wehrli, C. 1978, Déclaration d'anachôresis. Zurich: Schwabe Verlagsgruppe AG. <https://doi.org/10.5169/seals-27786>
- Wilkinson, T. 2010, The Rise and Fall of Ancient Egypt. Oxford: Random House Publishing Group.
- Yassin, K. A. and El-desokey, A. K. 2021, “Tax Evasion or Tax Avoidance: Anon-easily practices in Roman Egyptian Economy.” Στο Journal of the Faculty of Tourism and Hotels, University of Sadat City, vol. 5, 5(2). σσ. 220-233. 10.21608/mfth.2021.285487
- Πάσχος, Π. Β. 1990, Ο αναχωρητικός μοναχισμός κατά τον Δ' αιώνα: Ο βίος του Μεγάλου Ονουφρίου. Αθήνα: Αρμός.

Γ. Διαδικτυακές ιστοσελίδες

- <https://www.academia.edu>.
- <https://archive.org>.
- <https://www.jstor.org>.
- <https://papyri.info>.
- <https://aquila.zaw.uni-heidelberg.de/search>
- <http://www.aere-egke.be/BP/>